

MONUMENTEN & LANDSCHAPPEN 18/6

NOVEMBER-DECEMBER 1999

TWEEMAANDELIJKS

M&L

MONUMENTEN EN LANDSCHAPPEN

Cover: Wandschildering met voorstelling van het kasteel van Wannegem-Lede

Abonnements-voorwaarden 2000

België: 1300 fr. (ook losse nummers verkrijgbaar voor 250 fr.).
CJP'ers betalen: 1100 fr.
Buitenland: 2000 fr.

Uw abonnement gaat automatisch in na overschrijving op rek. nr.091-2206040-95 van Monumenten & Landschappen, Graaf de Ferraris-gebouw, Emile Jacqmainlaan 156 bus 7, 1000 Brussel met vermelding "M&L-jaarabonnement 1999".

U ontvangt dan alle nummers van het lopende jaar.

Zonder schriftelijke opzegging vóór het einde van elk kalenderjaar, wordt een abonnement automatisch verlengd voor de volgende jaargang. Tussentijds kunnen geen abonnementen worden geannuleerd.

Redactie

Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Emile Jacqmainlaan 156 - bus 7
1000 BRUSSEL
Tel. (02)553 82 34 - Fax (02)553 82 05
E-mail: Luc.Tack@lin.vlaanderen.be
Vormgeving en productie: Luc Tack
Zetwerk en secretariaat: Diane Torbeyns

Internet

Website Monumenten en Landschappen:
www.monument.vlaanderen.be

Redactiecomité

Voorzitter: E. Goedleven.
Leden: A. Bergmans, J. Braeken, M. Buyle,
M. De Borgher, J. De Schepper, M. Fierlafijn,
J. Gyselinck, A. Malliet, V. Meul, G. Plomteux,
L. Tack, S. Van Aerschot, Hedwig Van den Bossche,
Herman Van den Bossche, P. Van den Bremt,
Ch. Vanthillo, L. Wylleman.

Advertentiewerving

De Ganzerik, J. Casier
Maalsesteenweg 73, 8310 Sint-Kruis
Tel.: (050)36 25 89 - Fax: (050)37 33 64

Druk

Die Keure
Oude Gentweg 108, 8000 Brugge
Tel.: (050)47 12 72 - Fax: (050)34 37 68

Verantwoordelijke uitgever

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en
Monumenten en Landschappen
Luc Tack
Afdeling Monumenten en Landschappen,
Graaf de Ferraris-gebouw
Emile Jacqmainlaan 156 - bus 7
1000 BRUSSEL
Tel.: (02)553 82 36 - Fax: (02)553 82 05
E-mail: Luc.Tack@lin.vlaanderen.be

De verantwoordelijkheid voor de gepubliceerde artikels berust uitsluitend bij de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

Inhoud

4 De poortdonjon van het hof Ter Hulst te Moortsele

Dirk Van Eenhooge

21 Baron Baut de Rasmon en de 'Jardin Pittoresque' van Wannegem-Lede

Katrien Hebbelinck

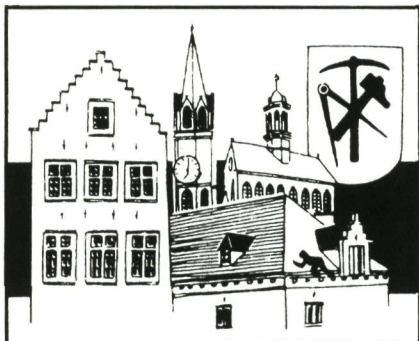

56 Summary

MOREELS H

Specialiteit restauratie
historische gebouwen & kerken

Natuur & kunstleien - pannen & asfalt

Restauratie van glasramen
van kerken en partikulieren

Eigen ontwerpen

43 Jerusalemstraat
9420 ERPE-MERE

Tel. (053) 83 01 54 • Fax (053) 83 33 65

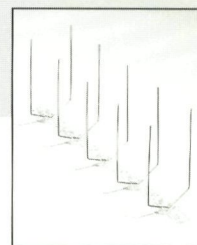
Wij hebben allemaal bescherming nodig, maar niet allemaal dezelfde !

Duivenmest is door zijn
agressieve chemische
bestanddelen één van de
belangrijkste oorzaken van
onomkeerbare be-
schadigingen aan gebouwen
en monumenten.

Maar er is meer!

De duif, maar vooral
de duivenmest, brengt naast
het cultuurpatrimonium
ook onze gezondheid in
gevaar door overbren-
ging van ziekten zoals
ornithose, salmonella,
psittacosis, e.a.,...

Nu is er echter BIRDEX (een gamma diervriendelijke
afschrikingsmiddelen dat de duiven voorgoed weg
houdt van monumenten en gebouwen. Wilt u er meer
over weten, neem dan vrijblijvend contact met ons op.

P.E.C. International n.v.

Verbindingsstraat 2, B-9100 St.-Niklaas

Tel.: (03)776 84 39 - Fax: (03)777 35 09

Birdex® is a registered trademark of P.E.C. International

Uw patrimonium...

...onze zorg

*Reeds meer dan 20 jaar restaureren, renoveren en
beschermen wij gebouwen en waardevolle monumenten.*

- Reiniging, restauratie en renovatie van gevels
- Restauratie en conservatie van steen
- Traditionele zuivere kalkpleisters en kaleilagen
- Mineraalverven en silicaatpleisters
- Cement- en kunststofgebonden gevelpleisters
- Warmte-isolerende pleistersystemen
- Betonherstelling en -bescherming
- Duivenwering
- Houtworm- en zwambestrijding
- Polymeergechemische houtrestauratie en -versteviging
- Brandremming op hout, beton en metaal
- Injectiewerken
- Vochtwerking en waterdichting
- Renovatie- en verbouwingswerken

Referenties op aanvraag

**Onze vaklui worden begeleid door
gespecialiseerde ingenieurs en kunsthistorici**

Solar nv

Tel.: 03-766.11.66 - Fax: 03-777.35.09

Kleine Breedstraat 33 - B-9100 SINT NIKLAAS
Erkend aannemer cat. D kl.1, o.cat. D1 kl.3, D21 kl.3, D24 kl.4.

Evenwicht tussen wetenschap en vakmanschap

Kunstatelier Gerard Thienpont bvba

Konservatie en Restauratie van Kunstwerken
Hout - Steen - Stucwerk • Schilderijen

Beeldhouwwerken • hout en steen

Decoratieve schilderwerken

Polycromeerwerken • Bladgoud

Kerkmeubilair

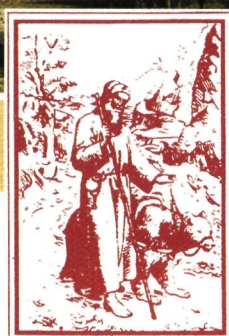
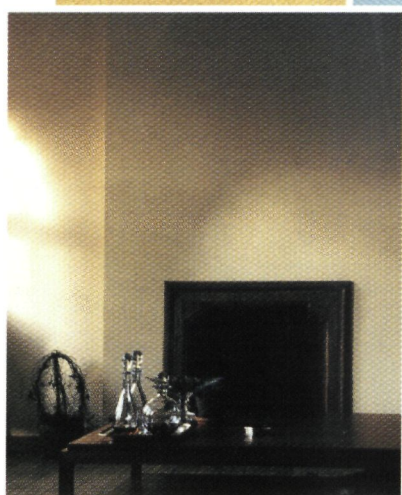
Onderzoek en behandeling

Rozenstraat 6 - 9810 NAZARETH (Eke)

Tel. (09)385 54 32 - Fax (09)385 45 52

Kalk voor renovatie, restauratie en decoratie van ons patrimonium !

*Miniere di San
Remedio*

CORIDECOR

kalkverven
binnen- en buitendecoratie

BEAL
Parc Industriel de Noville-Les-Bois
8, rue de Tronquoy
B-5380 Fernelmont
Tél.: 081/83.57.57
Fax: 081/83.57.67

HD SYSTEM GRUPPO TASSULLO spa

Unilit

natuurlijke hydraulische kalk
mortels voor binnen en buiten

Arte
Constructo

Arte Constructo bvba
Molenberglei 18
B- 2627 Schelle (België)
Tel.: 00.32.3/880.73.73
Fax: 00.32.3/880.73.70

Dirk Van Eenhooge

DE POORTDONJON VAN HET HOF TER HULST TE MOORTSELE

◀ De erfgel van het
Hof ter Hulst
in 1996

De boerderij Hof ter Hulst in Moortsele (Oosterzele) werd op 18 juli 1996 beschermd als monument. Aan deze bescherming ging een uitgebreid bouw-historisch onderzoek vooraf dat werd gestart door Luc Bauters van de Dienst Monumentenzorg van het Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, maar dat reeds in een vroeg stadium werd overgenomen door de Afdeling Monumenten en Landschappen van de Vlaamse Gemeenschap (1).

Toen het onderzoek werd aangevat, waren ont-mantelings- en renovatiewerken reeds aan de gang, zodat een – weliswaar klein – deel van de bouwsporen verloren is gegaan. Toch hopen we met deze bijdrage een goed beeld te schetsen van de belangrijke hoeveelheid informatie die in veel monumenten verscholen ligt, maar die bij elke verbouwing of restauratie gedeeltelijk verloren kan gaan.

SITUERING (2)

Het Hof ter Hulst ligt op ongeveer 800 meter van de dorpskerk van Moortsele, op de noordwestelijke helling van de Betsberg, ter hoogte van het bron-niveau. Het maakt deel uit van een meer dan 1 hectare groot erf, onregelmatig van vorm, dat vroeger volledig omgracht was. Aan de noord- en de oostzijde waren deze grachten oorspronkelijk 12 meter breed, de overige grachten waren aanzienlijk smaller.

Geologisch is de Betsberg een getuigenheuvel; bovenaan de helling dagzomen geologische lagen waarin Lediaanse kalkzandsteen (de zogenaamde *Balegemse steen*) wordt aangetroffen;

iets lager op de helling, waar het Hof ter Hulst gesitueerd is, dagzomen de Paniseliaanlagen die in de regio het geologisch substraat vormen, en die glauconiethoudende *veldsteen* bevatten. Beide soorten natuursteen werden verwerkt in het eerste stenen gebouw dat op de site werd opgetrokken.

DE OUDSTE STEENBOUW

De resten van deze constructie zijn opgenomen in de bestaande boerenwoning, die parallel aan de straat ligt, en die met de achtergevel direct aan de vroegere walgracht paalt. De voorgevel is nu naar het erf gericht. De woning is een hoog gebouw van vijf traveeën onder een zadeldak. Het oudste gedeelte is te situeren in de nu onderkelderde drie zuidoostelijke traveeën, en is opgetrokken uit grijs-groene veldsteen, aangevuld met Lediaanse kalkzandsteen voor de hoekblokken, de afwerking van de plint, de boogblokken van de poorten, en de omlijsting van vensters en lichtspleten. Buitenwerks meet het gebouw 9,10 bij 6,20 meter en het bleef bewaard tot een maximale hoogte van 8,20 meter. De muur is nergens dikker dan 75 à 80 cm.

De gelijkvloerse verdieping onderscheidt zich vooral door twee grote poortopeningen onder een rondboog. De opening in de noordoostelijke (straat-)gevel is 2,95 meter breed, maar is binnenin iets breder en hoger, en is afgedekt met een gedrongen segmentboog; hierin paste duidelijk de naar binnen draaiende houten toegangspoort (nr. 5). Aan weerszijden van de poort bevinden zich kleine lichtspleten (nrs. 9-10).

Bij het terug uitgraven van de gracht vóór het gebouw werden de funderingsresten aangetroffen van een 5,7 meter brede en 5,5 meter lange stenen

constructie, waarvan de functie niet met zekerheid kan worden vastgesteld (nr. 8).

Uitbraaksporen aan weerszijden van de poort, 3,2 meter hoog en 45 cm breed, (nrs. 6-7) wijzen bovendien op verdwenen steunberen of op een bijkomend bouwvolume in de gracht ter verdediging van de eigenlijke ingang. We interpreteren deze bouwsporen voorlopig als een soort voorbouw (3) waarvan het oorspronkelijke uitzicht niet meer te achterhalen is. Veel minder waarschijnlijk is de hypothese van een bruggenhoofd: in de klassieke opstelling bevindt het bruggenhoofd zich aan de overzijde van de gracht, en ligt er tussen de ingang en het bruggenhoofd een houten ophaalbrug.

De breedte van de gracht aan de straatzijde kan gereconstrueerd worden op 12 meter; de bodem was vlak en bevond zich 2,70 meter lager dan de plint.

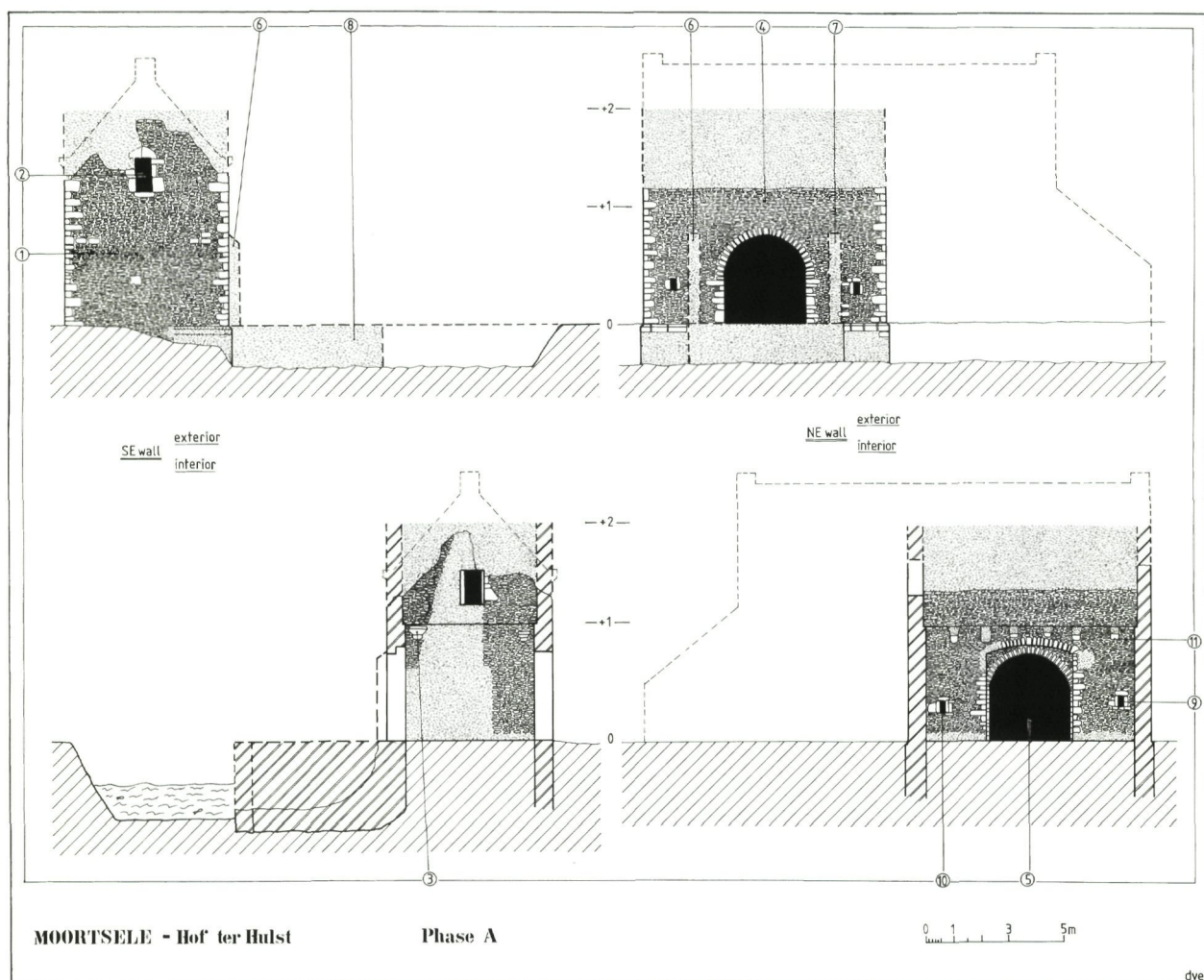
Beide zijgevels van het gebouw waren op dit niveau volledig blind; in de zuidwestelijke (erf)gevel bevond zich, voor zover nog kon worden nagegaan, enkel een rondboogpoort die waarschijnlijk niet kon worden afgesloten (nr. 17). Van een eventuele secundaire ingangsdur werd geen enkel spoor aangetroffen.

Het gelijkvloerse niveau was afgedekt met een enkelvoudige balklaag, zoals blijkt uit de resten en uitbraaksporen van zes consoles in Doornikse kalksteen in de voor- en de achtermuur (nrs. 11 en 18). Enkel in de zuidoostelijke zijgevel werden verder twee consoles aangetroffen die de strijk balk ondersteunden. De hoogte van het gelijkvloerse niveau kan gereconstrueerd worden op 4,20 meter.

▼
De erfgevel van het Hof ter Hulst tijdens de verbouwingen in 1996
(foto auteur)

▲
Straat- en zijgevel
van de 13de eeuwse
poortdonjon
(tek. auteur)

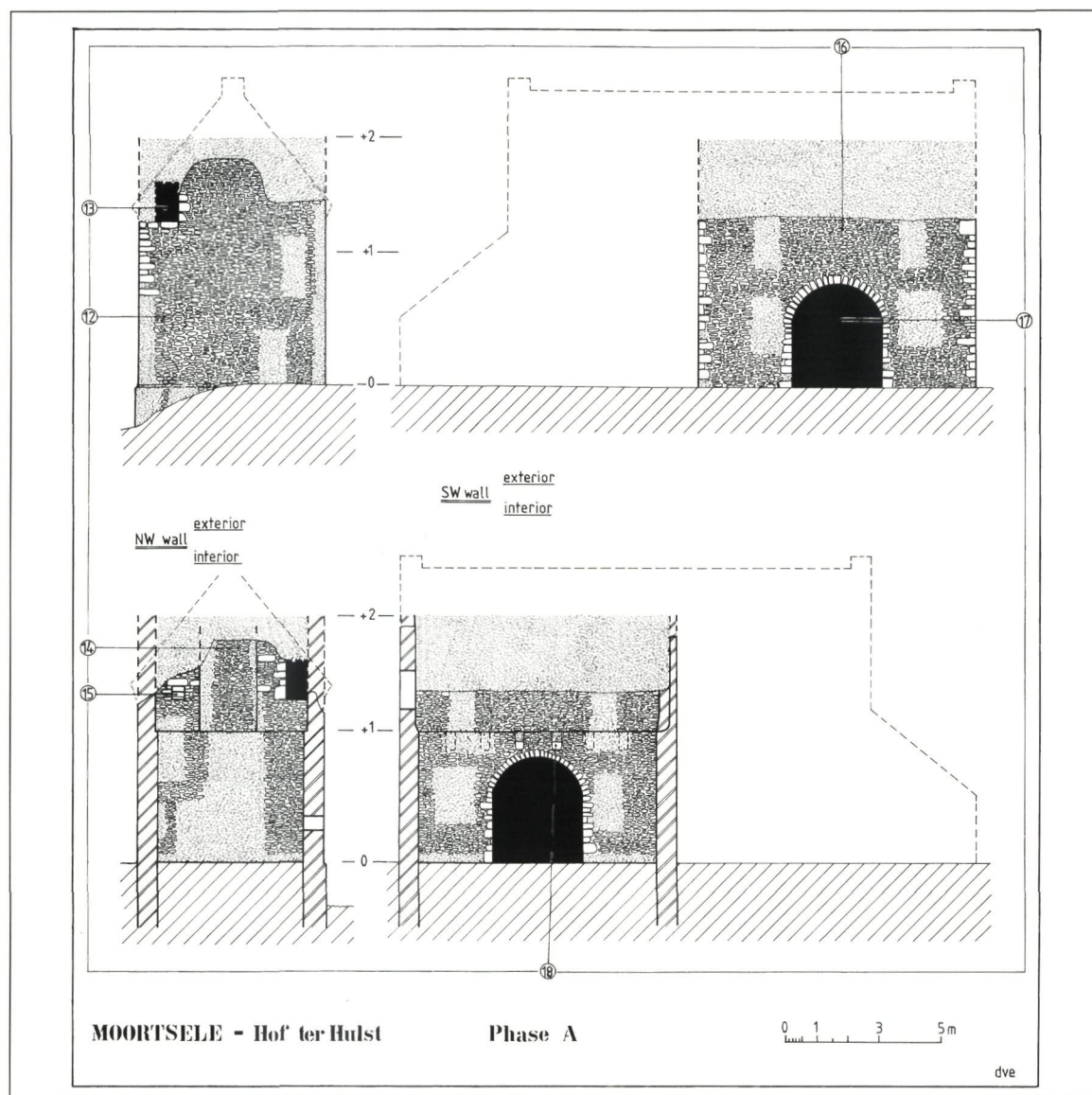
Dat het hier niet louter om een poortgebouw gaat, kan afgeleid worden uit de sporen op de eerste verdieping. Voor- en achtergevel bleven weliswaar slechts bewaard tot een hoogte van ongeveer 1 meter, maar in de zijgevels zijn sporen bewaard die duidelijk op een woonfunctie wijzen. Centraal in de zuidoostelijke gevel staat een venster dat aan de buitenzijde met een ezelsruglatei was afgedekt (nr. 2). In de andere zijgevel bemerken we centraal de resten van een nisvormige haard, met uitbraaksporen van vooruitstekende stijlen (nr. 14), rechts daarvan een onvolledig bewaard venster (nr. 13) en links een kleine, bijna vierkante nis (4), uitgevoerd in baksteen van een groot formaat (28x13x6 cm); het is niet duidelijk of dit nisse tot de oorspronkelijke aanleg behoort. Over de oorspronkelijke hoogte van deze verdieping tasten we evenzeer in het duister. Opvallend is dat er op deze verdieping

geen enkele aanwijzing is dat er ooit een toegangsdeur is geweest of een doorgang naar een latrine. Hieruit kunnen we afleiden dat de toegang naar de eerste verdieping gebeurde via een steektrap vanuit de poortruimte, en dat de latrine – zoals meest gebruikelijk (5) – op de nu verdwenen tweede verdieping lag.

INTERPRETATIE EN DATERING

Zoals vermeld bewijzen de residentiële elementen op de eerste verdieping dat het hier niet enkel een poortgebouw betreft, maar dat de goed uitgebouwde woonfunctie een essentieel onderdeel van het gebouw uitmaakt. Ondanks de relatief geringe muurdikte menen we dan ook dit gebouw als een weliswaar bescheiden poortdonjon te mogen interpreteren.

◀ Erf- en zijgevel van de 13de eeuwse poortdonjon (tek. auteur)

Of deze woontoren al of niet versterkt was, met andere woorden, of het hier gaat om een *maison-forte* dan wel om een *platte maison*, valt niet meer te achterhalen; daarvoor is de toren te onvolledig bewaard. Bovendien blijken er ook meng- of tussenvormen te hebben bestaan, en lijkt ook in de Middeleeuwen de scheidslijn tussen beide niet altijd even duidelijk te zijn getrokken (6).

Vast staat in ieder geval dat het niet de enige woning was op het meer dan 1 hectare grote domein. Zowel de locatie van de toren aan de rand van de site, als de afwezigheid van sporen die kunnen suggeren dat het domein ooit een opdeling in opper- en neerhof heeft gekend, zijn betekenisvolle elementen bij de interpretatie van de site. De heer die de toren liet optrekken was hoogstwaarschijnlijk niet de bezitter van de centrale

dorpsheerlijkheid, maar eerder van een mineure heerlijkheid. Hierop wijst de ligging van de toren ten overstaan van de dorpskerk: de oudste donjons uit de 11de en de 12de eeuw liggen vlakbij de parochiekerk, en bevinden zich op het opperhof van de oude burcht, terwijl de castrale kapel (die in veel gevallen tot parochiekerk evolueerde) meestal op het neerhof gesitueerd is (7). De zetels van later ontstane mineure heerlijkheden (tweede helft 13de eeuw) liggen doorgaans op een grotere afstand van de parochiekerk (hier in Moortsele op 800 meter), en zijn voornamelijk vlakteburchten gelegen in de rivierdalen of – zoals in Moortsele – op de valleiflanken (8).

Het Hof ter Hulst valt aldus gemakkelijk te situeren in de evolutie van de landelijke versterkte

Detail van de straatgevel met lichtspleet, uitbraaksporen van de voorbouw, en de nu gedichte rondboogpoort (foto auteur)

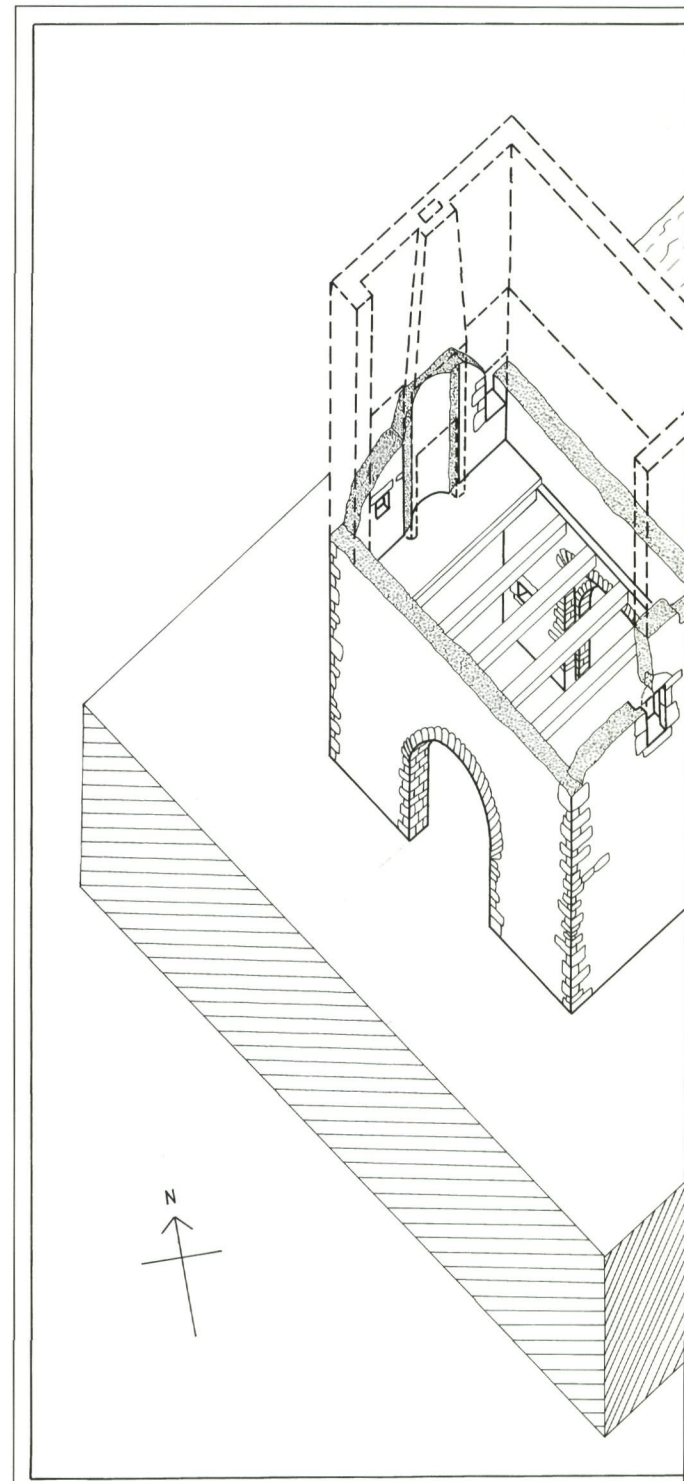

woning (9). In de 10de tot de 12de eeuw worden de zetels van heerlijkheden voornamelijk gevormd door *castrale mottes*, kunstmatig opgeworpen heuvels waarop meestal een woontoren werd opgericht, en die door een brede gracht werden verdedigd. Bij de motte hoorde een veel groter vlak areaal, waarop andere gebouwen stonden (waaronder de castrale kapel) en dat eveneens door een gracht was omringd (het *motte-and-bailey* type).

Vanaf de vroege 13de eeuw worden dergelijke mottes echter niet meer opgeworpen, en verschijnt er een ander type: de *site met walgracht*. Dergelijke sites bestaan uit een klein (750 m²) tot zeer groot (2,5 ha) woonareaal van meestal vierkante of rechthoekige vorm, dat door een 9 tot 15 meter brede gracht omgeven is.

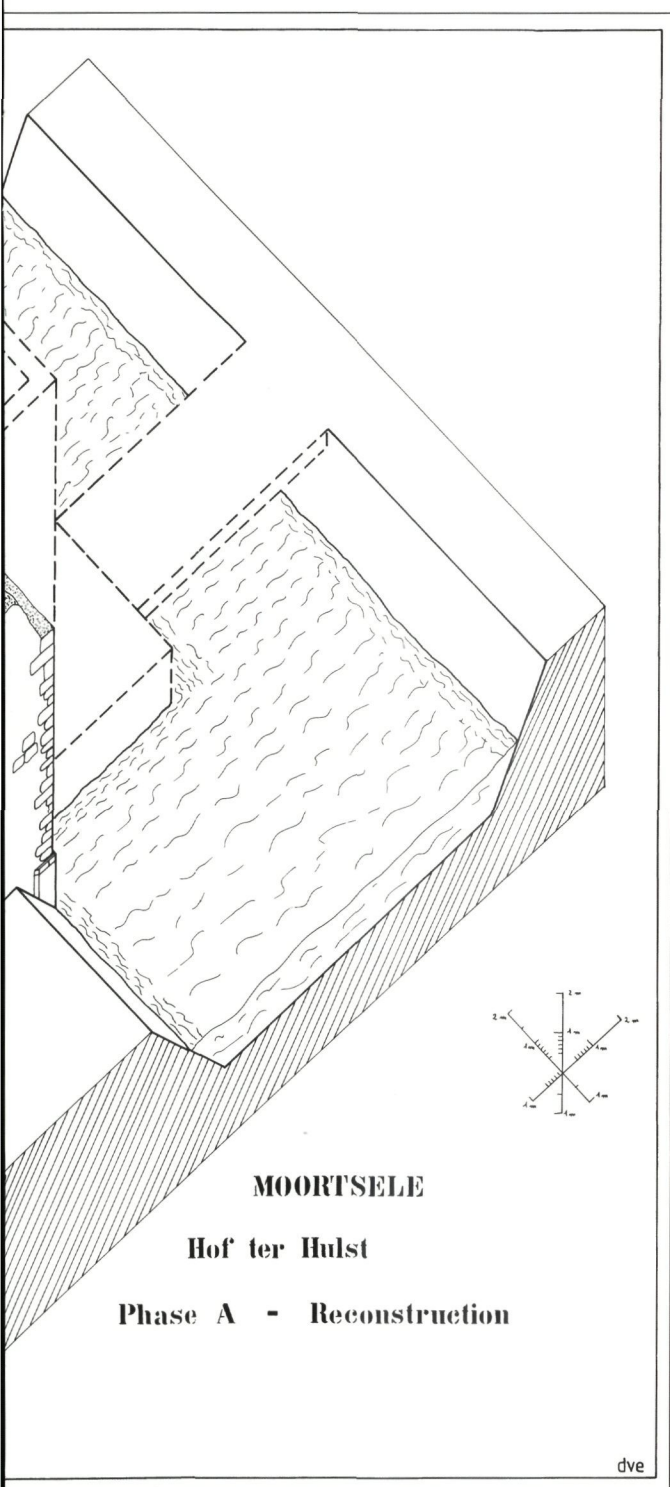
In westelijk kust-Vlaanderen, het enige gebied van enige omvang dat tot nu systematisch is onderzocht, vertoonde slechts ongeveer 7 % van de voorbeelden een tweeledige vorm die nog aan het vroegere *motte-and-bailey* type herinnert (10).

Deze nederzettingvorm is zeer algemeen in laat-middeleeuws noordwestelijk Europa, dateert daar voornamelijk uit het einde van de 12de en de 13de

▲ Reconstructie-tekening van de 13de-eeuwse poortdonjon. Over het bestaan van een derde verdieping en de vorm van het dak zijn geen gegevens beschikbaar (tek. auteur)

eeuw, en lijkt in de meeste gevallen verbonden te zijn geweest met eigenaars met een hoge status. Een Engelse studie (11) suggereert dat *moated sites* aanvankelijk een modiefenomeen waren in aristocratische middens, maar geleidelijk ook bij lagere klassen ingang vonden, waarbij deze neerwaartse sociale verspreiding echter gevoelig beperkt werd door de hoge kosten, die als het ware een sociale drempel vormden.

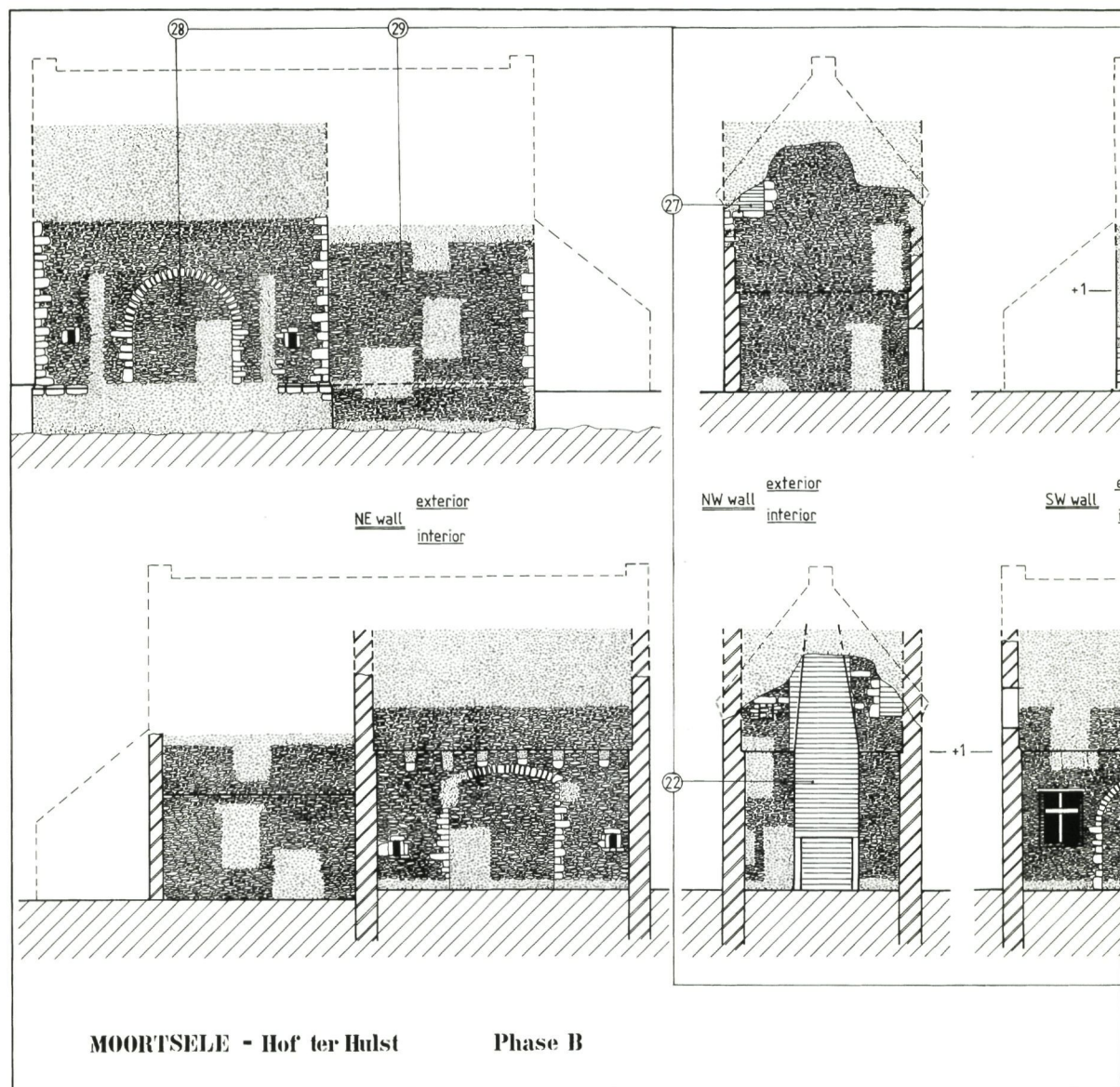
In tegenstelling tot de rest van Europa zijn de *sites met walgracht* in Vlaanderen veel talrijker, terwijl zij ook een andere chronologie vertonen. In de periode 1200-1250 zijn zij nog zeldzaam, maar vanaf het einde van de 13de eeuw en vooral in de 14de eeuw worden er talloze dergelijke sites ingericht (12). In het gebied dat F. Verhaeghe onderzocht (135 km²) werden 350 sites opgetekend, wat een gemiddelde oplevert van 1 site per 35 ha (13). Deze grote aantallen tonen overduidelijk aan dat niet enkel sociaal hoog gesitueerden dergelijke woningen oprichtten, maar dat vele van deze nederzettingen als gewone hoeven moeten worden geïnterpreteerd. Een en ander heeft natuurlijk te maken met de steeds groeiende vraag naar landbouwproducten in de 13de en het begin van de 14de eeuw, als een rechtstreeks gevolg van de groei van de stedelijke bevolking, waardoor ontginning van zelfs relatief ongunstige bodems toch nog rendabel bleek.

Een tweede, hieraan verbonden factor, is dat de oudste sites eigendom waren van de lagere adel en van kerkelijke instellingen; die gaan echter geleidelijk over van directe naar indirecte exploitatie van hun eigendommen, verlaten en verhuren hun woonsites, en verhuren ook andere delen van hun gronden, waarop de nieuwe pachter dan zijn eigen site met walgracht kan oprichten. In westelijk kust-Vlaanderen lijkt het oprichten van sites met een walgracht te hebben doorgegaan tot omstreeks 1500. Later komen nieuwe nederzettingen van dit type enkel nog sporadisch voor.

De site van het Hof ter Hulst valt echter duidelijk te situeren in de eerste fase van de geschetste ontwikkeling: waarschijnlijk heeft een lid van de lokale lagere adel haar opgericht als een mineure heerlijkheid, die voornamelijk aan de landbouw was gewijd. Voor deze site en de onmiddellijke omgeving treffen we overigens het toponiem Bautveld aan; het *veld*-toponiem betekent meestal dat het zo genoemde gebied tussen de 11de en de 13de eeuw werd ontgonnen, terwijl ook vast staat dat vrij veel land van de hoge Betsberg waarop de site ligt, al in de 13de eeuw ontgonnen was voor akkerland. Wat de vroegste bebouwing op het domein betreft, moeten we dus niet alleen allerlei nutsgebouwen zoals schuren en stallen veronderstellen, maar eveneens een in hout of steen opgetrokken herenboerderij waarin in normale tijden werd geleefd en gewerkt. De poortdonjon was evenwel niet alleen bedoeld om de toegang tot het erf te bewaken en te verdedigen, maar ook als toevluchtsoord in tijden van onrust en oorlog. Een permanente bewoning in

De poortdonjon
na de 15de-eeuwse
verbouwing
(tek. auteur)

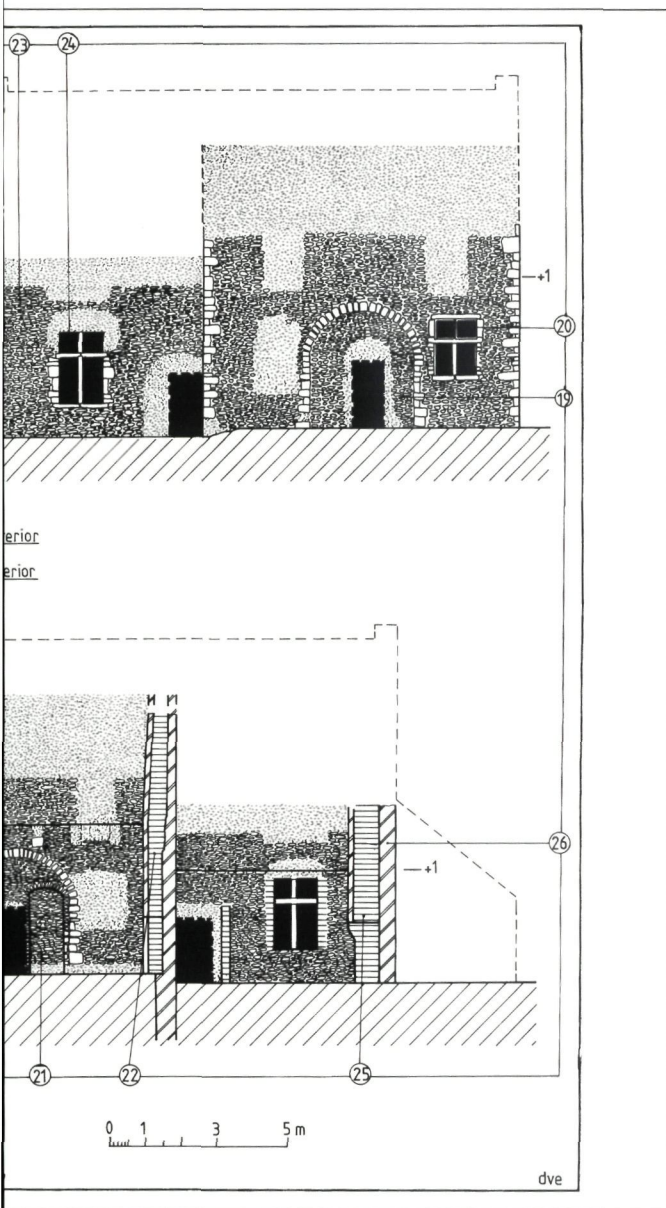

de toren lijkt, gezien het zeer geringe comfort, erg onwaarschijnlijk.

De sites die F. Verhaeghe in westelijk kust-Vlaanderen heeft onderzocht, hadden bijna alle een toegang via een dam of een brug, die soms aangevuld was met ofwel een eenvoudige poort tussen pijlers, ofwel een muur met één of twee poorten, ofwel een klein gebouw met een zolder boven de poortingang. De auteur veronderstelt waarschijnlijk terecht dat deze elementen geen echte defensieve functie hadden, maar eerder symbolisch van aard waren, en vooral het belang van de site en zijn eigenaar moesten benadrukken (14). De Heer van het Hof ter Hulst is echter duidelijk een stapje verder gegaan en heeft aan een prestige-object ook een nuttige functie gekoppeld.

Het toponiem van de site, en vooral de locatie van de toren ten overstaan van de dorpskern hebben reeds een eerste aanduiding gegeven voor een datering: de periode van de 11de tot de 13de eeuw kon reeds verengd worden tot de tweede helft van de 13de eeuw. Ook bouwhistorisch belanden we in hetzelfde kader. Niet alleen het samengaan van veldsteen, Lediaanse en Doornikse steen wijst in dezelfde richting, ook het venstertype is te situeren tussen het einde van de 12de eeuw en 1300. Dit venstertype valt niet alleen op door de grotere hoekblokken in een parement van kleine breuksteen, maar vooral door de ezelsrug- of mijterbooglatei aan de buitenzijde, die vooral in de Maaslandse woonarchitectuur een vrij klassiek gegeven is in deze periode. De meeste voorbeelden uit

Limburg en Brabant hebben zoals te Moortsele geen bijkomende ontlastingsboog: Batsheers (eind 13de eeuw) (15), Rutten (ca. 1200) (16) en Nil-Saint-Vincent (ca. 1270) (17). Eén voorbeeld uit Limburg en alle voorbeelden uit de meer zuidelijk gelegen provincies zijn wel voorzien van een ontlastingsboog:

Millen (13de eeuw) (18), Fontaine (ca. 1200) (19), Voroux (1175-1180) (20), Warsage (ca. 1215) (21), Amay (12de-13de eeuw) (22), Jemeppe-sur-Meuse (1298) (23) en Corroy-le-Château (13de eeuw) (24).

Samenvattend kunnen we het beeld schetsen van een in de tweede helft van de 13de eeuw gesticht domein van een kleine lokale heer, die zich vestig-

▲ Detail van de linker zijgevel met nu gedicht venster met ezelsruglatei (foto auteur)

de op nieuw ontgonnen akkerlanden, en er een groot woonhuis en nutsgebouwen oprichtte, alle wellicht van hout. Het grote erf werd door grachten en wallen omringd en de enige toegang werd gedomineerd en verdedigd door een met bescheiden middelen gebouwde stenen toren, die op het gelijkvloerse niveau de poortdoorgang bevatte, en op de eerste en (wellicht ook aanwezige) tweede verdieping een woon- en een slaapvertrek dat in tijden van nood toevlucht bood voor de heer en zijn gezin.

De datering in de tweede helft van de 13de eeuw betekent dat de poortdonjon van Moortsele, voor zover bekend, één van de vroegste van zijn soort is in Vlaanderen. Enkel de poortdonjon van de Castrumhoeve te Haren is in dezelfde periode te situeren (25). In tegenstelling tot de toren in Moortsele is de benedenverdieping daar veel zwaarder uitgebouwd en was de toren duidelijk wel versterkt.

De vraag kan dus gesteld worden of de toren te Moortsele wel als een poortdonjon kan worden beschouwd. Of de toren ooit versterkt was is onduidelijk, maar op de relatief geringe muurdikte na, voldoet hij, voor zover nog kan worden nagegaan, grotendeels aan de normen zoals die door F. Doperé en W. Ubregts opgesteld zijn bij hun onderzoek van de Vlaamse donjons (26). Uiteindelijk is het probleem er een van louter terminologie en geven we uiteindelijk toch de voorkeur aan het etiket *donjon*, teneinde de bewoonbaarheid van het gebouw en het onderscheid met een eenvoudiger poortgebouw te benadrukken.

VAN POORT TOT WOONHUIS

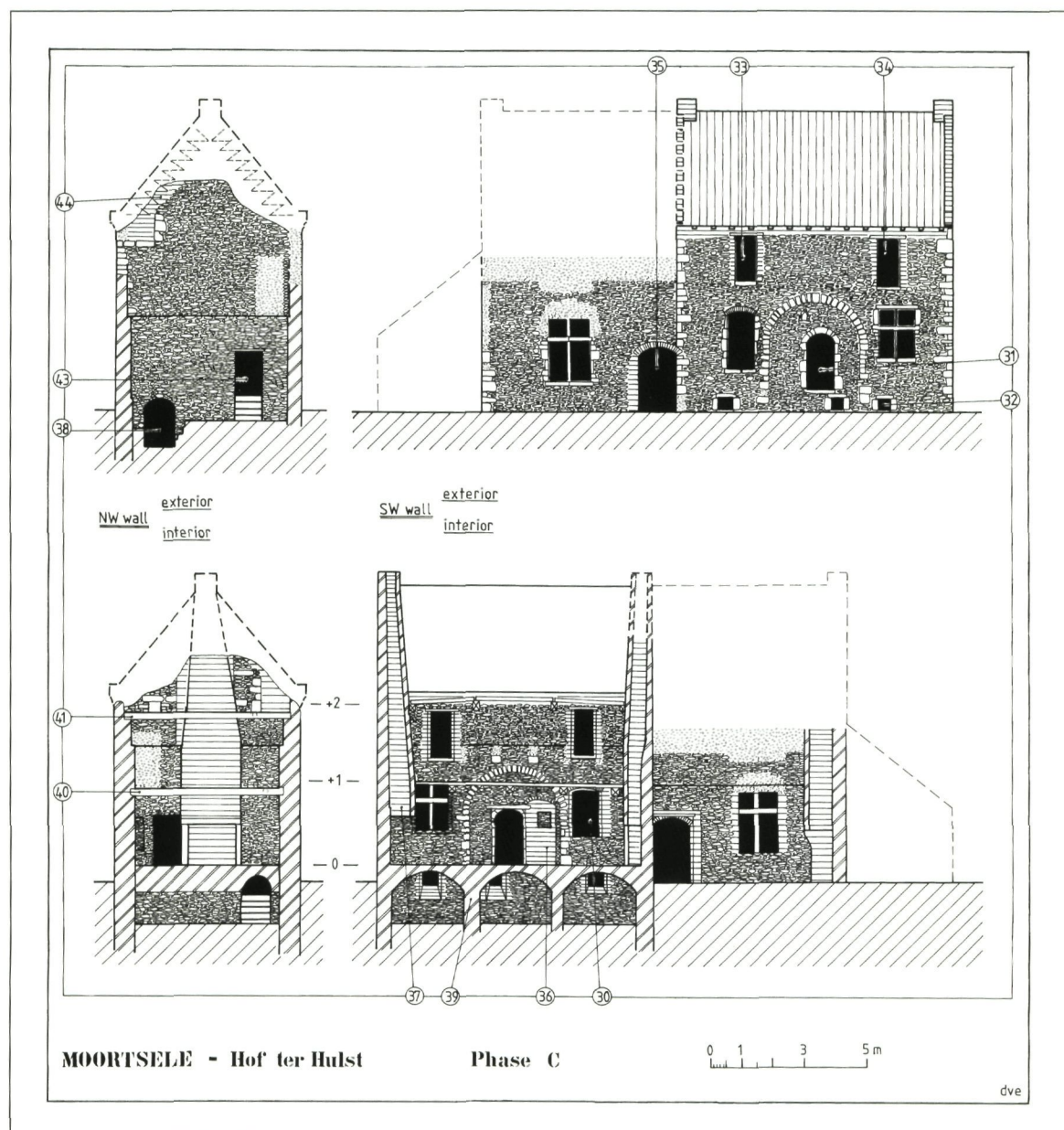
In de 14de-15de eeuw was er blijkbaar een herschikking van de organisatie van het domein, want de oorspronkelijke toegang via de poortdonjon werd naar een andere plaats verlegd, en de oude toren werd verbouwd en uitgebreid tot een woning. Wat er met de bovenverdiepingen van de toren is gebeurd, is onduidelijk: latere verbouwingen hebben hier alle sporen uitgewist. In ieder geval bleef de eerste verdieping behouden.

Nochtans waren de verbouwingen in deze fase heel ingrijpend. De poortopening aan de straatzijde werd volledig gedicht met veldsteen, terwijl de poortopening in de erfgevel vervangen werd door een kleine deuropening, die op haar beurt later

werd verbouwd; aan de binnenzijde wordt deze deuropening geflankeerd door een ondiepe nis (nr. 21). In dezelfde erfgevel werd een venster ingebracht, met zandstenen hoekblokken en een kruismoneel (nr. 20). Het woonniveau werd van de eerste naar de gelijkvloerse verdieping verplaatst: op de eerste verdieping werd de oude haard vervangen door het schouwlichaam van een nieuwe haard (nr. 22) op de benedenverdieping. Deze haard is volledig uitgevoerd in baksteen (formaat 25x12,5x5 cm); uit het verloop van het schouwlichaam is duidelijk dat in deze bouwphase de balklaag op zijn oude niveau bewaard bleef.

In dezelfde fase werd het gebouw aan de noordwestelijke zijde uitgebreid met een aanbouw van twee

► Erf- en zijgevel van het Hof ter Hulst na de vroeg-18de-eeuwse verbouwing (tek. auteur)

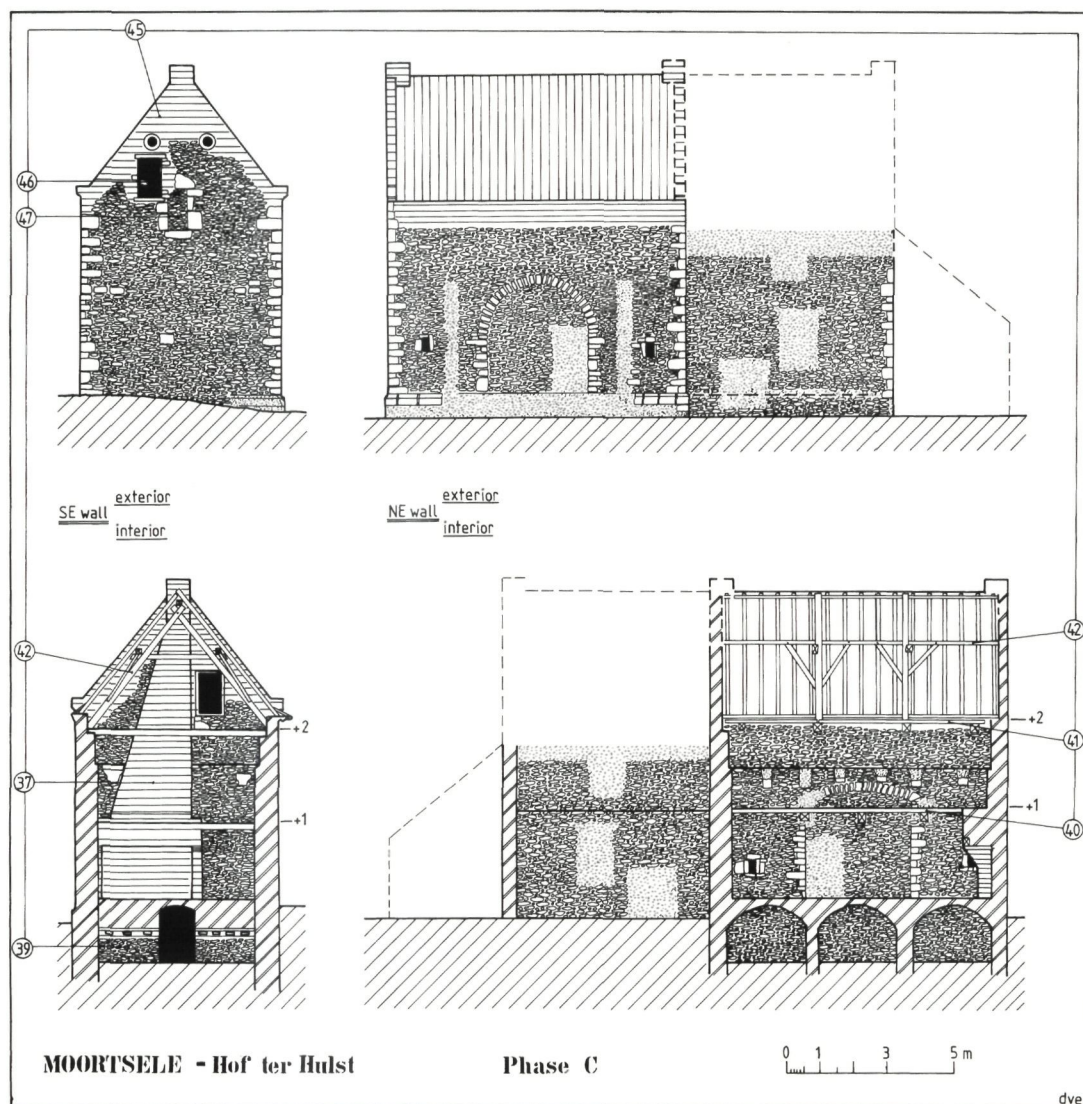
traveeën, opgetrokken in veldsteen, die is aangevuld met baksteen van dezelfde kwaliteit en afmetingen als in de nieuwe haard in het oude gebouw. De uitbreiding telde waarschijnlijk van meet af aan drie bouwlagen, waarvan enkel de onderste verdieping nagenoeg intact bewaard is. Zoals in het verbouwde gebouw, was de straatgevel volledig blind, wat erop kan wijzen dat veiligheidsoverwegingen nog steeds een rol speelden. Tot deze bouwfase horen verder nog: het onderste gedeelte van het venster met zandstenen hoekblokken en een kruismoneel in de erfgevel (nr. 24), de later verbouwde deur in dezelfde gevel en de in baksteen opgetrokken haard tegen de nieuwe zijgevel (nr. 25).

DE 18DE-EEUWSE VERBOUWINGEN

In de loop van de 18de eeuw hadden in twee fasen ingrijpende verbouwingen plaats, die op enkele details na, het huidige uitzicht van de boerderij hebben bepaald.

In een eerste fase, te dateren vóór 1750, werd het hoofdgebouw grondig herschikt. Onder de vroegere poortruimte kwam er een driebeukige kelder; de binnenmuren zijn opgebouwd uit veldsteen en bovenaan uit baksteen, de drie lage tongewelven zijn volledig in baksteen uitgevoerd (27). De drie beuken van de kelder worden verlicht door drie keldervenstertjes in de erfgevel; het middelste venster is excentrisch opgesteld wegens de aanwezigheid

◀ Straat- en zijgevel van het Hof ter Hulst na de vroeg-18de-eeuwse verbouwing (tek. auteur)

van een klein buitentrapje naar de gelijkvloerse verdieping. Door de inbreng van de keldergewelven verdween immers het oorspronkelijk vloerniveau van de gelijkvloerse verdieping, en werd de nieuwe vloer ongeveer 30 centimeter hoger aangelegd.

Op deze verdieping kunnen we nog een aantal nieuwe elementen aanduiden: in de erfgevel werd de bestaande deuropening aangepast aan het nieuwe niveau, en kreeg ze de vorm van een met zandstenen omlijsting voorziene deur met segmentboog (nr. 31); binnenin werd de nis die de deuropening flankeerde dichtgemetseld, op een kleine vierkante nis op ooghoogte na (nr. 36); voorts verscheen er in dezelfde gevel een tweede venster (nr. 30) met zandstenen hoekblokken en een bakstenen segmentboog. Binnenin verdween de oude enkelvoudige balklaag, en werd ze, op een lager niveau, vervangen door moer- en kinderbalken. Tegen de zuidwestelijke zijmuur kwam een bijkomende haard te staan (nr. 37) die duidelijk samengaat met de nieuwe balklaag. Of deze bouwlaag toen reeds in twee vertrekken werd ingedeeld is niet duidelijk: de bakstenen muur die tussen de twee stond opgesteld behoort tot een volgende bouwphase, maar kan dan een houten wand hebben vervangen.

Detail van de erfgevel met de 18de eeuwse deuropening in de dichtgemetselde rondboogpoort (foto auteur)

Ook de eerste verdieping werd grondig aangepakt: opnieuw werd een nieuwe balklaag op een lager niveau aangebracht, waarbij duidelijk gebruikgemaakt werd van gerecupereerde moerbalken. In de erfgevel markeren twee nieuwe vensters met bakstenen dagkanten (nrs. 33 en 34) deze verbouwing, die ook tot gevolg had dat een nieuwe dakkap moest worden gebouwd.

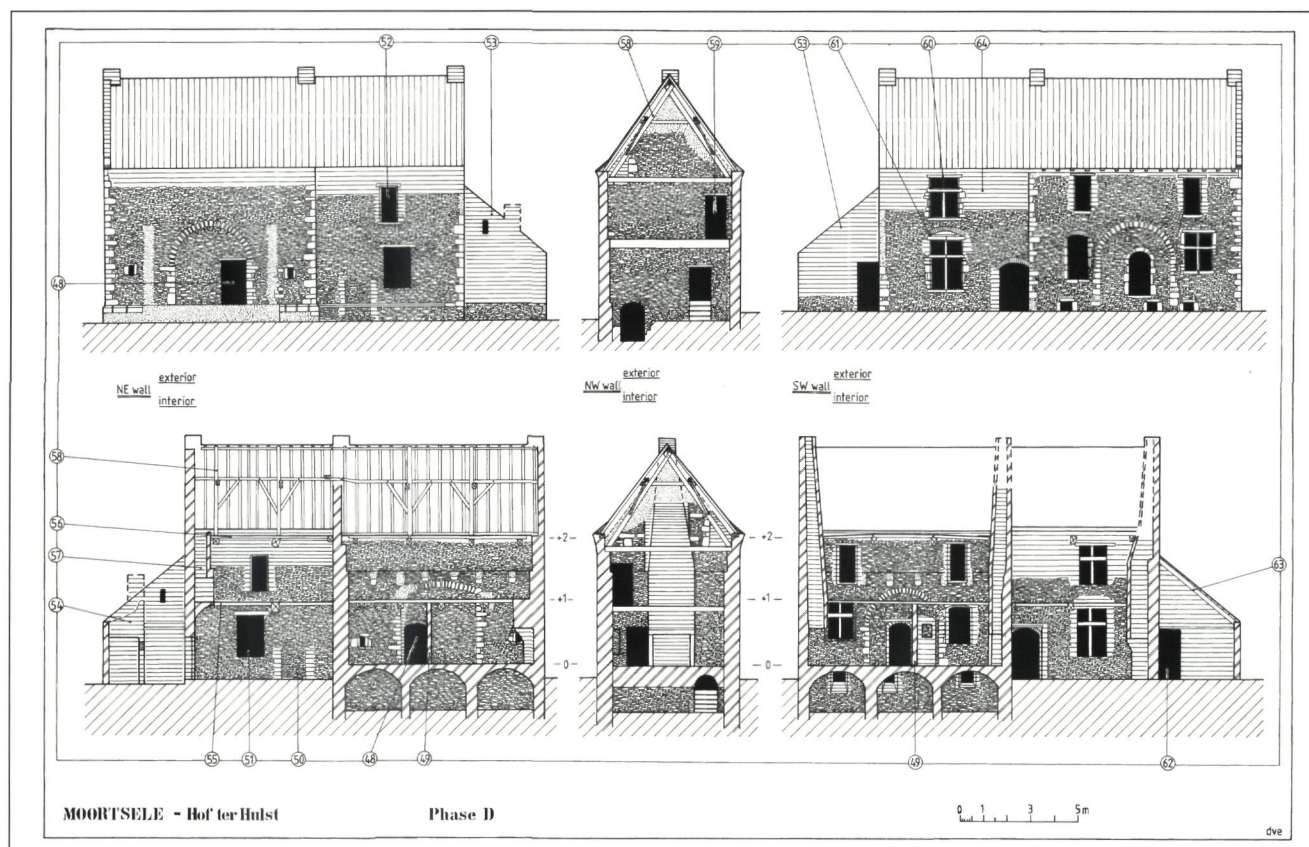
Deze dakkap, die bewaard bleef, bestond uit twee eenvoudige gebinten met dwarsbalk (nr. 42); de flieringen die op de dwarsbalken liggen, werden verder verstevigd met schoren; op de gebinten werden geen telmerken waargenomen. Opvallend is de zeer lichte opbouw van de dakkap, zodat we veronderstellen dat de dakbekleding vroeger lichter was dan het huidige pannendak, en bijvoorbeeld met stro was bedekt. De beide zijgevels werden op dit niveau bijna volledig heropgebouwd uit baksteen. De zuidoostelijke geveltop was ten tijde van het onderzoek reeds hersteld, maar behield waarschijnlijk grotendeels zijn oude uitzicht met twee kleine oculi (nr. 45); van een bijkomend rechthoekig venster (nr. 46) is niet duidelijk of het al dan niet recenter werd aangebracht. In de heropgebouwde geveltop waren geen sporen van vlechtwerk meer te herkennen, wat wel het geval was in de noordwestelijke geveltop die tijdens de herstellingswerken weliswaar gedeeltelijk werd gesloopt, maar nog resten van het oorspronkelijke vlechtwerk vertoonde (nr. 44); dit vlechtwerk markeert overigens niet alleen de verbouwing, maar toont ook aan dat in deze bouwphase de geveltop nog vrijstond, en de aanbouw dus nog steeds lager was.

In deze aanbouw dateert waarschijnlijk enkel de deuropening in de erfgevel (nr. 35) uit deze periode.

De bakstenen die in deze fase gebruikt werden, zijn iets kleiner dan in de voorgaande (22/23x11x5 cm) en onderscheiden zich eveneens door een donkere kleur en een harde bakking. Het aflezen van de bouwgeschiedenis van dit monument was vrij complex, en de verschillen in formaat en kwaliteit van de bakstenen waren dikwijls doorslaggevend bij de beoordeling.

Omstreeks 1750 werd ook de noordwestelijke aanbouw aangepakt. De bovenverdieping, die vroeger waarschijnlijk zolderverdieping was, werd in baksteen tot een volwaardige eerste verdieping uitgebouwd. In beide langsgevels kwam op dit niveau een centraal venster. In de straatgevel (nr. 52) is er een eenvoudig bakstenen venster, in de erfgevel zien we een kruiskozijn (nr. 60) met in het onder-

▲
Het Hof ter Hulst
na de verbouwing
van omstreeks 1750
(tek. auteur)

ste gedeelte zandstenen hoekblokken, terwijl het bovenlicht in baksteen is uitgevoerd.

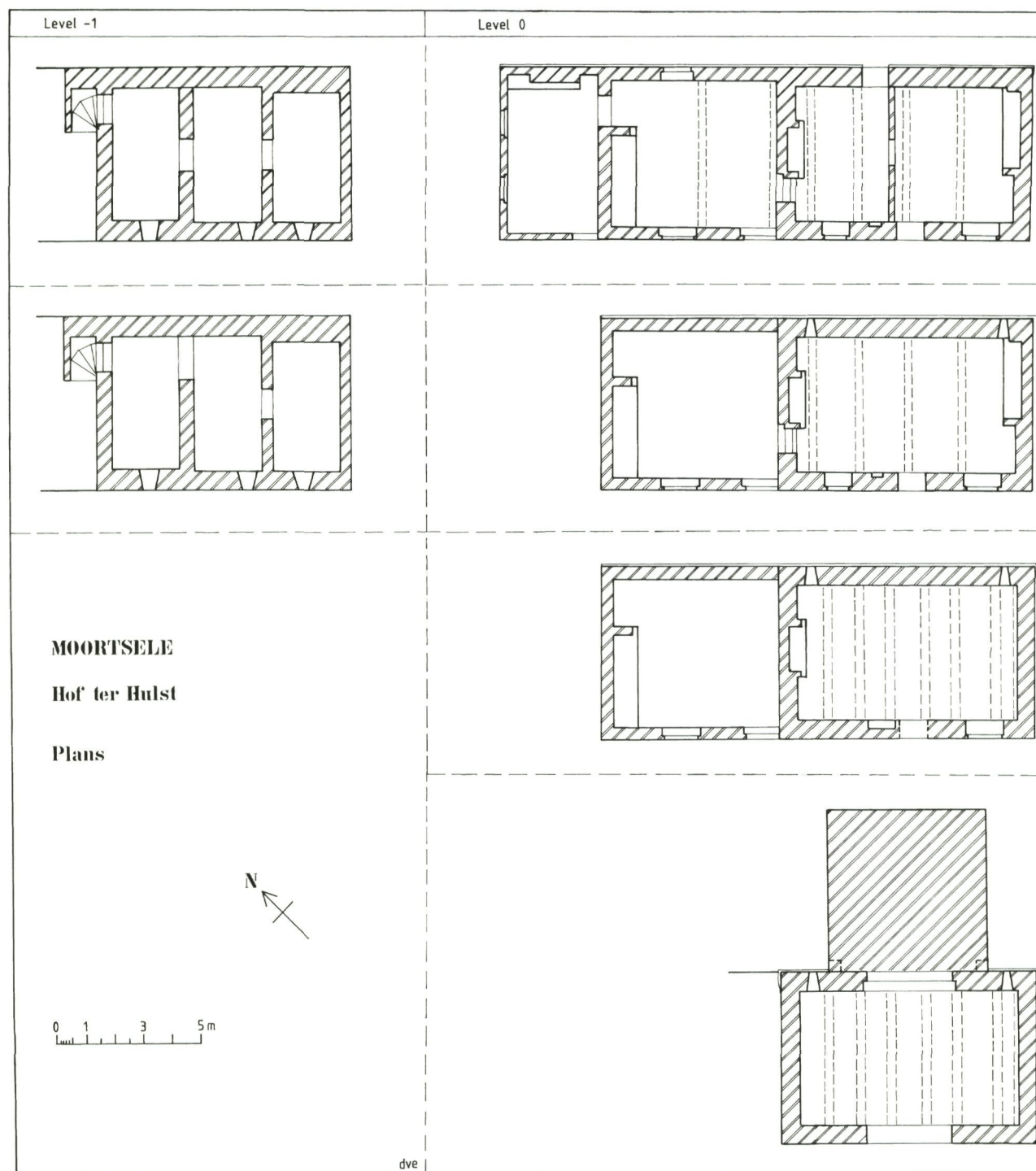
Op de gelijkvloerse verdieping is er in de erfgevel een in baksteen hersteld of toegevoegd bovenlicht (nr. 61) van het bestaande venster, in de straatgevel een eenvoudig in het breuksteenmetselwerk uitgehakt rechthoekig venster (nr. 51); dit venster en een deuropening in de zijgevel kunnen echter ook later aangebracht zijn, naar aanleiding van de oprichting van een kleinere aanbouw met lessenaarsdak (nr. 53). De balklaag van deze verdieping vertoont enkele merkwaardige versierde balkseutels; één van de moerbalken draagt de inscripties '1750' en de naam 'G.M.D.I.SCHELLART'; het is opmerkelijk dat de straat Hoek Ter Hulst, waaraan het Hof ter Hulst paalt, ten zuiden uitloopt in de Schellartweg.

Op het zolderniveau van de aanbouw werd een nieuwe dakkap opgetrokken, aangepast aan de bestaande kap op het hoofdgebouw. Hiertoe werd de geveltop van de noordwestelijke gevel afgebroken tot onder het dakniveau. Het dakgebinte van de aanbouw (nr. 58) is van hetzelfde type als de oudere kap, maar de lasnaden in de flieringen en de nokbalk zijn duidelijke getuigen van een latere toe-

▼
Detail van de 18de
eeuwse dakconstruc-
tie die oorspronke-
lijk waarschijnlijk
met stro was
bedekt
(foto auteur)

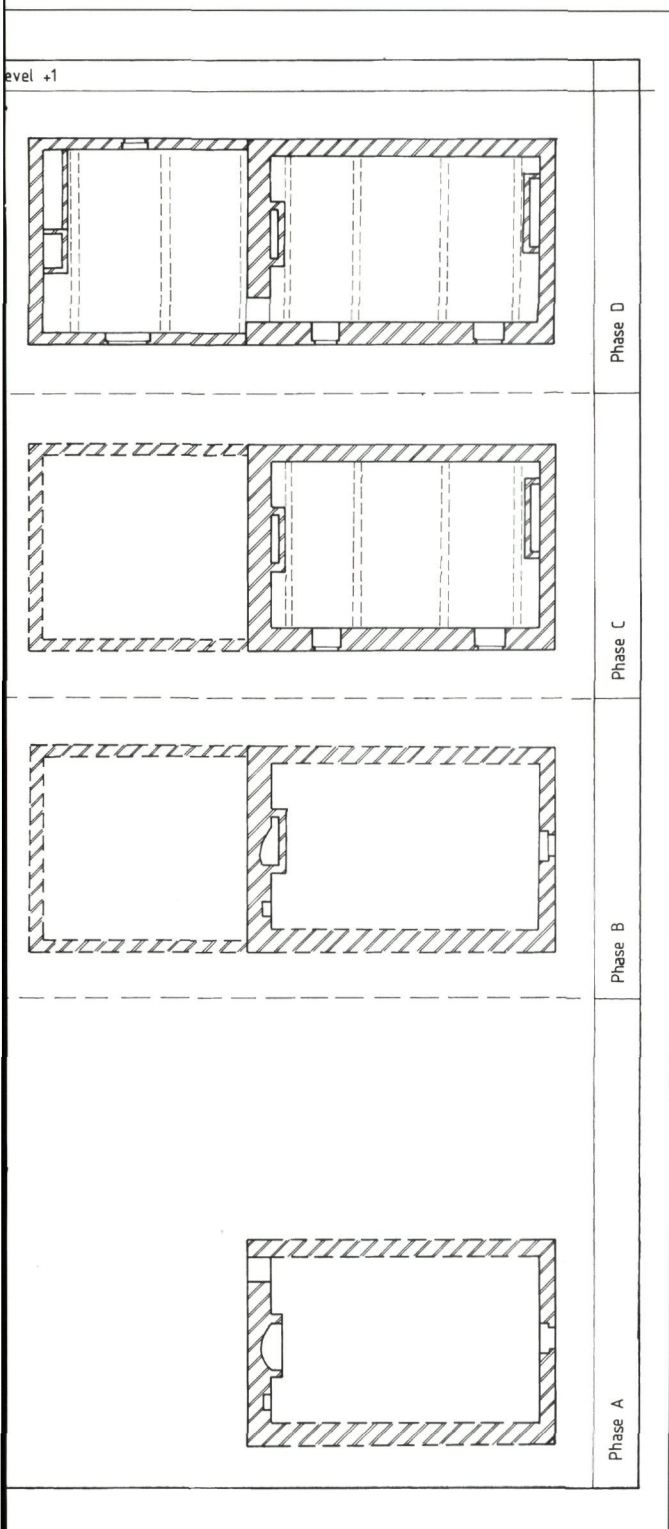
voeging. Bovendien zijn de twee gebinten hier wél voorzien van telmerken.

In het hoofdgebouw werd in deze fase, of iets later, de gelijkvloerse verdieping door een bakstenen muur (nr. 49) verdeeld in twee vertrekken; tegelijkertijd werd in de straatgevel een nieuwe, eenvoudige

deuropening aangebracht (nr. 48).

Uit de bouwstijl en het materiaalgebruik kan opgemaakt worden dat de verbouwingen van het hoofdgebouw en de aanbouw kort op elkaar volgden en niet vroeger dan de 18de eeuw dateren, zodat we de datum 1750 die we op de moerbalk van de aanbouw aantreffen, inderdaad kunnen

◀
Bouwgeschiedenis
van het Hof ter
Hulst: grondplannen
van alle verdiepin-
gen per bouw-
periode
(tek. auteur)

gebouw dan ook hoofdzakelijk opnieuw uitgezuiverd, en werden de structuren waarvan de stabiliteit door vroegere, ondoordachte ingrepen in gevaar was gebracht, geconsolideerd.

De matrix

In tegenstelling tot de meeste onderzoeken die de Afdeling Monumenten en Landschappen in historische gebouwen uitvoert, werd hier wegens tijdsgebrek geen archeologisch bodemonderzoek doorgevoerd. Overigens was de noodzaak van een dergelijk onderzoek niet zo evident.

Nochtans bestaan er tussen een bouwhistorisch en een archeologisch onderzoek opvallend veel gelijkenissen en raakvlakken. In de eerste plaats kunnen archeologische sonderingen een belangrijk element vormen, niet alleen in de vorm van dateerbare bodenvondsten die de verschillende bouwfasen kunnen helpen dateren, maar eveneens door het inzicht die zij kunnen verschaffen in de opeenvolgende vloerniveaus. Deze vloerniveaus kunnen op hun beurt meestal gekoppeld worden aan een grondige analyse van het gebouw zelf; vooral het verband tussen vloerniveaus en de afwerkingslagen op de muren kan veel relevante informatie bevatten. Dit alles betekent dat er in elk gebouw dat een aantal verbouwingen heeft ondergaan, een stratigrafie aanwezig is, en dat precies in deze stratigrafie de bouwgeschiedenis van het monument vastgelegd is.

In archeologisch bodemonderzoek wordt bijzonder veel aandacht besteed aan de onderlinge relaties tussen de verschillende bodemlagen; zij worden bestudeerd en beschreven als een logische sequentie, waarin de principes van de stratigrafie fundamenteel zijn en zeer strikt worden toegepast.

Dezelfde principes kunnen worden toegepast in bouwhistorisch onderzoek, waar de problematiek echter dikwijls complexer is door de veel sterkere invloed van de derde dimensie: in een opgraving zijn soms slechts minieme resten van opeenvolgen-

beschouwen als die van de laatste grote verbouwing in het huis.

Latere, kleine verbouwingen en aanpassingen betekenden hoofdzakelijk een verdere aantasting en degradatie van het oorspronkelijke gebouw. Bij de recent uitgevoerde renovatie werd het

de gebouwen aanwezig, en is de reconstructie van de chronologie meestal relatief eenvoudig. In hoofdzaak gaat het hier om opeenvolgende grondplannen.

In nog bestaande gebouwen echter is de hoeveelheid bewaarde informatie aanzienlijk groter en zijn hun relaties complexer.

De ervaring leert dan ook dat een van de grootste problemen bij bouwhistorisch onderzoek er juist in bestaat om de massa informatie op een behoorlijke manier te ordenen en te interpreteren, en bovenal, om ze op een bevattelijke manier te presenteren aan bijvoorbeeld de opdrachtgever of de ontwerper van het restauratiedossier.

In de archeologie, die ook van oudsher met eenzelfde probleem wordt geconfronteerd, werd reeds meer dan twintig jaar geleden een zeer efficiënt en krachtig instrument geïntroduceerd door E.C. Harris (28). Eigenaardig genoeg heeft de *matrix* (of het getallenschema) die Harris voor deze aanpak heeft voorgesteld, nooit echt ingang gevonden, hoewel de voordelen van het systeem evident zijn voor al wie het zich eigen wil maken. De voordelen liggen op het vlak van zowel de analyse van de gegevens, als de presentatie van de onderzoeksresultaten.

Ook in bouwhistorisch onderzoek waar – zoals vermeld – de onderlinge relaties nog complexer en moeilijker te interpreteren zijn, kan de Harris-matrix grote diensten bewijzen.

Om een dergelijk schema te kunnen opstellen moeten tijdens het onderzoek alle bouwelementen en bouwsporen afzonderlijk beschreven en genummerd worden. Dit geldt onder meer voor: de verschillende muurvlakken, deur- en vensteropeningen of resten ervan, vloerniveaus, samenhangende onderdelen van een dakkap, verbouwingen in een dakkap, afwerkingslagen... Vervolgens wordt een schema opgesteld waarin elk element in de juiste bouwperiode wordt gesitueerd.

In een matrix die de weerspiegeling is van de stratigrafie in een archeologische opgraving, gaat het voornamelijk om elementen die onmiddellijk boven elkaar gelegen zijn, zodat het schema een voornamelijk verticaal karakter zal krijgen (29). Als de matrix echter de bouwgeschiedenis van een monument zoals het Hof ter Hulst moet voorstellen, zal het veel meer elementen bevatten die uit dezelfde periode dateren, zodat het schema een meer horizontaal uitzicht krijgt. Nochtans liggen aan beide hetzelfde principe en organisatieschema ten grondslag: het doel van de matrix is alle beschik-

bare informatie te presenteren in een chronologische volgorde (die van beneden naar boven verloopt), zodat elk element in de juiste bouwperiode gesitueerd is en (door een verbindingslijn) gekoppeld is aan elk ander element waarmee het direct in verbinding staat.

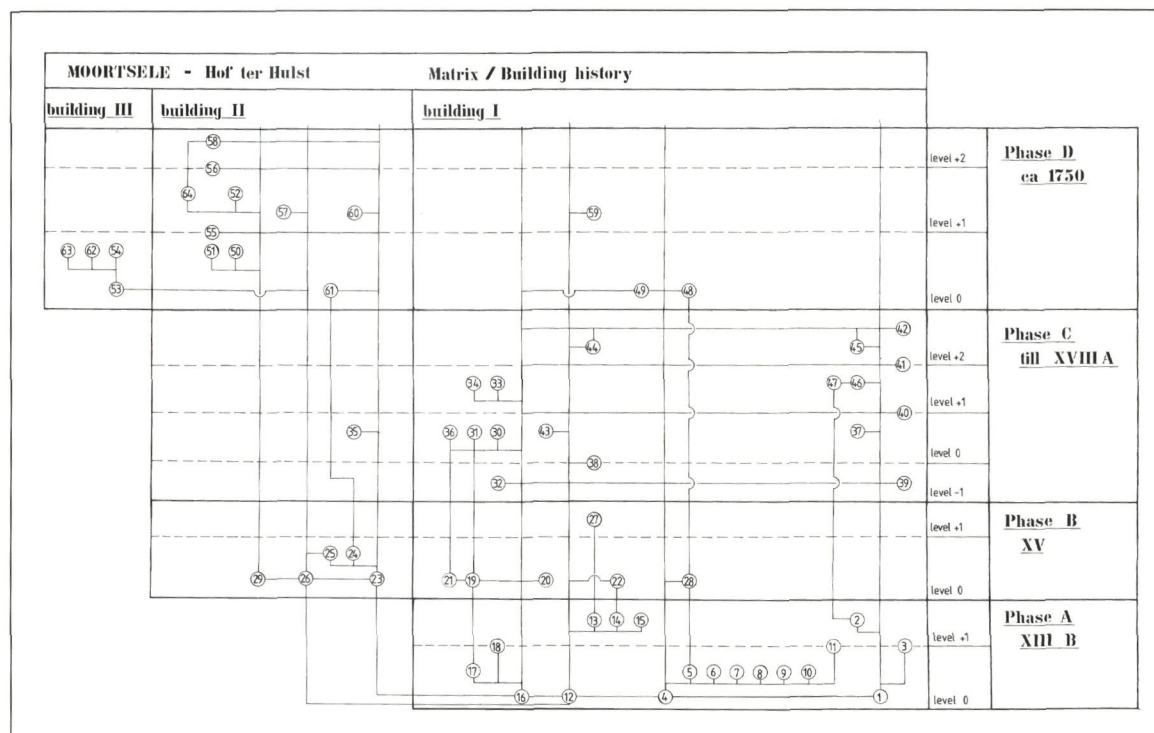
De oefening is niet eenvoudig en tijdrovend maar is uiteindelijk zeer behulpzaam bij "... het denkproces omtrent het begrijpen van (het gebouw). De verplichting om elk gekend element een plaats te geven in het schema ... zorgt ervoor dat geen enkel gegeven over het hoofd wordt gezien, en dat eveneens schijnbaar onbelangrijke of *vervelende, moeilijk in te passen* gegevens worden weggelaten" (30). Als het onderzoek met de nodige nauwgezetheid is gebeurd, is het inderdaad onvermijdelijk dat bepaalde gegevens moeilijk in te passen zijn, of op het eerste gezicht onbelangrijk; de verplichting om ze toch hun juiste plaats in het schema te bezorgen, kan soms de sleutel zijn om moeilijke daterings- of interpretatieproblemen op te lossen.

Het aflezen van een dergelijke matrix is gelukkig eenvoudiger: elk nummer verwijst naar een element dat voorkomt op de bijbehorende grondplannen en/of doorsneden die van het gebouw werden gemaakt. Deze tekeningen kunnen ofwel alle informatie in één samenvattend plan en/of doorsneden bevatten, of bestaan uit meerdere plannen die zoals voor het Hof ter Hulst per bouwperiode zijn opge- maakt.

Een eenvoudig voorbeeld kan het gebruik verduidelijken: de rechthoekige deuropening in de straatgevel van het hoofdgebouw (nr. 48) werd in de vierde bouwphase (ca. 1750) aangebracht in de opvulling in breuksteen (nr. 28), die zelf in de tweede bouwperiode (15de eeuw) werd ingebracht in de oorspronkelijke poortopening (nr. 5) in de straatgevel (nr. 4). Het schema toont overigens ook aan dat bij dezelfde muur de voorbouw in de gracht (nrs. 6-8), de lichtspleten (nrs. 9-10) en de consoles voor de balklaag (nr. 11) tot de oorspronkelijke aanleg behoren.

Wat bij een eerste kennismaking een zeer abstract en zelfs verwarrend object lijkt, kan na enkele oefeningen een uitstekende gids worden doorheen de soms chaotische en overweldigende massa informatie die het resultaat is van doorgedreven bouwhistorisch onderzoek.

◀
Bouwgeschiedenis
van het Hof ter
Hulst in de vorm
van een matrix
(tek. auteur)

EINDNOTEN

- (1) VAN EENHOOGE D., 1996, Een XIIIe eeuwse poortdonjon te Moortsele, *Archaeologia Mediaevalis* 19, p. 93-94. BAUTERS L. & VAN EENHOOGE D., 1997, Van donjon tot herenboerderij: het Hof ter Hulst, *Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium*, Jaarverslag van de Provincie Oost-Vlaanderen 1996, Gent, p. 168-172.
- (2) Voor deze informatie maakten we dankbaar gebruik van het beschermingsdossier opgemaakt door de collega's van ROHM - Oost-Vlaanderen.
- (3) Niet te verwarren met de *forebuilding*, die hoofdzakelijk tot doel had de op de eerste verdieping gelegen ingang van de klassieke donjons te vergemakkelijken of te controleren.
- (4) In dergelijke nissen lijkt men het natte zout te hebben gedroogd: DOPERE F. & UBREGTS W., 1991a, *De donjon in Vlaanderen. Architectuur en woencultuur*, Leuven, p. 72.
- (5) DOPERE & UBREGTS (1991a, p. 78) signaleren dat "bij de torens waar slechts 1 latrine aanwezig is, er 13 zijn waar ze op niveau 2 is aangebracht en 6 op niveau 1."
- (6) DOPERE F. & UBREGTS W., 1991b, *De woontoren van Aynchon de Hognoul te Rutten op het einde van de 13de eeuw*, in *Monumenten en Landschappen*, 10/4, p. 39.
- (7) DE BOUARD M., 1967, *La Motte*, in *L'archéologie du village médiéval* (Centre belge d'histoire rurale, publication 5), p. 37.
- (8) DOPERE & UBREGTS, 1991a, p. 93.
- (9) Voor de problematiek die ons hier aanbelangt zie: VERHAEGHE F., 1981, *Moated sites in Flanders: features and significance*, in HOEKSTRA T.J. (ed.), *Liber Castellorum*, Zutphen, p. 98-121. De in de tekst vermelde gegevens over *sites met walgracht* komen hoofdzakelijk uit dit artikel.
- (10) VERHAEGHE, 1981, p. 104.
- (11) LE PATOUREL H.E.J. & ROBERTS B.K., 1978, *The significance of moated sites*, in ABERG F.A. (ed.), *Medieval moated sites* (Council for British Archaeology, Research Report n° 17), London, p. 48.
- (12) Voor een onvolledige maar toch illustratieve verspreidingskaart zie: TREFOIS C.V., 1950, *Ontwikkelingsgeschiedenis van onze landelijke architectuur*, Antwerpen, fig. 145.
- (13) VERHAEGHE, 1981, p. 109.
- (14) Ibid., p. 102.
- (15) DOPERE & UBREGTS, 1991a, p. 131.
- (16) Ibid., p. 225.
- (17) Ibid., p. 30.
- (18) Ibid., p. 202.
- (19) UBREGTS W., 1974, *Les Tours de Fontaine et de Voroux, le Donjon de Warsage*, in *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et Sites*, T. 4, fig. 2.
- (20) Ibid., fig. 18.
- (21) Ibid., fig. 21, 23.
- (22) GENICOT L., 1973, *La "vieille tour" d'Amay*, in *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et Sites*, T. 3, p. 58-85.
- (23) UBREGTS W., 1973, *Un habitat noble de la fin du 13e siècle: la Tour Antoine à Jemeppe-sur-Meuse*, in *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et Sites*, T. 3, p. 137-155.
- (24) CORTEMBOS T., 1972, *Corroy-le-Château. Organisation d'une forteresse du XIIIe siècle*, in *Bulletin de la Commission Royale des Monuments et Sites*, T. 2, p. 49-128.
- (25) DOPERE & UBREGTS, 1991a, p. 177.
- (26) Ibid., p. 93.
- (27) Er zijn enkele aanwijzingen dat de kelder mogelijk reeds in de vorige bouwfase werd ingebracht, en de bakstenen gewelven een toevoeging uit de 18de eeuw zijn; de situatie kon echter niet volledig worden onderzocht, en is allerminst duidelijk. In ieder geval dateert de kelder niet uit de oprichtingsfase van het gebouw.
- (28) HARRIS E.C., 1975, *The Stratigraphic Sequence: a question of time*, in *World Archaeology*, 7/1, p. 117-139.
Voor een verdere bespreking, en ook verfijning van het instrument zie BARKER P., 1977, *Techniques of archaeological excavation*, New York, p. 196-200.
- (29) Enkele voorbeelden: BITTER P. e.a., 1997, *Wonen op niveau. Archeologie, bouwhistorie en historie van twee percelen aan de Langestraat*, Alkmaar, p. 243; VAN EENHOOGE D., 1990, *De middeleeuwse burch van Zottegem*, in *Monumenten en Landschappen* 9/3, p. 51; VAN EENHOOGE D., 1995, *Archeologisch onderzoek in de Sint-Salvatorskathedraal te Brugge (1992-1994)*, in *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis*, 132/1-2, p. 134.
- (30) BARKER, o.c., p. 198 (vert. DVE).

Dirk Van Eenhooge is archeoloog, bij de Afdeling Monumenten en Landschappen verantwoordelijk voor dit vakgebied.

Katrien Hebbelinck

BARON BAUT DE RASMON EN DE 'JARDIN PITTORESQUE' VAN WANNEGEM-LEDE

►
Noordgevel van het
kasteel vanaf de
Huisepontweg
(copyright H. Van
den Bossche, 1983)

Aan bekendheid ontbreekt het het kasteeldomein van Wannegem bij Kruishoutem allerminst. Wie het één keer zag, zal de aanblik van deze site niet gauw vergeten. Dit imposante kasteel werd al snel het 'Petit Trianon van Vlaanderen' genoemd. Het geldt als een schoolvoorbeeld van een laat-18de-eeuws *maison de plaisance* in Lodewijk XVI-stijl, toegeschreven aan Barnabé Guimard. Daarom genoot het gebouw in eerste instantie alle aandacht (1). Dat het park van Wannegem-Lede al even opmerkelijk is als voorbeeld van de Engelse landschapstijl in Vlaanderen is minder bekend. En wie Alphonse Baut de Rasmon was, raakte al helemaal in de vergetelheid.

Dankzij de *Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas* van De Cloet (1825) en de *Choix des monumens, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas* van Goetghebuer (1827) weten we dat de bouw van het kasteel in 1785 is aangevat (2). Van dat jaar af veranderde de hofkouter tussen Wannegem en Lede in een bouwterrein, waar jonkheer Alphonse Pierre Antoine Baut de Rasmon de nalatenschap van zijn vader, heer van Rasmon, Heuverhuys en Wannegem-Lede, investeerde in de bouw van een *maison de plaisance*.

ALPHONSE PIERRE ANTOINE BAUT DE RASMON (1756-1833)

De familie Baut was sinds de vroege 17de eeuw aanwezig in Gent en bleek er actief te zijn geweest in het schepencollege en betrokken bij de handels-

► Noordgevel van het kasteel, geflankeerd door Gewone beuk (foto Afdeling voor Monumenten en Landschappen, ca.1975)

activiteiten van de Oostendse Compagnie. Een huwelijk binnen de familie reserveerde het familiefortuin voor François Jean Baptiste Baut, vader van onze bouwheer. Dit kapitaal werd belegd in obligaties en vastgoed, waarvan een indrukwekkend deel in het Gentse stadscentrum lag. Naast de heerlijkheid van Rasmon bij Kooigem in West-Vlaanderen kocht François Baut in 1765 ook de heerlijkheden van Heuverhuys en Wannegem-Lede. Bij zijn overlijden in 1783 liet de verkaveling van dit sterfhuis maar liefst drie jaar op zich wachten. Alle eigendommen in Wannegem en Lede gingen naar zijn zoon Alphonse Baut, die nog voor de afhandeling van deze erfenis het gloednieuwe kasteel van Wannegem-Lede in gebruik nam (3).

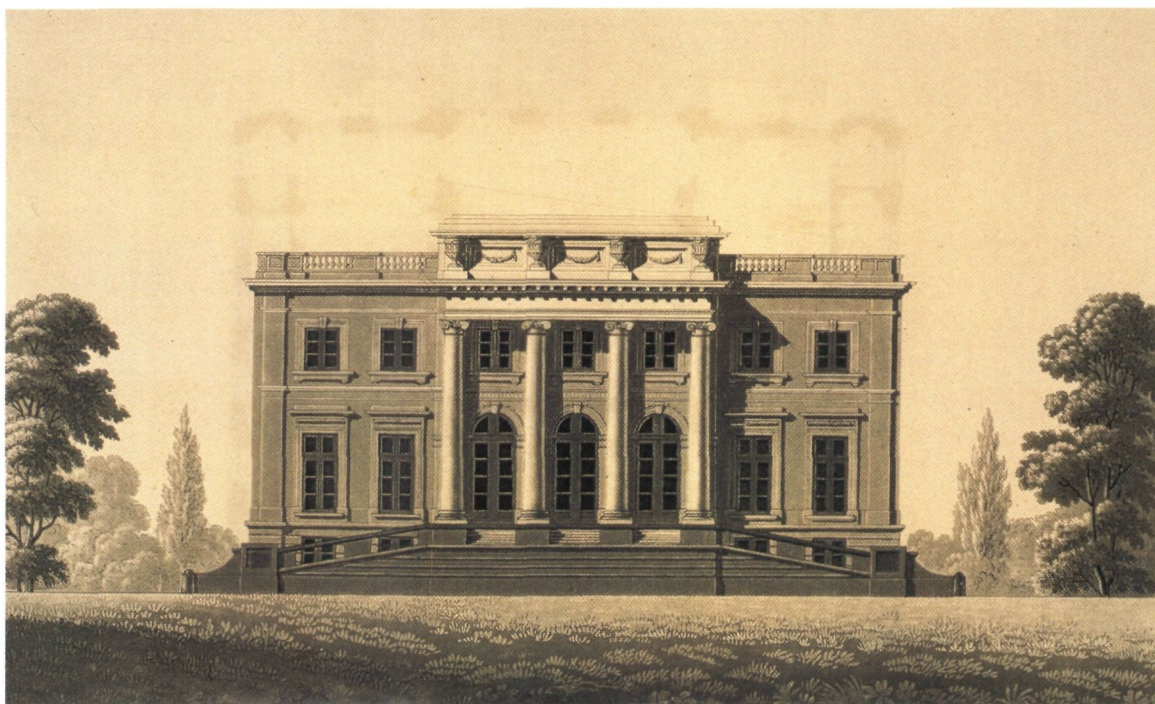
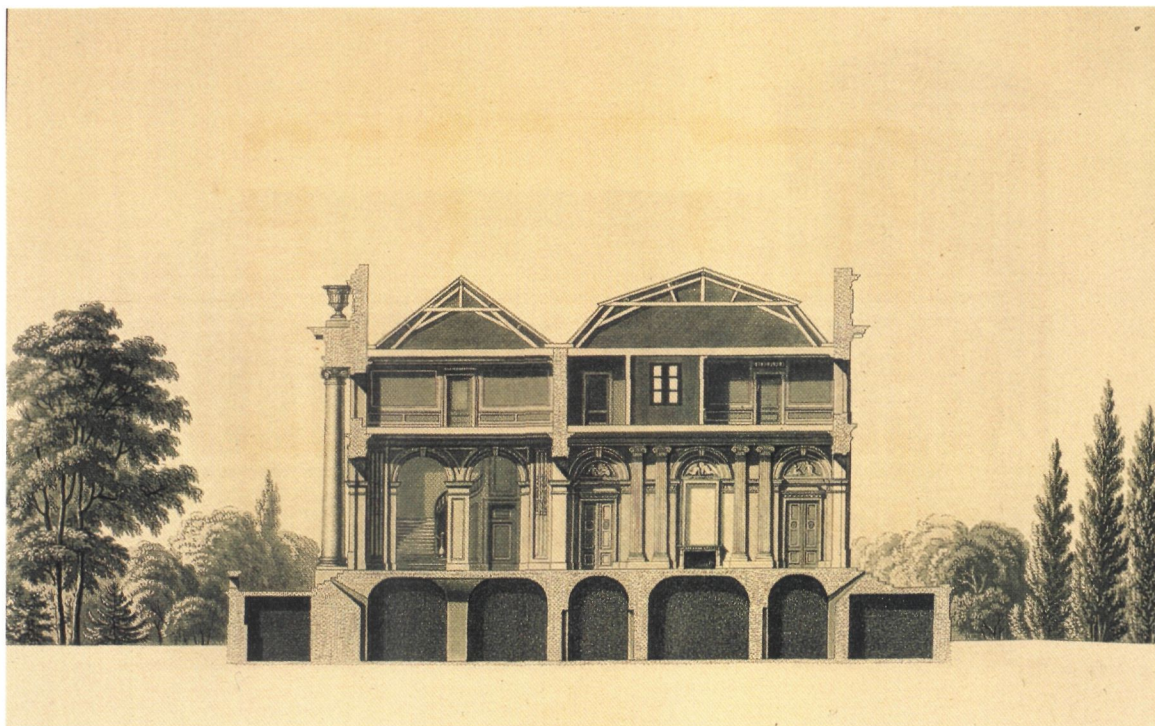
► Alphonse Pierre Antoine Baut de Rasmon (1756-1833) (privé-verzameling)

Alphonse Baut was door zijn huwelijk verbonden met de al even gefortuneerde familie Papeians de Morckhoven en werd zo al op jonge leeftijd rentenier. Voorts was hij politiek actief als burgemeester van Wannegem-Lede, als lid van de Tweede Kamer van de Staten-Generaal en als ridder in de Orde van de Belgische Leeuw. Bauts ware passie lag echter in de schone kunsten, de literatuur en de natuurkunde en bovenal in de botanica. Uit zijn kunstcollectie spreekt een voorliefde voor Hollandse genretafelen en landschappen. Zijn bibliotheek bevatte klassiekers als Winckelmann, Camus de Méziers, Vignola en Liger maar ook een opvallend aandeel kostbare, botanische werken (4). Ook stond zowat alles wat op het vlak van landschaps- en tuinarchitectuur gepubliceerd werd sinds het midden van de 18de eeuw op zijn boekenplank. Poëtische zangen

van Abbé Delille, werk van Watelet, Girardin, Walpole en vooral Hirschfeld wijzen op zijn voorkeur voor de Engelse landschapsstijl en de zogeheten pittoreske tuin. Dat blijkt tevens uit Bauts enige, eigen pennenvrucht. Na het lezen van *Le verger* van de Fontanes, fervent aanhanger van de oude Franse stijl in de tuinarchitectuur, beschouwde Baut het als zijn taak om de verdediging op te nemen van de Engelse tuin. Bauts aantekeningen laten weinig twijfel bestaan over zijn persoonlijke

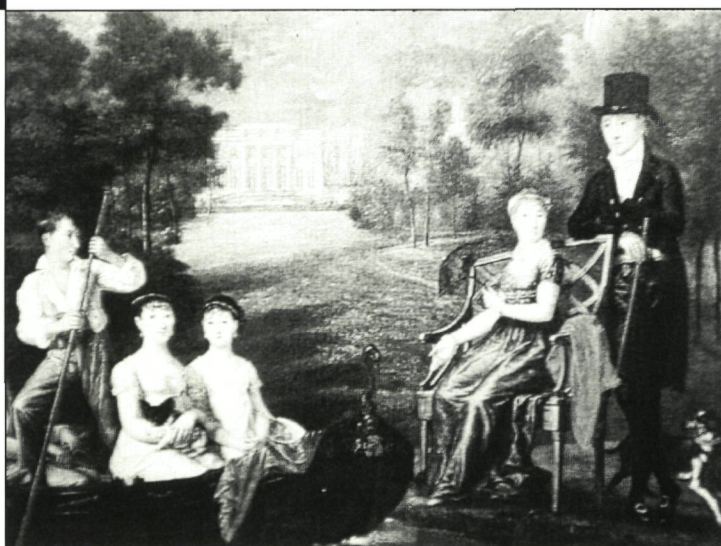

▲ Noordgevel en doorsnede van het kasteel van Wannegem-Lede, uit: Goetghebuer, P.J., *Choix des monumens, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas*, Gent, 1827.

▲ Het gezin Baut de Rasmon in het park van Wannegem-Lede (privé-verzameling)

betrokkenheid bij het ontwerp van zijn park, dat bij het verschijnen van zijn *Notes et Contrenotes* in aanleg was (5).

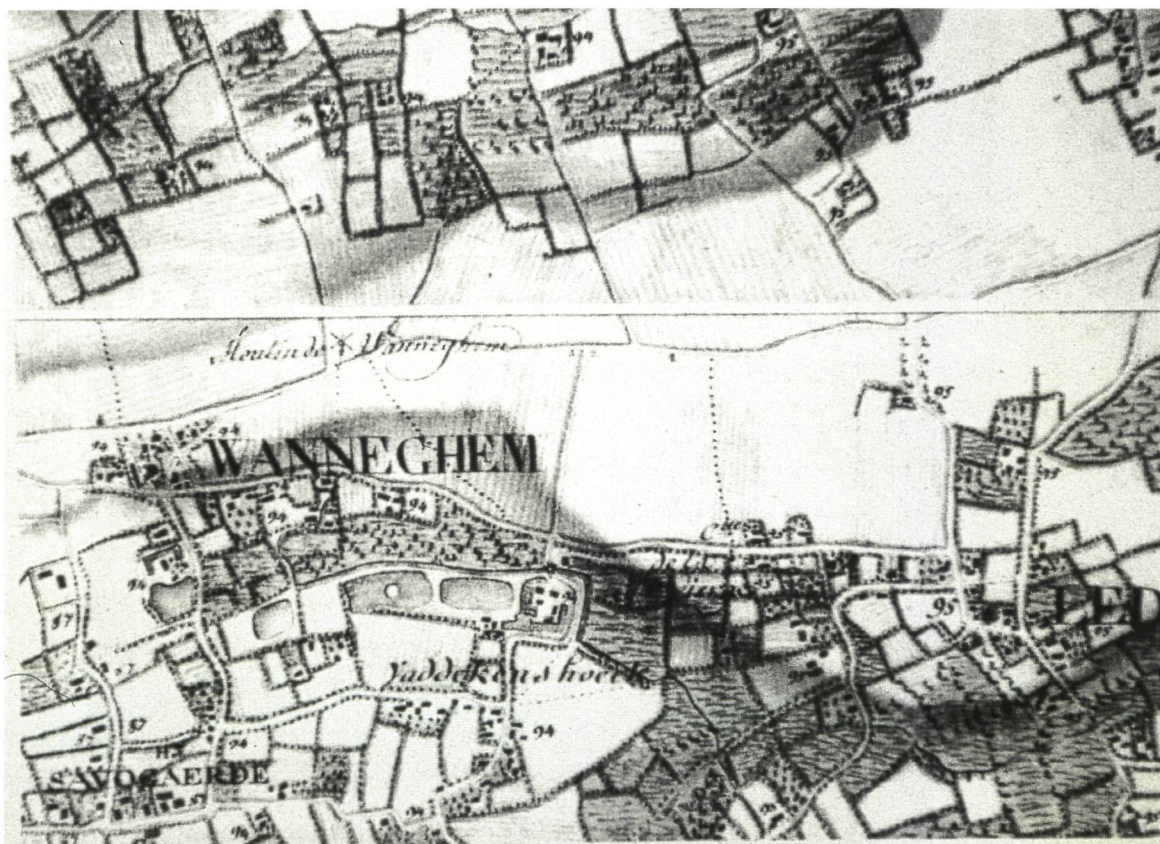
TUSSEN SCHELDE- EN LIEVALLEI

Bij het overlijden van zijn vader betrok Alphonse Baut een klein kasteeltje in de dorpskern van

Wannegem, maar dit eenvoudige buitengoed werd al snel te klein bevonden. Als ligging voor zijn nieuw te bouwen *maison de plaisance* koos hij een heuvelkam tussen Wannegem en Lede. Vanaf de Belgische kust was dat de eerste noemenswaardige heuvel aan de rand van de Vlaamse vlakte en de Vlaamse Ardennen. Van hieruit kwamen zowel de Schelde- als de Leievallei in zicht. Lager gelegen gebieden waren als grasland in gebruik en vingen het water op in talrijke vijvers. Bossen waren in dit agrarische gebied vrij schaars. Hoeven en molens lagen verspreid over de open kouters. Aan de voet van de heuvel doorsneed een openbare weg het domein. Voorbij deze weg bevond zich reeds een oudere site met een walgracht en enkele vijvers (6).

De keuze voor deze plek zou van doorslaggevend belang blijken voor zowel het kasteel als het park. Voor één keer werd deze rijke landbouwgrond de bodem voor een landschapspark in de ware betekenis van het woord. Wannegem is vandaag een unieke momentopname waar in een volledig nieuw ontwerp de classicistische architectuur met de nieuwe tuin-architectuur werd verzoend. Hierdoor benadert Wannegem, sterker dan welk ander voorbeeld ook, het oorspronkelijke concept van de Engelse landschapsstijl en reikt de impact van dit domein, tot en

► Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden, opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris, nr. 37 Gavre, blad I en 3

met vandaag, tot ver buiten de grenzen van het park.

BARNABÉ GUIMARD EN WANNEGEM-LEDE

Zowel De Cloet als Goetghebuer schrijven het ontwerp van het kasteel toe aan Barnabé Guimard (1731-1805), die op dat ogenblik de laatste hand legde aan de plannen voor het Koningsplein en het Warandepark te Brussel. Volgens Barbara Issaverdens bevestigen de typologie en de stijlanalyse de inbreng van Guimard in Wannegem (7), in die mate zelfs dat ook het ontwerp en het iconografisch programma voor het interieur van hem zouden zijn. Tot vandaag zijn er geen argumenten of bronnen die deze stelling weerleggen. Het lijkt interessanter om na te gaan of Guimards ontwerp beperkt is gebleven tot het kasteel.

Met uitzondering van het Park van Brussel, is de inbreng van Guimard in enkele parken uit deze periode minder onderzocht en gekend. Zo ontwierp hij omstreeks 1780 onder meer het kasteel, de oranjerie en het park van Middelheim te Antwerpen, alsook het park de Mick in Brasschaat. Vooral dit laatste voorbeeld werd reeds in de 19de eeuw gewijzigd volgens plannen van de Oostenrijkse architect Petersen, waardoor reminiscenties aan Guimard nog ver te zoeken zijn. Het Warandepark te Brussel kan echter met zekerheid aan Guimard worden toegeschreven (8).

Brussel en Wannegem vertonen, althans in hun hoofdstructuur, zekere gelijkenissen. Wannegem-Lede reduceren tot een eenvoudige herneming, louter en alleen op naam van Barnabé Guimard, zou echter zowel de architect als de eigenaar onrecht aandoen. Ook al ligt eenzelfde patroon aan de basis van het park van Wannegem, toch is uit de specifieke bestemming, de invulling en niet het minst de bijzondere beplanting een heel ander geheel ontstaan.

De ruggengraat van het parkontwerp van Wannegem-Lede is één centrale as, die over een aaneenschakeling van pleinen naar de noordzijde van het kasteel toe loopt, het vervolgens doorsnijdt en daar voor een bijzondere belichting zorgt, en tenslotte de helling afdaalt tot bij de lager gelegen vijver. Het concept voor de noordzijde van het kasteeldomein is onlosmakelijk verbonden met het compacte bouwvolume van het kasteel. Bij het koetshuis in het

▲
Zuidgevel van het
kasteel aan de
parkzijde van het
domein
(copyright Luc
Polfliet, ca.1990)

▼
Centrale vista vanaf
het zuidperron van
het kasteel
(copyright H.Van
den Bossche, 1983)

westelijk deel ligt een eerste ommuurde zone met een fruihof en een volière. Naast de hovenierswoning in het oostelijk deel wordt een zelfde volume ingenomen door een moestuin met oranjerie en serre. Tussen beide paviljoenen in komt het kasteel over zijn volledige gevelbreedte in zicht. Circulatie, functionele ruimten, bijgebouwen en beplanting worden in relatie tot het kasteel symmetrisch gedoseerd. Dit geheel toont duidelijk de invloed van Guimards leermeesters Blondel en Palladio (9). Door de toegang te verplaatsen buiten de as van het kasteel en door het niveauverschil tussen de openbare weg en het noordperron, geniet het kasteel bovendien van een onbelemmerd gezicht op de noordkouter naar Huysse, dat bij helder weer ook reikt tot de torens van Gent.

In de parkzone, op de zuidflank van het domein, wordt dit perspectief gesplitst in een ganzenvoet of *patte d'oie*. Vanaf het zuidperron van het kasteel, dat als hoofdrolspeler in het concept fungeert, kwamen oorspronkelijk drie vista's in beeld: naar het oosten de kerktoren van Lede en Oudenaarde op de achtergrond, centraal de vijver bij het neerhof en de achterliggende kouters van Ooike en Wortegem-Petegem, en tenslotte naar het westen de molen en de dorpskern van Wannegem. Waar in het park van Brussel dreven liggen, afgebakend door hoogstammen, leivormen en hekken, zijn er hier ingenieuze openingen in grotere beplantingsmassieven.

De beplanting en de volumewerking zouden Guimards stedenbouwkundig concept in Wannegem-Lede een heel andere uitstraling geven. De strenge symmetrie bij het voorplein is hier vervangen door een evenwichtige, maar gevarieerde dosering van open en gesloten ruimtes, van hoogten ten opzichte van lager gelegen delen, van concave of convexe bewegingen of van het contrast tussen sterk belichte zones en schaduwrijke partijen. Solitaire bomen en kleinere boomgroepen in het centrale gazon versterken de dieptewerking van dit zicht en begeleiden de blik tot aan de horizon. De hogere beplantingsvolumes aan de oost- en de westkant ondersteunen dit perspectief en zijn opgevat als beschaduwde

wandelzones, waar kronkelende paden verborgen zichtpunten en tuinornamenten aandoen. Aan het einde van een bochtige wandeling lijkt het domein bovendien veel groter dan het in werkelijkheid is.

EEN TWEEDE LEZING

Ondanks Wannegems faam bleef het onderzoek over dit domein vrij beperkt. Plannen voor de bouw van het kasteel of voor de aanleg van het park ontbreken. Nadere informatie moest daarom worden gezocht in mogelijke fondsen van de respectieve eigenaarsfamilies Baut de Rasmon, Vanden Hecke Baut en de Ghellinck d'Elseghem.

Aan de waarde van dit kasteeldomein is zelden of nooit getwijfeld. Integendeel zelfs, ook zonder noemenswaardig bronnenmateriaal lag een roemrijk beeld van Wannegem-Lede reeds vast, in die mate zelfs dat van verder onderzoek aanvankelijk weinig nieuws werd verwacht. Toch bracht een tweede lezing van de schaarse archiefstukken nieuwe gegevens aan het licht. Ze dateren alle uit de vroege 19de eeuw, zodat vooral op de bouwheer Alphonse Pierre Antoine Baut de Rasmon en op de eerste aanleg van dit domein een nieuw licht werd geworpen. De informatie over de meer recente geschiedenis van dit geheel, tot 1996 in eigendom van de

►
De hovenierswoning
aan de oostkant
van het voorplein
bij het kasteel
(copyright Luc
Polfliet, ca.1990)

familie de Ghellinck d'Elseghem, is paradoxaal veel schaarser en is inmiddels ook verspreid geraakt. Uit Alphonse Bauts testament en de inventarisatie van zijn goederen bij zijn overlijden in 1833 blijkt alvast dat Wannegem meer en anders was dan wat het plaatje vandaag laat vermoeden (10).

EEN HOVENIERSWONING ZONDER HOVENIER

Om het zicht op de noordgevel van het kasteel te vrijwaren ligt de toegang tot het domein, vanaf de Huisepontweg, buiten de as van het kasteel. Een houten, boogvormig *'hecken tegen den publieken weg'* brengt bezoekers eerst bij de hovenierswoning. Een tweede soortgelijk hek bij deze woning verleent dan indirect toegang tot het eigenlijke voorplein van het kasteel. Als pendant van dit bijgebouw ligt aan de oostkant het koetshuis met aangebouwde stallen.

Beide paviljoenen hebben dezelfde vormgeving en opbouw; *'gebouwen met pilasters en arcaden met spacieuzen kelder, boven kamers, staende op eene oppervlaakte grond van 207 meters en ter hoogte van 7 dito hebbende een verdiep en zolderinge, gedekt met schallien kloek en sterk gebouwen'*. Naast als koetshuis of remise deed het westelijke paviljoen ook

dienst als zadelmakerij en tuighuis en vonden enkele personeelsleden, waaronder de koetsier, onderdak in de kamers op de bovenverdieping.

Het oostelijke paviljoen gold als *'hoveniershuys'* met *'timmermanswynkel'*. Toch laat de boedelbeschrijving van deze woning veronderstellen dat ze veeleer tijdelijk onderdak gaf aan één of twee tuiniers die tijdens het seizoen in dienst waren. Twee bedsteden, enkele koffers, een houten bad en een kippenhok, twee paar laarzen, een barometer, enkele pistolen en een jachtgeweer kunnen bezwaarlijk doorgaan voor de permanente huisvesting van een inwonend hovenier in vast dienstverband. Bovendien wordt in de nalatenschap van Alphonse Baut, waar naar aloude traditie alle personeelsleden een milde schenking kregen, evenmin melding gemaakt van een tuinman. Al mag een Engelse landschapstuin kostenbesparend en minder arbeidsintensief zijn dan zijn Franse voorganger, een park met de rijkdom en de omvang van Wannegem-Lede moet meer mankracht en kennis gevraagd hebben dan wat enkele tijdelijke tuiniers konden bieden.

FLORA EN AMOR

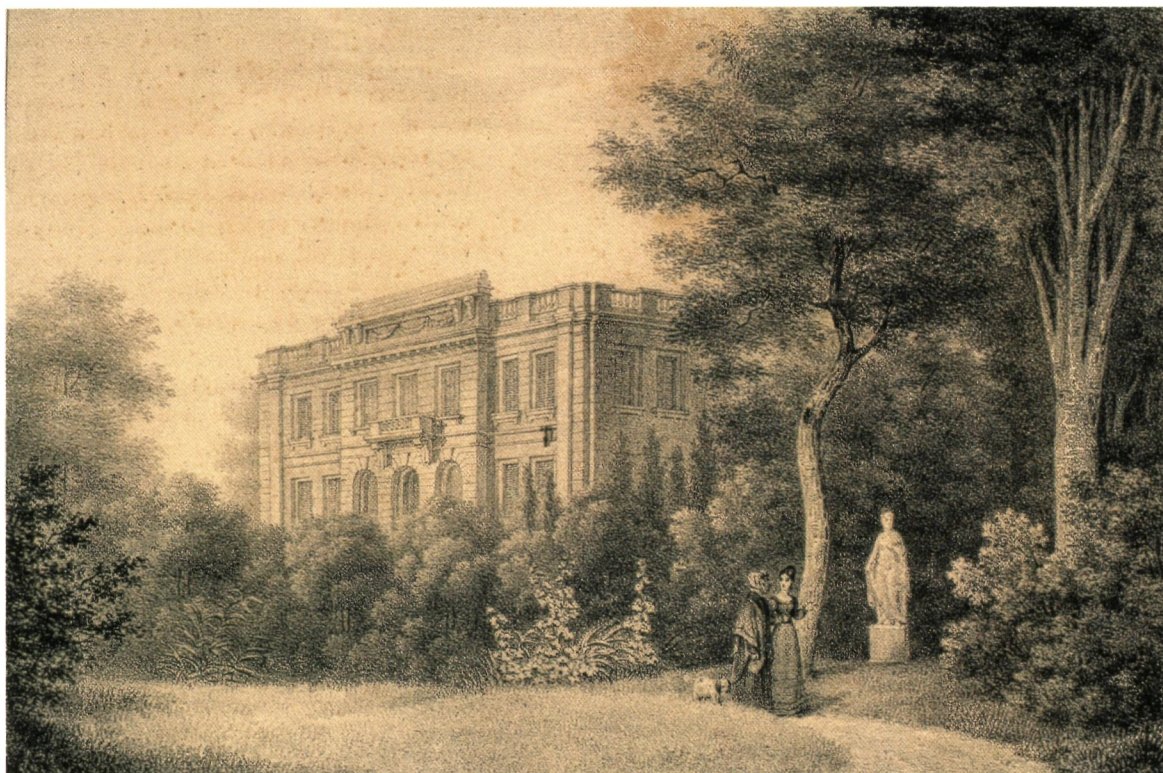
Vandaag liggen er verscheidene sokkels verspreid over het domein. Het merendeel is los, omgerold of verplaatst zodat hun oorspronkelijke standplaats niet altijd even duidelijk is. Uit de beschrijving van Goetghebuer weten we dat er zeker twee beelden aanwezig waren, een Amor, en een Flora van de Gentse beeldhouwer Charles Van Poucke (1740-1809). Het meer dan levensgrote beeld van Ceres, opgesteld in een nis van het salon in het kasteel, is trouwens ook van zijn hand. Uit deze tekst en uit de werken die Goetghebuer vermeldt van Charles Van Poucke, begrijpen we dat het Amor beeld niet van dezelfde auteur is. Ook de inventaris van het meubilair bij het sterfhuis van Baut de Rasmon vermeldt *'in de hovingen op den bijvang'* slechts *'twee hof figuren met hunnen pedestallen'*, wellicht een verwijzing naar dezelfde Amor en Flora. Naar verluidt zouden beide stukken in het oorlogsgewoel vernield zijn.

Enkel voor de Flora, godin van de bloemen en de lente, kunnen we de originele standplaats terugvinden. Een lithografie in De Cloet toont namelijk een zicht op de zuidoostzijde van het kasteel. Op de voorgrond wandelen twee dames voorbij een meer dan levensgroot beeld dat opgesteld staat tussen de beplanting langs het pad. De resten van een groot

►
Zuidgevel van het
kasteel te Wanne-
gem-Lede met het
beeld van Flora,
door de Gentse
beeldhouwer Charles
Van Poucke, uit:
De Cloet, J.J.,
Voyage pittoresque
dans le royaume
des Pays-Bas, dédié
A.S.A.I. & R.
Madame la princesse
d'Orange, 2 dln,
Brussel, 1825.

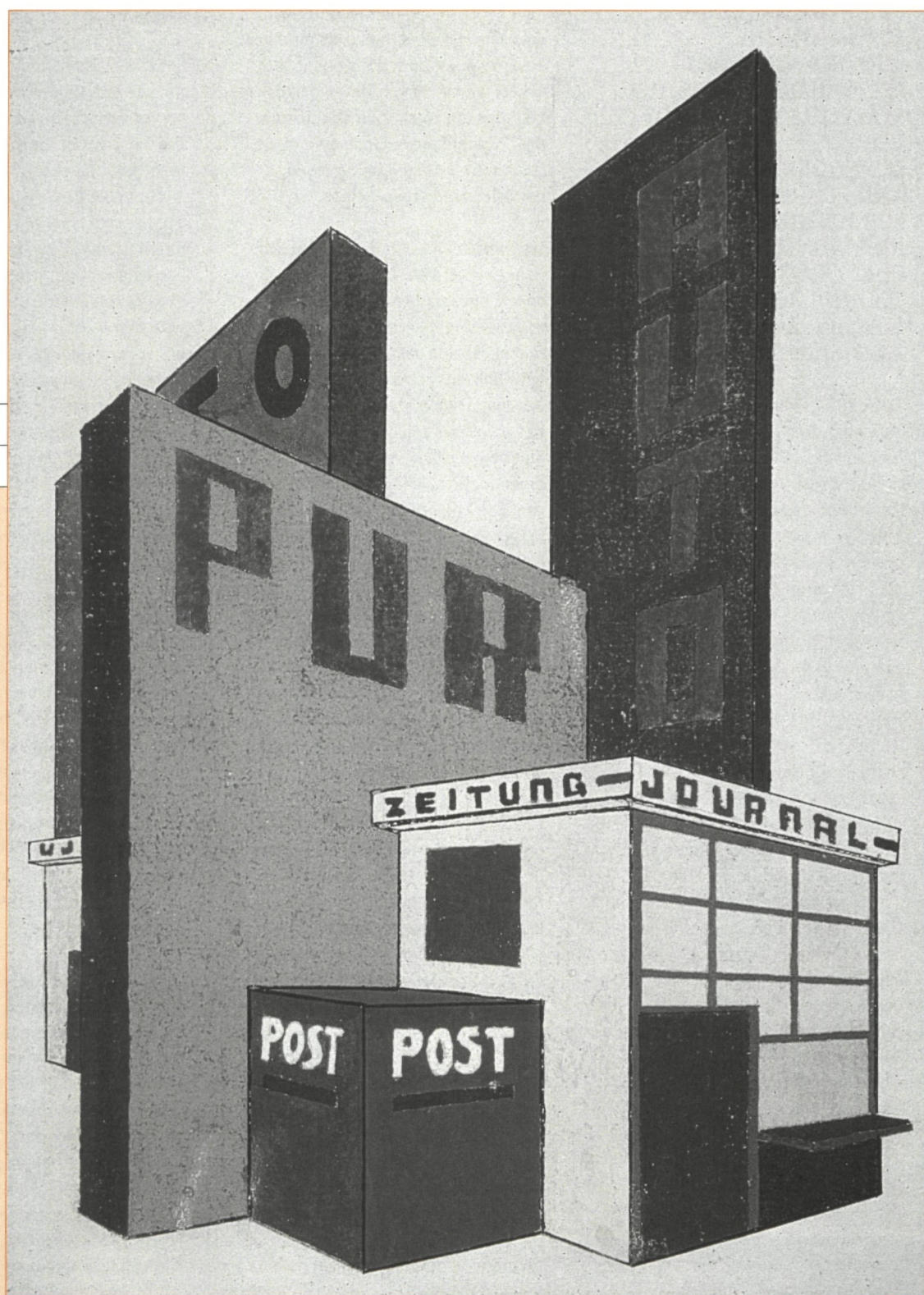
►
Zichtas naar de
zuidgevel van het
kasteel vanaf de
oostgrens
(foto Afdeling voor
Monumenten en
Landschappen,
1986)

Nr. 101
Bijlage bij
M&L 18/6
november-
december
1999

►
Hongaarse
avant-garde
1515-1525

BINNENKRANT

Colloquia

Madeleine Manderyck

3RD INTERNATIONAL FORUM ON THE CONSERVATION AND TECHNOLOGY OF HISTORIC STAINED AND PAINTED GLASS. LEADWORK, FERRAMENTA AND FIXING MATERIALS FOR HISTORIC STAINED AND PAINTED GLASS: CONSERVATION, TECHNOLOGY AND HISTORY Fribourg, Zwitserland 24-26 juni 1999

Sinds 1994 organiseert het International Committee for Conservation and Technological Research van het Corpus Vitrearum, parallel met de historische congressen tevens een forum voor overleg omtrent de conservatie en restauratie van historisch glas. Het forum 1994 te Erfurt was gewijd aan het 19de-eeuwse glas-raam, het forum 1996 te Luik ging over de conservatieproblematiek van glasverven.

Het forum te Fribourg had als thema de metalen structuren van het historisch glas-in-lood, met name de lood-zettingen en de metalen draagstructuren van het glas.

Het forum werd georganiseerd door het Centre suisse de recherche et d'information sur le vitrail te Romont (Zwitserland) onder de leiding van Stefan Trümpler. Daar is ook de zetel gevestigd van het International Committee for Conservation and Technological Research en wordt de *Newsletter* van het Corpus Vitrearum uitgegeven. De acten van het forum 1999 te Fribourg zullen worden gepubliceerd in *Newsletter* 47.

De laatste jaren groeide internationaal de belangstelling voor de metalen structuren van het historisch glas-in-lood. Op het forum werden de bevindingen voorgesteld, waarbij zowel de

historische als op technische aspecten ruim aan bod kwamen.

Het Franse Laboratoire de Recherche des Monuments Historiques stelde zijn vergelijkend onderzoek voor naar de samenstelling en het gedrag van de verschillende loodlegeringen: zuiver lood heeft weinig hardheid, terwijl door het rekken verhoogt de hardheid. Zoals vaak vastgesteld is oud lood echter weinig zuiver. Het onderzoek is nog lopende en zal zich ook richten naar het fenomeen loodmoetheid, de soudures en de resistentie tegen corrosie van restauratielood.

De Engelsman Keith Barley, glazenier in het atelier van York, belichtte enkele bevindingen omtrent middel-eeuwse bevestigingswijzen van glasramen. Hij kon vaststellen dat er dikwijls houten raamwerken gebruikt werden, de vele ijzeren raamconstructies in kerken bracht hij in verband met de noodzaak voor beveiliging tegen diefstal. Hij betreunde dat er vandaag nog oorspronkelijke metalen draagstructuren vervangen worden (veelal brons of roestvrij staal), terwijl een herstelling meestal wel mogelijk is. Hij stelde een systeem voor waarbij, kort gezegd, de uiteinden van raambruggen verlengd worden met koperen hulzen, die met lood worden opgegoten. Hij vroeg ook aandacht voor de karakteristieke 19de-eeuwse gietijzeren raamwerken.

Ondanks zeer vernieuwende restauratiecampagnes in de 19de eeuw en in de 70-ger jaren (doubleren van ramen) werden aan de Dom te Keulen belangrijke vondsten gedaan.

Ulrike Brinckmann van de Dombauhütte stelde dat drie koorramen in situ – gedeeltelijk – het oorspronkelijke loodnet bewaren uit het einde van de 13de eeuw. Er kon vastgesteld worden dat drie loodnetten zeer verzorgd uitgevoerd werden met verschillende loodbreedten en dubbellood voor hoofdcontouren en een puntige afwerking om de tekening te ondersteunen; delen van het loodnet waren oorspronkelijk vertind, terwijl een nummering in Romeinse cijfers de plaatsing vergemakkelijkte. Dit bracht

aanvullende gegevens voor het bouw-historisch onderzoek; zij legde de nadruk op de grote samenhang tussen het bouwen en het verglazen, waarbij metselaars, smeden en glazeniers intens samenwerkten volgens een vooraf vastgelegd plan. Het kunsthistorisch onderzoek wordt nog verder-gezet.

Sebastian Strobl lichtte de conservatie toe van het 12de-eeuws raam in het noordtransept van de kathedraal te Canterbury. Het vroeggotisch glas-raam werd na een brand geplaatst in 1118; in die periode gebruikte men geen stenen traceerwerk zodat het roosvenster volledig gevat werd in een ijzeren structuur met een ingewikkelde klaverbladvorm. Die zeer merkwaaardige oude draagstructuur was in uitzonderlijk goede bewaringstoestand. Een nieuw ijzeren raamwerk met beschermende beglazing werd – zonder het oude te demonteren – aan de buitenzijde geplaatst op een omkeerbare wijze. Het beschermglas werd uitgevoerd volgens het "Canterburysysteem", met een eenvoudige loodnetpatroon.

De Spaanse kunsthistoricus Fernando Cortes Pizano, restaurateur opgeleid in Antwerpen en werkzaam te Paderborn, toonde twee vroeg-14de-eeuwse loodnetwerken bewaard in Altenberg (Duitsland) en Pedralbes (Spanje). Opvallend was het hoog tingehalte van het lood (Altenberg), mogelijk toe te schrijven aan hergebruik van oud lood, terwijl in Pedralbes de solderingen nog oorspronkelijk en er merken op het lood aanwezig zijn.

Laurence Cuzange maakt voor de Laboratoire de Recherche des Monuments Historiques als student een studie over de fabricage en de samenstelling van het lood bij historische glasramen. Zij stelde haar onderzoek methodologisch voor. Het doel is via metallografisch onderzoek datering van lood mogelijk te maken. Een loodstalencollectie wordt opgezet (70 stukken zijn reeds aanwezig). Zij deed een oproep om gedocumenteerde oude loodnetten. Interessant

was de vondst van stenen mallen uit de 13de eeuw om lood in te gieten (Saint-Denis te Parijs en Saint-Rémy te Reims).

Ivo Rauch stelde een uitzonderlijk ensemble van 13 glazen en 11 randen voor uit het tweede kwart van de 13de eeuw tot 1992 bewaard op de zolder van het Cisterciënzerklooster Mariënstatt. De stukken hebben nog hun oorspronkelijke loodzetting en zijn afkomstig uit de bovenvensters in het hoogkoor, waar ze bij de bouw van de kerk rond 1227 geplaatst werden en in 1880-1885 uitgenomen werden. Het betrof groenkleurig potasglas met vrij zuiver lood; de randen waren voorzien van een dubbellood met houten stokjes. De panelen werden geconserveerd bij de firma Oidtmann (Linnich).

David Mason, glasrestaurateur bij English Heritage, sprak over het onderzoek dat de vereniging doet naar

de beste samenstelling van mastieken voor het glas. Het was nog te vroeg voor conclusies, maar de spreker haalde de problematiek aan van het mastieken in geval van buitenbeglazing.

Alain Vinum van het Atelier de Vitrail te Troyes lichtte de restauratie toe van de 13de-eeuwse koorvensters van de basiliek Saint-Urbain te Troyes (1994-1998). De oorspronkelijke houten monelen van acht meter hoog werden hersteld, nieuwe roestvrijstalen raambruggen dragen de buitenbeglazing met herneming van de loodnettekening.

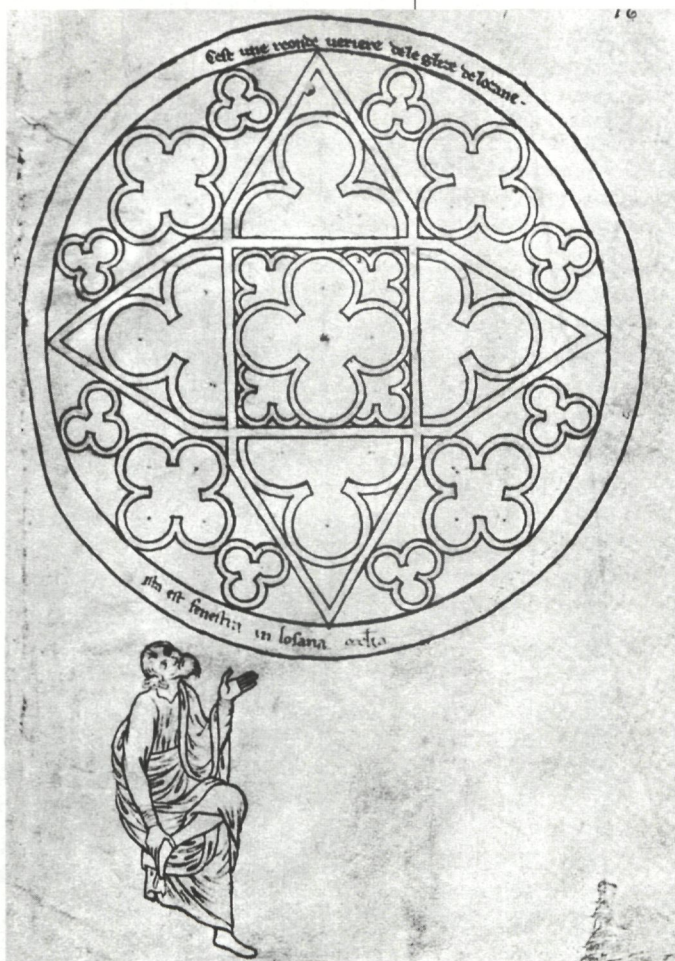
In de voormalige DDR werden talrijke buitenbeglazingen geplaatst. Daarbij doen zich voornamelijk problemen voor van corrosie van het nieuwe ijzer en van verluchting. Bernd Konrad van de Arbeitsstelle für Glasmalereiforschung des CMVMA te Potsdam werkte in de praktijk betere systemen uit in roestvrijstaal. Hij stel-

de ook een systeem voor om oude raambruggen niet meer te doorboren, maar te omklemmen voor het bevestigen van buitenbeglazing.

Heel concreet was de tweede bijdrage van Annick Texier over de corrosie en de bescherming tegen corrosie van ijzeren raamwerk. Zij stelde een overzichtelijk schema van behandeling voor. Buitenbeglazing beschermt tegen de agressiviteit van het milieu, verf beschermt rechtstreeks het metaal. Er werd uitgebreid ingegaan op het decaperen van oude verflagen (noodzaak, manier, graad) zonder schade, op het schilderen en verzinken van metaal.

Het Laboratoire de Recherche des Monuments Historiques doet eveneens vergelijkend onderzoek naar de samenstelling en het geschikt zijn voor restauratiedoeleinden van het ijzer dat momenteel geproduceerd wordt. Alternatieve metalen worden nog onderzocht: gietijzer, staal, roestvrij staal, aluminium, titanium. Het veel gebruikte messing heeft volgens haar niet zo een goede mechanische eigenschappen, terwijl het corrosiegevoelig is. Roestvrij staal vraagt dan weer een specifieke verwerkingstechniek (snijranden moeten behandeld worden), wat meestal niet gebeurt.

Lutz Gärlich (Domglas Naumburg) werkt al 21 jaar aan de restauratie van een zeer bijzondere glasramencollectie in het Gotisches Haus te Wörlitz (Duitsland), een neogotisch kasteel (1773-1810) waar 300 jaar glasraamgeschiedenis verwerkt is in de ramen. De bouwheer, vorst Franz von Anhalt-Dessau, verzamelde ze in de jaren 1780 wanneer in Zwitserland omwille van puriteins rationalisme vele glasramen uit kerken en burgerlijke gebouwen verwijderd werden. Later kocht ook Goethe oude glasramen, maar pas in 1802 ontstond er ruimere interesse voor deze kunsttak door de eerste tentoonstelling met middeleeuwse glasramen in Londen. De oude glazen waren geplaatst in ijzeren ramen, deze werden behouden en aan de buitenzijde werden nieuwe beschermende ramen van messing

"C'est une reonde veriere de le glize de Lozane"
Villard de Honnecourt,
1220-1230, Paris,
Bibliothèque nationale

geplaatst met dezelfde indeling als de ijzeren ramen. Ook de typische witte, oranje en blauwe ruitvormige glaasjes uit het begin van de 19de eeuw bleven bewaard ook al waren ze gebarsten. Het oude lood is grotendeels blijven zitten.

Art Femenella (USA) behandelde de techniek en de restauratie van typisch Amerikaans Tiffanyglas, waarbij verschillende lagen glas boven elkaar geplaatst zijn met ingewikkelde lood-zettingen en inwendige versterkingen. Het stelde de restauratie voor van het indrukwekkende roosvenster van Philadelphia.

Tot slot bracht Camillo Tarozzi verslag uit over een bijzondere 13de-eeuwse houten raamconstructie van het roosvenster in de dom van Siena (Italië) met een glasraam van Duccio di Boninsegna. Er werd beschermend glas geplaatst en het houten raamwerk kon behouden en gerestaureerd worden.

Drie excursies naar Königsfelden, Lausanne en Romont, gaven de congresgangers de gelegenheid kennis te maken met enkele van de meest fascinerende middeleeuwse glasramen-ensembles in Zwitserland. Königsfelden bij Brugg is een koninklijke stichting met een Franciscaner en een Clarissenklooster ter nagedachtenis van de moord op Koning Albert. De kerk werd gebouwd in 1310-1330 als een driebeukige basilica en uitgerust met een uitzonderlijke reeks van glasramen met het leven van Christus, apostelen en heiligenfiguren, mogelijk toe te schrijven aan de Baselse ateliers. Een grondige restauratie van de glasramen werd uitgevoerd in 1896-1900 door Richard Nüscheler; daarbij werden een aantal glaskalibers vernieuwd terwijl de authentieke stukken hergebruikt werden in kerkramen in de omgeving. De huidige restauratie, gestart in 1983-1986 met de reiniging en plaatsing van buitenbeglazing aan de koorramen, gebeurde na een uitgebreid vooronderzoek gevolgd door een internationaal colloquium. Er werd vastgesteld dat het oude lood 4 mm breed was en in de 19de eeuw ver-

breed werd. Besloten werd de glasramen enkel te reinigen en de loodschade te herstellen. Enkele storende 19de-eeuwse aanpassingen van Nüscheler werden wel verwijderd om de authentieke glasfragmenten terug in te brengen (De Kruisiging en De Geseling). De reconstructie gebeurde op basis van iconografische modellen. De Nüschelerglaskalibers werden in een nieuw "schervenraam" samengebracht. De oude restauraties werden op sommige plaatsen geretoucheerd. Voor de restauratie werd er ter plaatse een atelier ingericht met twee restaurateurs en een documentaliste. Brigitte Kurmann-Schwarz bereidt een deel van het Corpus Vitrearum voor over dit glasramenensemble.

Er werd een bezoek gebracht aan de kathedraal van Lausanne waar naar aanleiding van het einde van de restauratie van het beroemde roosvenster (1991-1998) een tentoonstelling was opgezet waarbij een aantal pas gerestaureerde panelen van dichtbij konden bekeken worden in afwachting dat ze teruggeplaatst worden in het roosvenster. Het Centre suisse de recherche et d'information sur le vitrail was verantwoordelijk voor de restauratie. Het ging om 105 panelen uit de 13de eeuw, waarvan een 30-tal in de 19de eeuw volledig vernieuwd werden. Aan de restauratie ging een uitgebreid vooronderzoek vooraf, waarna geopteerd werd voor een minimuminterventie mogelijk door het plaatsen van beschermende beglazing (extra blank floatglas). Er werd gekozen voor het permanent opvolgen met kleine ingrepen in plaats van een grondige "definitieve" aanpak. Een atelier in situ werd ingericht in het noordtransept. Er werd een team van glasrestaurateurs samengesteld aangevuld met twee restaurateurs polychromie voor het fixeren (met paraloid B72) van de grisaille, die belangrijke schade vertoonde vooral op niet gecorrodeerde glasstukken (bakfout?). De reiniging werd slechts beperkt uitgevoerd omwille van de integratie van de 19de-eeuwse restauratie. Wel werden corroderende producten mechanisch weggenomen onder binoculair. Gebroken glasdeeltjes werden zelfs

niet gelijmd maar eenvoudigweg in het oude loodnet bewaard. Enkele loodnetten dateren nog uit het begin van de 13de eeuw, zij zijn 2 à 3 mm breed; er werden 9 nummeringen op aangetroffen. Het bestaande loodnet, grotendeels 19de-eeuws, was in goede staat.

De conserveringswerken werden volledig kunsthistorisch en materieel-technisch gedocumenteerd. Een buitengewoon interessante publicatie is hiervan de neerslag.

Aanbevolen lectuur!

La rose de la cathédrale de Lausanne. Histoire et conservatin récente, Lausanne, 1999. 214 p., 79 CHF.

Het forum werd besloten te Romont met een bezoek aan de Musée suisse du Vitrail, gevestigd in het feodaal kasteel aldaar en recent uitgebreid met een glasatelier, tevens de zetel van Centre suisse de recherche et d'information sur le vitrail. Au château. Case postale 225, CH-1680 Romont, tel. 41 26 652 18 34, fax 00 41 26 652 49 17, waar de vermelde publicaties kunnen besteld worden.

Restauraties

Karel Robijns

HET BEGIJNHOF VAN AARSCHOT, EEN VERHAAL VAN VERVAL EN ULTIEME REDDING

Het begijnhof van Aarschot dateert van 1259, het jaar waarin Hendrik III van Brabant en Aleydis van Boergondië het terrein ervoor schonken. Pas in de 17de eeuw werd het grotendeels herbouwd na een zware brand in 1543 (1). Toen de Stationsstraat in 1860 werd doorgetrokken, werd het begijnhof in twee gesplitst, en werd het meteen opgezadeld met een steeds drukker wordende verkeersader dwars erdoorheen. Hiervoor moest overigens de begijnhofkapel verdwijnen. Bij Koninklijk Besluit van 31 juli 1936 werden de nog resterende delen van het begijnhof beschermd als monument.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het begijnhof grotendeels verwoest. Een vleugel werd volledig heropgebouwd in de jaren vijftig en herbergt sindsdien een ouderlingentehuis. Een andere vleugel werd verder gesloopt om veiligheidsredenen, niet-tengestaande de bescherming. Op deze plaats werd halfweg de jaren negentig een massief sociaal bouwproject opgetrokken, met proporties die totaal ongepast zijn in deze stedenbouwkundig gevoelige omgeving. Alleen het gedeelte Begijnhofstraat 15-19 was nog vrij intact bewaard, en kwam in de jaren zestig geleidelijk leeg te staan (2).

Sindsdien werden met ruime tussenpozen verschillende projecten uitgewerkt om deze laatste originele vleugel te hergebruiken. Er werden schetsen voorgesteld voor een administratief centrum voor het OCMW, voor een politiekantoor, voor sociale huisvesting,... Telkens werden de projecten als de laatste redding van het begijnhof beschouwd (3). Nooit echter werd er tot een vergelijk gekomen waarbij de monumentale waarden van het complex verzoend werden

met de zware eisenprogramma's voor dergelijke functies, die meestal vrij ingrijpende werken noodzaakten. Door dit jarenlange getreuzel verloren het OCMW en de stad Aarschot sinds 1995 ook hun rechten op oorlogsschade.

Door deze jarenlange leegstand en verwaarlozing verkommerde het monument steeds meer. Het hoekgebouw met de Stationsstraat stond reeds jaren gestut uit vrees voor vallende stenen. Ook de andere gebouwen werden met nadarhekkens afgeschermd wegens hun desastreuze toestand. In de interieurs werd ontzettend veel schade aangericht door vandalisme en diefstal: schouwmantels werden gestolen, de natuursteenomlijsting rond twee buitendeuren werd zelfs uitgebroken en ontvreemd...

Op vraag van de Afdeling Monumenten en Landschappen werd er een studentenproject uitgevoerd rond dit laatste restant van het begijnhof. Vijf studenten van het eerste jaar postgraduaat Monumenten- en Landschapszorg te Antwerpen (4) hebben zich hier in het academiejaar 1996-1997 op toegelgd. Dergelijke studiewerken helpen vaak om eigenaars tot actie aan te zetten en ze te wijzen op de kwaliteiten van hun pand.

Ondertussen kon de Afdeling Monumenten en Landschappen begin 1997 het OCMW van Aarschot overtuigen om dit monument te verkopen. Gezien de specifieke eigenheid werd wel gevraagd om de vijf huizen samen te verkopen, zodat er een gemeenschappelijk restauratieproject uitgewerkt kon worden. Voor de kandidaat-kopers werd in mei 1997 een lijst met randvoorwaarden opgesteld. Die hadden betrekking op het behoud van het *concept* - vijf individuele gebouwen die geschikt zijn voor bewoning; van het *interieur* - behoud van de structuur, de dwarsgang, schouwen, het stucwerk, troggewelfjes, spiltrappen, opkamers,...; van de *voorgevel* - volledig te behouden en te kaleien volgens de 18de-eeuwse toestand; en van het *gesloten karakter* van de achterzijde,

Aarschot, Begijnhof
(foto AML, 1991)

vooral op de verdieping. In overleg met het OCMW kon verkregen worden dat er een kleine zone van 7,5 meter van de achterliggende OCMW-parking mee werd verkocht om de huizen kleine tuintjes te bezorgen.

Na een oproep tot kandidaten op 18 april 1997 bleek er nog slechts één over te blijven, de firma Jamadra, gerund door de gebroeders Draulans. Zij hadden in Leuven reeds eerder een monument gerestaureerd (5), zonder daarvoor een premie te krijgen, omdat de beschermingsprocedure toen nog niet rond was.

Nog voor de notariële akte verleden was in augustus 1997, hadden zij hun bereidheid tot handelen getoond door direct het verslag van de Monumentenwacht Vlaams-Brabant aan te vragen. Architect Depoorter uit Linden werd als restauratie-adviseur ingeschakeld. Prioritaire aandacht ging naar het herstel van de daken, de noordelijke tipgevel en het meest noordelijke spant. Door jarenlange

waterinfiltratie was dit spant namelijk ingerot en kon de spanttrekker zijn functie niet meer vervullen. Dit viel onder meer op doordat de muur volledig naar buiten geduwd was. In ijltempo werd hiervoor een restauratiedossier opgesteld en ingediend. Op 23 oktober 1997 werd de restauratiepremie toegekend voor het herstel van de daken van de huizen Begijnhofstraat 15 tot 18. Deze werken duurden tot oktober 1998.

Dankzij regelmatig overleg tussen de firma Jamadra en de Afdeling Monumenten en Landschappen tijdens de werken werden de verdere restauratieopties voor de kunsthistorisch belangrijke elementen aan het exterieur en het interieur verder verfijnd.

Ook werden er eind 1997 onderhoudspremies aangevraagd voor het herstel en het kaleien van de gevels, en voor het dak van Begijnhofstraat 19. Deze premies werden door de Vlaamse Gemeenschap toegekend op 4 maart

1998. Tevens was dit één van de eerste dossiers dat kon genieten van de aanvullende onderhoudspremie van de provincie Vlaams-Brabant (6).

Er werd gekozen om zacht te restaureren en om zo min mogelijk natuursteen te vervangen. De verdwenen omljstingen en dakkapel moesten wel vernieuwd worden op basis van iconografische gegevens. Door de nadien aan te brengen kaleilaag – die reeds in de 18de eeuw aanwezig was – kon een uniform karakter verkregen worden.

Voor een groot gedeelte van de werken werd echter geen premie aangevraagd omdat de nieuwe eigenaar hier niet op wou blijven wachten. Hij wenste echter met eigen personeel een groot deel van de werken zelf te doen, naarmate deze mensen beschikbaar waren. Nadat de daken hersteld waren en het buitenschrijnwerk vernieuwd was, leek een geleidelijke afwerking binnen geen probleem te zijn.

Begin 1999 waren de huizen klaar voor bewoning. De lokale belangstelling voor dit uniek wonen in een stedelijk kader was groot en de panden waren snel verhuurd. Enkel voor het hoekpand Begijnhofstraat 19 loopt de herbestemming moeizamer. Het was tot 1968 in gebruik als een winkel; de winkelpui is er nog een restant van. Door de hoekligging met de Stationsstraat, en omdat er geen tuin is, leek een herbestemming als appartement, met een restaurant op het gelijkvloers, zeer goed aanvaardbaar vanuit het oogpunt van de dienst Monumenten en Landschappen.

Door het verdienstelijk karakter en het geslaagde huwelijk tussen profit en monumentenzorg heeft de Provinciale Commissie voor Monumenten en Landschappen het project begin 1999 genomineerd voor de provinciale Monumentenprijs van de provincie Vlaams-Brabant. Op zaterdag 11 september 1999 beloofde gouverneur Lodewijk De Witte de aanpak van het Begijnhof van Aarschot door er een provinciale aanmoedigingspremie 1999 aan toe te kennen, die wordt gedeeld met het project voor de aanpak en de ontsluiting van de Wijnmuur en de Wijngaardberg te Rotselaar (Wezemaal).

Hopelijk mag deze eerder symbolische prijs een erkenning betekenen van wat de initiatiefnemers voor dit monument – en voor andere monumenten – hebben gedaan en een aansporing om verder te timmeren aan de lange restauratieweg.

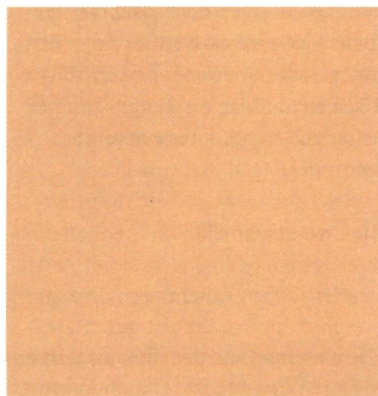
Wordt hoogstwaarschijnlijk vervolgd...

- (1) Bouwen door de Eeuwen heen. Inventaris van het Cultuurbezit in Vlaanderen. Architectuur deel 1. Provincie Brabant. Arrondissement Leuven Luik, 1971, p. 18
- (2) Volgens "Het begijnhof van Aarschot" (in de reeks Bijdragen tot de geschiedenis van het Land van Aarschot, 1976, uitgave van de Aarschotse Kring voor Heemkunde) werd de hoeve de infirmerie in 1670 omgebouwd (en verhoogd) tot drie woningen (nu Begijnhofstraat 15 tot 17), het houthuys met de poort naar het Infirmerieplein werd omgebouwd in 1681 (nu Begijnhofstraat 18).

De verhoging van deze hoeve is ook te merken aan de extra rij muurvlchtingen, te zien op de binnenmuren van de zolders.

- (3) Zoals ook in diverse briefwisselingen en krantenknipsels terug is te vinden. Bijvoorbeeld: "de K.O.O. (= OCMW) bestempelt deze gebouwen thans als krotwoningen", krantenknipsel van 15-6-1964.
- (4) Hogere Opleiding voor Stedenbouw, Monumentenzorg, Technologie en Economie van het Gemeenschaps-onderwijs Deurne 2 – Postgraduaat Monumenten- en landschapszorg.
- (5) Leuven: Mechelsestraat 145-147 – Het Walshlant. Gerestaureerd in 1996-1997. Beschermde als monument op 5 mei 1997.
- (6) De provincie Vlaams-Brabant verleent sinds 2 september 1997 een aanvullende onderhoudspremie met een kwart van de onderhoudspremie van de Vlaamse Gemeenschap voor privé-eigenaars, en de helft voor openbare besturen, mits zij een verslag van de Monumentenwacht hebben. Zie ook het tijdschrift Monumenten en Landschappen nummer 17/1, januari-februari 1998, binnenkrant p. 2

Jos Gyselinck

VLAAMSE MONUMENTEN- PRIJS 1999: DE KASTEELSITE TE REKEM (LANAKEN)

Op zaterdag 11 september 1999 reikte Vlaams minister Johan Sauwens, ter gelegenheid van de openingsplechtigheid van de Open Monumentendag in de Diestse begijnhofkerk, de monumentenprijs 1999 uit aan de heer Leon Hermans voor de renovatie van de kasteelsite d'Aspremont-Lynden te Rekem (Lanaken).

De Vlaamse Regering koos de winnaar uit een lijst van vijf genomineerden, voorgedragen door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. De prijs werd hem toegekend als erkenning voor zijn uitzonderlijke verdienste op het vlak van de Vlaamse monumentenzorg.

De vruchtbare Maasvallei heeft in de loop der tijden – onder meer in de provincie Limburg – het ontstaan bewerkstelligd van talrijke nederzettingen, waarvan enkele uitgegroeid zijn tot stedelijke kernen, zoals Maaseik, Stokkem en Rekem.

Het grondgebied van Rekem heeft sinds de Late Steentijd een nagenoeg ononderbroken bewoning gekend.

Bij archeologisch onderzoek werden nederzettingen en grafvelden ontdekt uit de prehistorische, de Romeinse en de Frankische periode. De vroege Middeleeuwen blijven vooralsnog in het duister gehuld. In archivalia wordt pas in 1140 voor het eerst melding gemaakt van een bewoningskern 'Radekeim'.

In de 12de eeuw bevond zich op de plaats van het huidige kasteel een ovaalvormige burcht van het 'shell-keeytype', waarbij de gebouwen die binnen de burcht lagen, tegen de wal-muur aan waren gebouwd. Dat is trouwens ook het geval voor de burcht van Pietersheim te Lanaken, enkele kilometers verderopgelegen. Buiten de burchtsite van Rekem bevond zich een kapel die vermoedelijk reeds in de 10de eeuw in gebruik was (opgegraven in 1997). Deze burcht was een vooruitgeschoven grensversterking van het Heilig Roomse Rijk tegen machtige burens als de graaf van Loon en de hertog van Brabant. De lokale heer was houder van een vrij

keizerlijk leen en moest zich enkel verantwoorden tegenover de keizer die zijn directe leenheer was. Deze burcht moet in de loop van de 13de en de vroege 14de eeuw te lijden gehad hebben van verval en/of vernieling, want in een overeenkomst van 1317 tussen de heer van Rekem en de graaf van Loon wordt vastgelegd dat hij heropgebouwd moest worden. De walmuur werd verstevigd en er kwam een nieuw poortcomplex in de tweede helft van de 14de eeuw.

De nabijheid van het strategisch knooppunt Maastricht eiste ook zijn tol van Rekem, dat in 1356 tot rijksbaronie was verheven. Tussen 1567 en 1579 werd Maastricht herhaaldelijk belegerd en geplunderd door Spaanse troepen. Hetzelfde lot was beschoren aan Rekem, waar de burcht groten-deels werd vernield.

In 1590 kwamen Rekem en de onderhorige dorpen onder het gezag van Herman Van Lynden, legeraanvoerder in dienst van de prins-bisschop van

Luik. De familie d'Aspremont-Lynden zou er verblijven tot aan de Franse revolutie. Herman d'Aspremont-Lynden liet de burcht afbreken en bouwde een waterkasteel in Maaslandse renaissancestijl. Hijzelf en zijn zoon Ernest versterkten de stad met een systeem van grachten, gestut door aarden wallen met palissaden; de oude stadsmuren werden uitgebreid en van nieuwe stadspoorten voorzien. In 1623 werd de baronie Rekem verheven tot vrij graafschap van het Heilig Roomse Rijk. In 1778 verliet de laatste graaf het kasteel.

Tijdens de Franse Revolutie werd er in het kasteel een militair hospitaal ondergebracht. Rekem werd ingelijfd bij het Departement van de Nedermaas en fungeerde een half jaar als hoofdplaats van een kanton. Ingevolge een decreet van Napoleon werd in 1809 in het kasteel een bedelaarsgesticht ingericht dat in werking trad op 1 januari 1811. Het gesticht werkte als een volledig autonome gemeenschap. In 1890 werd het opge-

heven en vervangen door een heropvoedingsgesticht voor jongens van 10 tot 21 jaar. In 1904 verhuisde deze weldadigheidsschool naar Ieper.

Kort daarna nam de Belgische staat het initiatief om het kasteeldomein om te vormen tot Rijkspsihiatrie. Dat vergde een grondige inwendige transformatie van het kasteel. Het volledige interieur werd 'leeggeroofd'. De oorspronkelijke indeling werd uitgekomen. De houten binnenstructuren – dakconstructie, vloeren, wanden – werden vervangen door ijzeren en bakstenen. Het poortgebouw uit de 17de eeuw werd afgebroken en vervangen door het huidige. De boerderij en een aantal andere gebouwen ondergingen hetzelfde lot. In 1921 ging het gesticht van start en dat zou zo blijven tot 1980, toen de psychiatrie verhuisde naar Daelwezeth. Het domein verloor zijn functie en de langzame aftakeling kon beginnen... Dit had meteen negatieve gevolgen voor de bevolking en de bedrijvigheid in oud-Rekem: de werkgelegenheid nam af, de plaatselijke handel ging achteruit, de jonge bevolking week uit, er kwam leegstand en verkrouting.

De gemeente probeerde Rekem nieuw leven in te blazen via renovatieplannen, de herwerking van het bijzonder plan van aanleg en restauratie- en herbestemmingsplannen van de 18de-eeuwse Sint-Pieterskerk tot museum- en concertruimte. Het Provinciebestuur kocht in 1982 het kasteel en de directeurswoning en huurde het poortgebouw om er een natuurcentrum te vestigen. In 1987 werd dit opziet verlaten en het Provinciebestuur trok zich terug uit Rekem.

Een ingrijpende wijziging kwam er pas toen op 9 januari 1993 en op 15 juni 1993 respectievelijk het kasteel en het domein gekocht werden door de NV Domein Reckheim, die Leon Hermans als beheersmaatschappij had opgericht. Het vooropstelde doel was dat het kasteeldomein de motor moest worden van economische bedrijvigheid en van sociaal-culturele ontwikkeling van oud-Rekem. Vanuit het domein zouden bedrijfsactiviteiten

ontwikkeld worden die met de locatie en met de vooropgestelde randvoorwaarden in overeenstemming moesten zijn. Bovendien zou de winst die via de verschillende bedrijfsmatige projecten nagestreefd moest worden, volledig in functie komen te staan van de financiering van de niet-commerciële projectonderdelen. Tenslotte zouden de nieuw op te richten bedrijven kleinschalig, milieuvriendelijk, innovatief en van een unieke kwaliteit zijn, met uitstraling voor het domein en de omgeving.

Onmiddellijk werd gestart met de restauratiewerken aan het inmiddels totaal onderkomen en leeggeroofde kasteel. Het hele dak werd vernieuwd, de gevels werden volledig gerestaureerd en alle ramen en deuren werden vernieuwd en/of hersteld. De grond onder de centrale binnenplaats werd weggegraven en onder het hele kasteel werd één massale kelder ingebracht die als 'archeologische ruimte' zal worden ingericht. Hier bevinden zich trouwens de muurresten van de oorspronkelijke ovale burcht die het Provinciebestuur in de jaren tachtig had opgegraven. De hele omgeving onderging een gedaanteverwisseling door het herstel van de grachten en de aanleg van tuinen en prachtige bloemenweiden. Waardevolle bomen bleven gespaard en werden verzorgd en de wegenstructuur werd heraangelegd. De voormalige directeurswoning werd gerenoveerd als woning en het volledige poortgebouw werd gerevitaliseerd en herbestemd deels als kantoor en onthaal, deels voor de horeca.

In de gebouwen die over het domein verspreid liggen en die dateren uit de begin- en de bloeifase van de rijkspsychiatrie, werden verscheidene bedrijfjes ondergebracht. Zo kwamen tot stand: de NV Fermex, een fabriek van zeer hoogwaardige componenten voor op lasertechnologie gebaseerde kantoormachines; de NV Salto, een drukkerij/uitgeverij annex gravure die ambieert op wereldschaal marktniches te bedienen waar absolute en unieke topkwaliteit doorslaggevend zijn voor succes. Er werd een overeenkomst gesloten met een gekende producent

van tv-programma's voor de bouw van een opnamestudio, de verstrekking van durfkapitaal en de oprichting van een productiefonds voor tv-producties en speelfilms (NV Reckheim Producties). Allerlei andere initiatieven staan nog op stapel.

Met het oog op de uitvoering van bouwkundige en onderhoudswerken in het domein, werd het aannemingsbedrijf De Linde NV opgericht. Dit bedrijf is inmiddels uitgebreid met een schrijnwerkerij waar een vijftiental mensen tewerkgesteld zijn. Ze hebben een eigen werkplaats met de meest moderne machines voor conventionele en ambachtelijke hout- en metaalbewerking.

Deze commerciële activiteiten worden aangevuld met twee vzw's. De vzw Kasteel Reckheim werd opgericht met het oog op het bewaren van het cultureel erfgoed van het Maasland in het algemeen en specifiek het herstel, de herwaardering en het onderhoud van het kasteel d'Aspremont-Lynden. De vzw Maasland is actief op het vlak van oudheidkundig en historisch onderzoek; ze organiseert rondleidingen en bevordert de belangstelling voor oud-Rekem met allerlei initiatieven.

Van bij de aanvang gaf de heer Leon Hermans opdracht aan prof. Jo Coenen uit Maastricht om hem te adviseren bij de planning van gebouwen binnen het kasteeldomein, maar ook daarbuiten, in de oude stadskern van Rekem. Het waren uiteenlopende opdrachten gegroepeerd rond een aantal thema's: themapark, wonen bij het Minderbroederklooster, de afwerking met wonen bij de Groenplaats, herindeling rond het kasteel, een voetgangersbrug over het kanaal... Rond al deze thema's werd er één jaar lang met een groep studenten van de 'Lehrstuhl für Gebäudelehre und Entwerfen' van de Universiteit te Karlsruhe gestudeerd en ontworpen, wat uitmondde in een schitterend werkdocument dat gepubliceerd werd in 1994-1995. Verschillende binnen- en buitenlandse architecten voerden en voeren nog studieopdrachten uit die telkens worden besproken met de

stuurgroep die werd opgericht op verzoek van de Afdeling Monumenten en Landschappen in het kader van het beschermde stadsgezicht. Van deze stuurgroep maken behalve Monumentenzorg, ook het Gemeentebestuur en Ruimtelijke Ordening deel uit.

Al het voorgaande maakt dit project vrij uniek in de monumentenzorg. Het gaat immers niet meer om de restauratie en de herbestemming van het kasteel alleen, maar van een domein van circa tien hectare met talrijke gebouwen. Het kasteeldomein waarrond Rekem ooit groeide, fungeert opnieuw als motor voor de heropleving en de herwaardering van dit voormalige keizerlijke graafschap.

Tentoonstellingen

Marjan Buyle

HONGAARSE AVANT-GARDE 1915-1925

In het kader van Europalia Hongarije organiseert de BBL een tentoonstelling rond de Hongaarse avant-garde. De moderne artistieke stroming ontwikkelde zich in en rond het kunsttijdschrift *Ma* (Vandaag). De stijl van deze kunstenaars vertoont affiniteiten met De stijl, het Bauhaus, het Italiaanse futurisme en het Russische

constructivisme. De contacten verliepen hoofdzakelijk via een netwerk van kunsttijdschriften, waaronder het Belgische tijdschrift *Het Overzicht*, waar we Jozef Peeters terugvinden. In de tentoonstelling wordt trouwens de link gelegd tussen de Hongaarse kunstenaars en het werk van Victor Servranckx en Jozef Peeters. Van beide kunstenaars werden werken gepubliceerd in *Ma*.

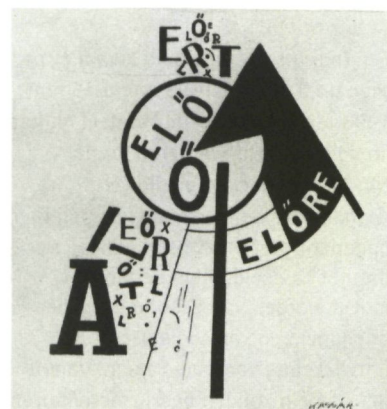
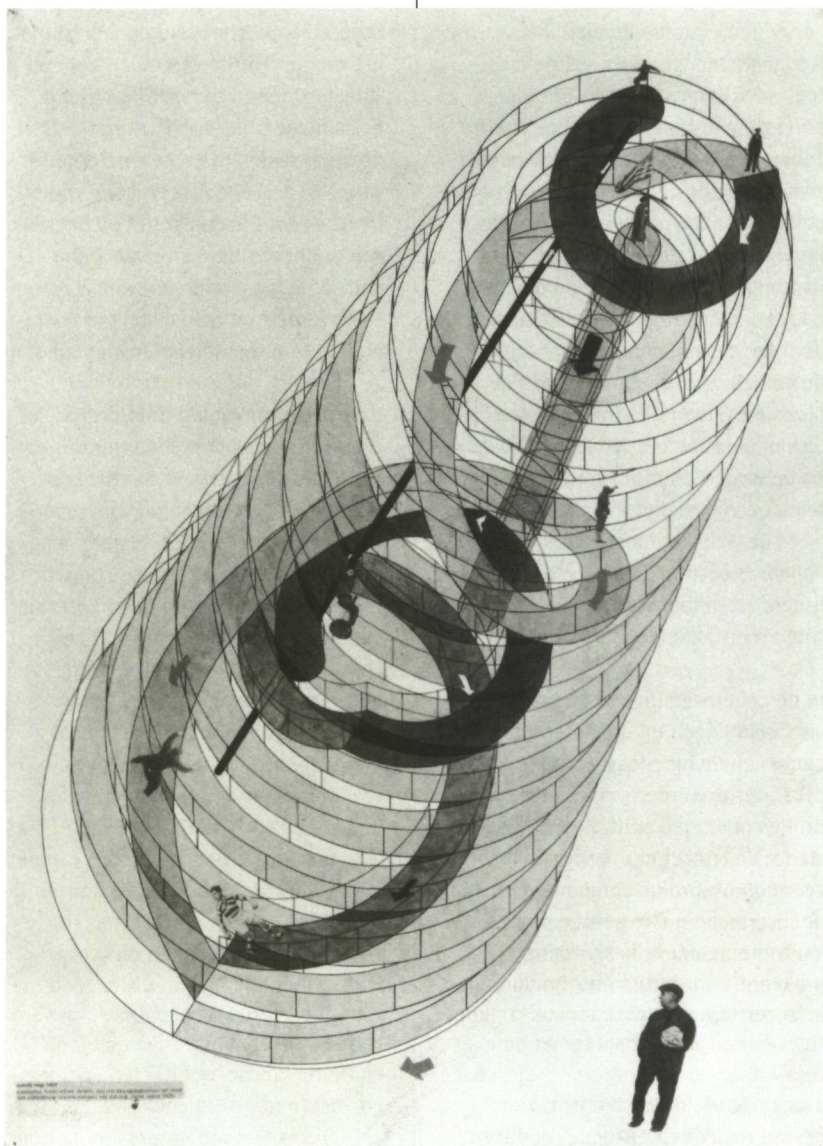
De meest bekende artiest, die mee aan de basis van *Ma* stond, was László Moholy-Nagy, die een ware duizendpoot was. Even veelzijdig als de mensen in het Bauhaus, legde hij zich toe op diverse kunstactiviteiten: schilderen beeldhouwkunst, fotografie, film en design, decor- en kostuumontwerpen voor theaterstukken.

Helemaal anders is het werk van Sándor Bortnyik, die in zijn schilderijen een hallucinante wereld oproept, een beetje onwezenlijk zoals De Chirico, maar met een mooi kleurengevoel. Na zijn opleiding in het Bauhaus stichtte hij in Boedapest een gelijkaardige kunstschool, de *Műhely* (Atelier).

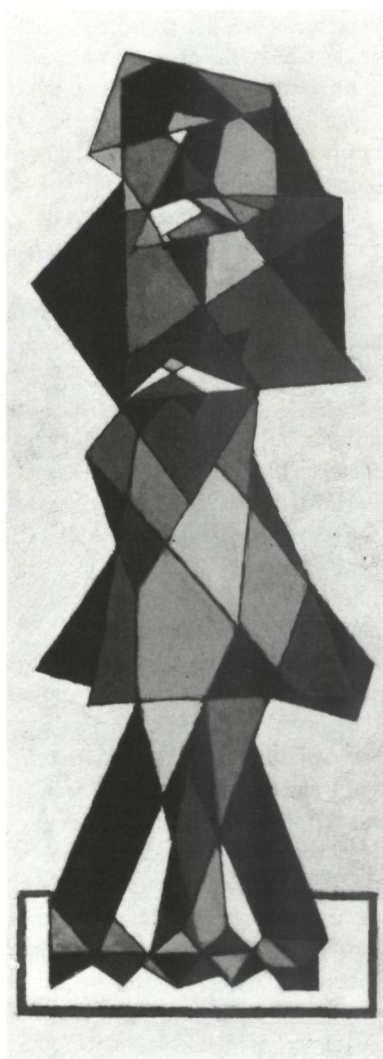
Zeer interessant werk is er van Vilmos Huszár, die praktisch zijn hele actieve leven doorbracht in Nederland.

Een maquette van een interieurontwerp uit 1924, met strakke interieurinrichting en gekleurde vlakken op de muren, is zeer verwant met het iets latere ontwerp van Jozef Peeters voor zijn eigen woning.

De tentoonstelling, die schilderijen, tekeningen, gravures en tijdschriften

bijeenbrengt, biedt een unieke kans om deze voor Hongarije werkelijk modernistische periode te ontdekken. De catalogus is uitgegroeid tot een standaardwerk over deze kunstrichting, waarbij vooral een inleidend artikel over de Hongaarse avant-garde en haar relatie met België en Nederland zeer lezenswaard is. Het boek is uitvoerig en prachtig geïllustreerd.

De tentoonstelling loopt nog tot 16 januari 2000; elke dag open van 10 tot 18u (Kerst- en Nieuwjaarsdag uitgezonderd). Gratis toegang. BBL-gebouwen, Marnixlaan 24 (toegang Troonstraat 1), Brussel. De catalogus kost 1200,-bfr. Inlichtingen 02/547 22 92.

Literatuur

Tom Lenaerts

BEECHAM DUGOUT PASSCHENDAELE 1914-1918

Militaire relikten uit de 20ste eeuw konden in Vlaanderen tot nu toe op weinig belangstelling rekenen van de monumentenzorg en de archeologie. Langzamerhand komt daar echter verandering in. Sinds enkele jaren wordt ook die militaire bouwkunst opge- waardeerd en worden de bouwwerken op wetenschappelijke wijze onder- zocht, de militaire omstandigheden zorgvuldig nagetrokken en in hun breder historisch kader gesitueerd. Net op tijd, want stilaan verdwijnen de laatste mondelinge overleveringen over die eerste grote oorlog. De histo- rische waarde van bepaalde objecten is van die aard dat ze beschermd en gerestaureerd dienen te worden. Zij zijn een belangrijk deel van ons erfgoed. Andere kunstwerken van de Tunneling Companies zoals de beton- nen dugouts in Zonnebeke werden reeds beschermd.

Een nieuwe generatie historici vond de weg naar de militaire geschiedenis van deze eeuw en ging ook op zoek naar de relikten ervan. Eén van hen is Franky Bostyn, die als jongeling reeds gefascineerd werd door de oorlog die overal in zijn geboortestreek diepe sporen had nagelaten. Toen in het voorjaar van 1999, op een boogschuit van Tyne Cot Cemetery, een vrouw de ramen van haar hoeve aan het lappen was, viel ze plots enkele meter dieper en kwam terecht in een relict uit de eerste wereldoorlog. Voor de Association for Battlefield Archaeology in Flanders en Franky Bostyn een unieke kans om op een grondige manier een houten dugout, hier een ondergrondse schuilplaats, te ontdekken, te onderzoeken en te beschrijven.

De publicatie is een boeiend en rijke- lijk geïllustreerd verhaal over de ge- beurtenissen in Passendale, een plaats langs de spoorwegberm van de lijn leper - Roeselare. De krijgsgeschiede- nis wordt in een eerste deel haarfijn en vrij gedetailleerd weergegeven, en schetst de context van de gevonden dugout.

Het tweede deel handelt over de archeologische benadering. In overleg met de betrokken instanties, waaron- der het Instituut voor het Archeo- logisch Patrimonium en de Dienst Rampenschade voert de ABAF een indrukwekkend en intrigerend onder- zoek uit. Voor de ogen van de onder- zoekers opent zich een houten militai- re constructie, sinds tachtig jaar onaangeroerd maar gezien de aard van het bouw materiaal, vrij onstabiel. Het T-vormig complex (22 en 24 m) bevatte naast britsen waar de solda- ten konden rusten, ook dienstruimten, berging voor materiaal en een offi- cierskamer. Een gedeelte van het complex dat zich onder de hoeve bevond werd nauwkeurig opgemeten en nadien vanwege het instortings- gevaar opgevuld. Het deel onder de weide werd ontgraven en ontmanteld met de bedoeling na behandeling van het gerecupereerde hout een recon- structie te kunnen maken.

Het boek verdient zowel zijn plaats in de militaire geschiedschrijving als in de monumentenzorg en de archeolo- gie. Onderzoek en publicatie over een schuilplaats in organisch en dus snel vergankelijk materiaal zijn een waar- devolle bijdrage voor alle betrokken disciplines.

Auteur: Franky Bostyn
Association for Battlefield
Archaeology in Flanders
Studies 1

Aantal pagina's: 128

prijs: 740,- Bfr

Uitgever: Association for Battlefield
Archaeology in Flanders

Tel. 057/466.235 - Fax 057/467.523

De keuze van M&L

Jo Braeken

Emil Steffann (1899-1968)

Werk, Theorie, Wirkung

Conrad Lienhardt (red.)

Regensburg, Schnell & Steiner, 1999,

144 p., ISBN 3-7954-1227-7

Monografie over de Duitse architect Emil Steffann (1899-1968), die zoals Rudolf Schwarz in de naoorlogse wederopbouw een vernieuwende impuls gaf aan de kerkenbouw, vanuit het motto '*Pauvreté et simplicité - Rien non plus*'. Bementarieerd overzicht van leven, werk, betekenis en invloed, en keuze van theoretische geschriften.

Your Private Sky

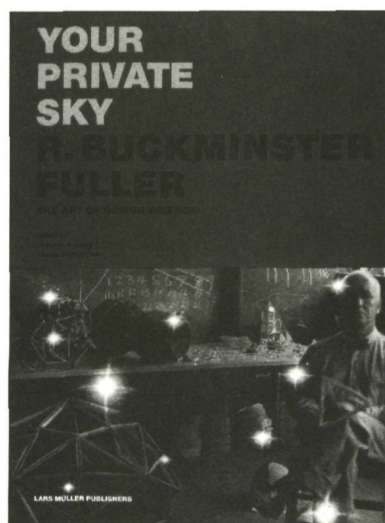
R. Buckminster Fuller, The Art of Design Science

Joachim Krause en Claude Lichtenstein

Baden, Lars Müller Publishers, 1999,

524 p., ISBN 3-907044-88-6

Monografie bij een tentoonstelling gewijd aan het veelzijdige universum van R. Buckminster Fuller (1895-1983), ingenieur en dichter, designer en filosoof, onderzoeker en kunste-

naar, schepper op 'Spaceship Earth' van futuristische creaties als het Dymaxion House en de Geodesic Dome 'to make the world work', die mede opnieuw tot leven worden gewekt door verbluffend beeldmateriaal in een bijzonder fraaie lay-out.

Van Beupré tot Zwijveke

Cisterciënzers in Oost-Vlaanderen (1200-1999)

Martine Pieteraerens, Luc Robijns en Geert Van Bockstaele

Gent, Provincie Oost-Vlaanderen,

1999, 144 p.

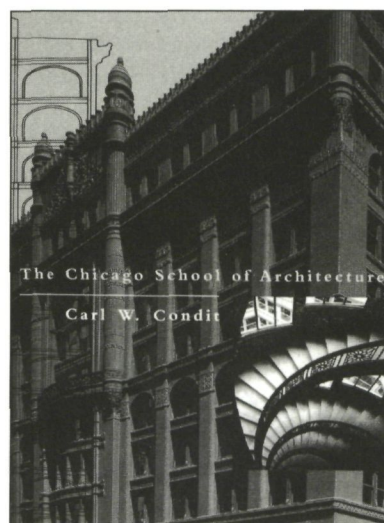
Studie over de aanwezigheid van de cisterciënzers in het huidige Oost-Vlaanderen naar aanleiding van het 900-jarig bestaan van de orde. Het wel en wee, de spirituele en maatschappelijke betekenis van de ordeklousters, gevolgd door een overzicht van het materiële erfgoed van de elf Oost-Vlaamse cisterciënzerafdien vanaf hun oorsprong tot hun opheffing.

The Chicago School of Architecture A History of Commercial and Public Building in the Chicago Area 1875-1925

Carl W. Condit

Chicago, The University of Chicago Press, 1998, 238 p.,

ISBN 0-226-11455-4

Reprint van de klassieke studie over de *Chicago school of architecture* uit 1952. Historische context en ontwikkeling, vanaf het ontstaan met de functionele innovaties van William Le Baron Jenney tot de bloeitijd onder Louis Sullivan en Frank Lloyd Wright, als hoogtepunt in de ijzer- en betonconstructie en als pionier van de moderne architectuur.

Instandhouding

Jaarboek Monumentenzorg 1999

E.J. Nusselder (red.)

Zwolle, Waanders Uitgevers, 1999,

248 p., ISBN 90-400-9411-X

Jaarboek van de Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg, gewijd aan de instandhouding - in zijn ruimste betekenis - van het gebouwde erfgoed. Bijdragen over fysiek monumentenbehoud, over innovatieve methoden van onderzoek en consolidatie van interieurdelen en bouwmaterialen, over regelgeving, herbestemming en beheer, over groot-schalige stedelijke en landschappelijke ensembles.

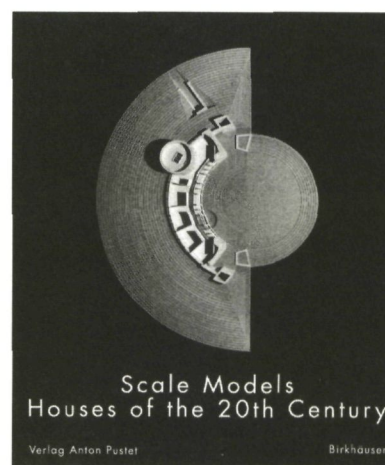
Scale Models Houses of the 20th Century

Friedrich Kurrent

Basel, Birkhäuser, 1999, 436 p.,

ISBN 3-7643-6102-6

Catalogus van zowat 200 schaalmodellen met begeleidend commen-

taar, een antalogie van in hoofdzaak 20ste-eeuwse huizen ontworpen door beroemde architecten als Aalto, Asplund, Frank, Gray, Le Corbusier, Melnikov, Mies, Ple_nik, Schindler, Wagner en Wright. Schaalmodellen (1:33 1/3) van bestaande en nooit gebouwde ontwerpen, de laatste 20 jaar als didactisch materiaal vervaardigd door architectuurstudenten van de Technische Universiteit München.

Modern Movement Heritage

Allan Cunningham

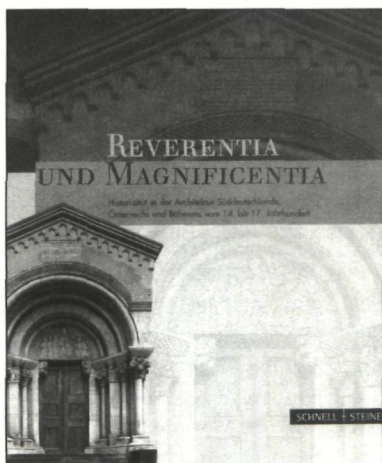
Londen, E & FN Spon, 1998, 180 p., ISBN 0-419-23230-3

Bundel met negentien opstellen door auteurs uit elf landen, als introductie op het erfgoed van het modernisme waarvoor de beweging DOCOMOMO sinds 1990 een internationaal platform biedt. Inleidende essays gericht op een 'modus operandi' en een status-quo van de politiek van registratie en evaluatie, gevolgd door een reeks casestudies die de rijke heterogeniteit maar ook de enorme diversiteit qua problematiek, die het behoud van dit kwetsbare erfgoed stelt, demonstreert.

Reverentia und Magnificientia

Historizität in der Architektur Süddeutschlands, Österreichs und Böhmens vom 14. Bis 17. Jahrhundert
Michael Schmidt

Regensburg, Schnell & Steiner, 1999, 432 p., ISBN 3-7954-1238-2

Studie over het stijlelecticisme in de architectuur van Zuid-Duitsland, Oostenrijk en Bohemen uit de 14de tot de 17de eeuw. Het terugrijpen naar de Romaanse bouwkunst in de laatgotiek of naar de Romaanse en gotische bouwkunst in de barok om een genealogische, politieke of theologische oorsprong te legitimeren of toe te eigenen, als bewijs van historisch bewustzijn of als louter curiosum, zowel in de kerkelijke als de profane architectuur.

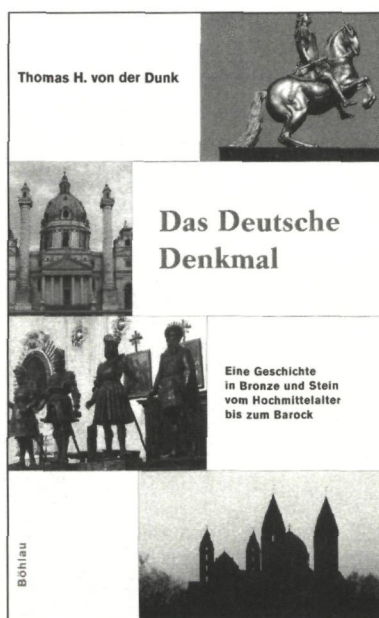
Das Deutsche Denkmal

Eine Geschichte in Bronze und Stein vom Hochmittelalter bis zum Barock

Thomas H. von der Dunk

Keulen, Böhlau Verlag, 1999, 828 p., ISBN 3-412-12898-8

Lijvige studie gewijd aan de personificatie van het Heilig Roomse Rijk en zijn keizersdynastieën in de architectuur en de monumentale kunst vanaf de middeleeuwen tot het midden van de 18de eeuw. De rol van het 'monument' als middel tot propaganda en representatie van de geestelijke en wereldse machtsaanspraken van de Habsburgse keizers, die zich met kerken, mausolea en pestzuilen de denkbeeldige hegemonie over het Avondland trachtten toe te eigenen.

The Flowering of the Landscape Garden

English Pleasure Grounds 1720-1800

Mark Laird

Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1999, 446 p., ISBN 0-8122-3457-X

Monumentale, fraai uitgegeven studie over de toepassing van bloemen en bloeiende heesters als bepalend onderdeel van de landschapstuin in 'Georgian' Engeland. Historische reconstructie van de formele en horticulturele eigenschappen van bloembedden en scenische heesterformaties via iconografische, literaire en archivalische bronnen, die de 18de-eeuwse 'lusthof' opnieuw tot leven wekken.

Alle boeken, een greep uit de recente aanwinsten, liggen ter inzage in de Bibliotheek Monumenten en Landschappen

Graaf de Ferrarisgebouw

Koning Albert II-laan 20 - bus 7
1000 Brussel

(tijdens de kantoren)

tel: 02/553.82.27 - fax: 02/553.82.05

E mail:

Jozef.Braeken@lin.vlaanderen.be

Buitenkrant

Jo Braeken

PROJECTENWEDSTRIJD 'ONDERWIJS EN INDUSTRIEEL ERFGOED'

In het kader van de vorig schooljaar gestarte campagne 'industrieel erfgoed en onderwijs' lanceert de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie, andermaal een projectenwedstrijd waarbij door jongeren in onderwijsverband gerealiseerde projecten gehonoreerd worden. Deze projecten kunnen uitgewerkt worden in school- of klasverband, of tijdens naschoolse activiteiten, op eigen

initiatief van de leerlingen, of op initiatief van een leerkracht. De leerlingen werken in de loop van 1999-2000 projecten uit, die op één of andere wijze bijdragen tot de kennis, het behoud of de ontsluiting van industrieel erfgoed in Vlaanderen en Brussel.

Het kunnen derhalve projecten zijn die betrekking hebben op de studie van het industrieel verleden (bijvoorbeeld interviews met oude arbeiders van een bedrijf, het samenstellen van een fotodocumentatie over een vroegere nijverheid, het schrijven van de arbeidsgeschiedenis van hun grootouders, ...), op het behoud en de restauratie van het erfgoed (bijvoorbeeld het voeren van een campagne voor het bewaren van een plaatselijk stukje industrieel en technisch verleden, het meehelpen aan de conservatie of restauratie van een toestel in het plaatselijk museum of van de molen van hun gemeente, het redden van een bedrijfsarchief of van de oude toestellen die zich nog in hun school bevinden,...) of op het bekendmaken en ontsluiten van dit erfgoed (het organiseren van een industrieel-archeologisch wandelparcours, een brochure, een website, een bewustmakings-campagne voor de eigen bevolking,...). Deze voorbeelden zijn zeker niet limitatief bedoeld.

Er zal vooral gekeken worden naar:

- de inzet en het engagement van de jongeren
- de wijze waarop zij hun resultaten aan de buitenwereld voorstellen
- de originaliteit of het vernieuwende van de projecten
- de praktische resultaten

De leerlingen dienen over hun project en de bekomen resultaten een rapport in moet samengesteld worden volgens een voorgeschreven draaiboek, en moet duidelijk maken welke de eigen inbreng van de jongeren in het project was.

De projecten zullen gejureerd worden door een onafhankelijke jury, waarin géén van de beheerders of effectieve leden van de Vlaamse Vereniging voor

Industrieële Archeologie zitting heeft. De V.V.I.A. vzw vervult enkel de rol van secretariaat.

In totaal kan steun verleend worden tot een maximaal bedrag van 100.000,-frank, te verdelen over meerder prijzen naargelang kwaliteit en noden van de projecten.

De prijzen zullen verdeeld worden over de verschillende onderwijsniveaus en opleidingsfinaliteiten. De externe jury kan beslissen om, wanneer er géén of onvoldoende inzendingen, of geen kwalitatieve inzendingen zijn in één van de categorieën, de prijs van deze categorie aan een andere categorie of buiten categorie toe te wijzen. De jury kan eveneens beslissen om de prijs binnen een categorie op te splitsen over twee of meer inzenders, afhankelijk van de noden van de voorgestelde projecten.

De bekroonde en geselecteerde projecten zullen eveneens in een publicatie opgenomen worden en in een tentoonstelling die gedurende één jaar doorheen Vlaanderen en Nederland zal reizen. Tevens zullen de bekroonde projecten uitgebreid voorgesteld worden op de website van de VVIA.

De inzendingsformulieren en de rapporten over de projecten moeten ingediend worden tegen uiterlijk 31 maart 2000.

Het volledige reglement en de deelnemingsformulieren kunnen bij de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie aangevraagd worden. De gegevens en de deelnemingsformulieren zijn eveneens te vinden op de website van de vvvia: <http://www.conservare.be/vvia/>

Voor meer informatie kan men zich wenden tot de Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie vzw - Postbus 30 Gent XII te 9000 Gent-12 Tel. 0495-377791 - fax 056/25.51.73 e-mail: vvvia@conservare.be website: <http://www.conservare.be/vvia/>

VLAANDEREN HEEFT EEN CULTUREEL CONTACTPUNT

Het verdrag van Maastricht (1992) tot oprichting van de Europese Unie gaf aan de Europese Gemeenschap een wettelijke basis voor het opzetten van acties en programma's met betrekking tot cultuur.

Sinds de ondertekening van dit verdrag heeft de Europese Commissie een aantal initiatieven genomen met de bedoeling de culturele dimensie te integreren in alle beslissingen die rechtstreeks of onrechtstreeks gevolgen hebben voor Cultuur.

Bovendien lanceerde ze drie culturele programma's ter bevordering van de samenwerking betreffende culturele evenementen en kunsten (*Caleidoscoop*), literatuur (*Ariane*) en het roerend en onroerend erfgoed (*Raphaël*).

Raphaël eindigt op 31 december van dit jaar, de twee andere werden verlengd tot diezelfde datum. De E.C. evalueerde inmiddels deze programma's. Vanaf 1 januari 2000 zou er een nieuw 5-jarenprogramma moeten starten, nl. *Cultuur 2000*. Hoewel de definitieve goedkeuring hiervan pas wordt verwacht kort vóór de jaarwisseling, toch is nu reeds duidelijk in welke richting de Commissie denkt. In tegenstelling tot de bestaande culturele programma's zou *Cultuur 2000* de scheiding tussen de verschillende segmenten van de culturele sector overstijgen, m.a.w. het zou zowel van toepassing zijn op bvb. de Beeldende Kunsten als op de Volksontwikkeling. De Europese Commissie geeft eveneens de voorkeur aan langer lopende contracten (2 à 3 jaar) in meer lidstaten (bvb. 7).

Om een en ander in goede banen te leiden besliste de DG10 van de Europese Commissie vorig jaar om in elk land van de Europese Unie een Cultureel Contactpunt (CCP) op te richten. In eerste instantie wilde de DG10 hiermee zichzelf enigszins ontlasten van de vele vragen voor informatie die kwamen uit het culturele veld in Europa. Maar de hoofdbedoeling is en blijft natuurlijk het stimule-

ren van samenwerking en overleg binnen de Europese culturele sector. In die zin kan worden gesteld dat de communicatielijnen van een CCP een horizontale en een verticale dimensie vertonen. De verticale dimensie verbindt de Europese Commissie met het brede culturele veld van het desbetreffende CCP, de horizontale verwijst naar de *link* tussen de bestaande CCP's. Het is duidelijk dat geregelde formele en informele contacten, zowel horizontaal als verticaal, onontbeerlijk zullen zijn voor het welslagen van gemeenschappelijke acties en projecten.

Om het belang van de CCP's te onderstrepen voorziet de E.C. een structurele (en dus recurrente) financiële bijdrage in de werkingskosten van deze contactpunten, nl. 30.000 of 80.000 Euro al naargelang de grootte van de lidstaat.

Gezien evenwel het feit dat in België het cultuurbeleid ressorteert onder de bevoegdheid van de Gemeenschappen is het niet mogelijk om één CCP op federaal niveau op te richten. Op dit moment functioneren er reeds twee CCP's, nl. in Vlaanderen en Wallonië. De situatie in de Duitstalige Gemeenschap is nog onduidelijk. De drie Gemeenschappen van ons land dienen hierover nog een politiek akkoord te sluiten. Pas nadien kunnen de in België bestaande CCP's officieel worden erkend door de Europese Commissie.

De Vlaamse overheid besliste het CCP-VLAANDEREN onder te brengen bij het Vlaams Centrum voor Volksontwikkeling (VCVO), maar nauw te laten samenwerken met de Administratie Cultuur. Het College van Afdelingshoofden (COVA) van laatstgenoemde Administratie sloot dientengevolge een beheersovereenkomst af met het VCVO in dewelke de opdrachten van het CCP-VLAANDEREN worden opgesomd.

De actieradius van het CCP is verspreid over meerdere afdelingen van twee departementen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, nl. :

- 3 afdelingen die ressorteren onder de Administratie Cultuur van het departement WVC zijnde :

- de afdeling Beeldende Kunsten en Musea (BKM, = roerend cultureel patrimonium),
- de afdeling Muziek, Letteren en Podiumkunsten (MLP),
- de afdeling Volksontwikkeling en Bibliotheken,
- de afdeling Monumenten en Landschappen die ressorteert onder de Administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting en Monumenten en Landschappen van het departement Leefmilieu en Infrastructuur (=onroerend cultureel erfgoed). Het CCP-Vlaanderen richt zich niet tot het jeugdwerk, vermits dit laatste reeds een tiental jaren beschikt over een coördinatie-orgaan voor internationale jongerenwerking, nl. het JINT.

Tot vandaag functioneerde de Administratie Kunsten als intermediaire schakel tussen de Europese Commissie en de culturele sector in Vlaanderen.

Het CCP-VLAANDEREN wordt voortaan -in nauw overleg met de bevoegde Administratie van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap- het aanspreekpunt voor de culturele sector inzake de desbetreffende subsidieprogramma's van de Europese Unie, zoals gezegd met uitzondering voor het jeugdwerk waar het JINT die taak op zich neemt. Het is evenwel belangrijk dat beide agentschappen goede wederzijdse contacten onderhouden.

Het CCP-VLAANDEREN maakte een werkplan op voor de komende maanden dat inmiddels werd besproken met en goedgekeurd door het COVA. Daarin wordt veel aandacht besteed aan de bekendmaking van het CCP-VLAANDEREN in binnen- en buitenland. Het speerpunt van deze *public relations*-campagne wordt de ontwikkeling van een *website* met elementaire informatie over het CCP, de subsidieprogramma's van de Europese Commissie en met *links* naar de sector, de andere reeds bestaande CCP's in de diverse lidstaten en de DG 10. Verder zal een databestand worden opgesteld en wordt het overleg op nationaal en internationaal niveau voorbereid.

De bedoeling van dit alles is dat het CCP startklaar in de steigers staat als de Europese Commissie het programma *Cultuur 2000* lanceert.

Ook uw organisatie kan zich intussen voorbereiden.

De ervaring leert ons dat de periode voor het indienen van projecten bij de Europese Unie relatief kort is. Bovendien moeten we er rekening mee houden dat de DG 10 opteert om het aantal landen die moeten samenwerken in het kader van een project te verhogen. We weten nog niet precies welke de criteria zullen zijn voor *Cultuur 2000*, maar de DG 10 heeft met de lancering van de *pilootprojecten* en *Connect* in de zomer van dit jaar reeds aangegeven in welke richting de nieuwe criteria zullen evolueren.

Het kan in elk geval nu al nuttig zijn voorbereidende contacten te leggen met gelijkgezinde organisaties in andere EU-lidstaten, en na te gaan in welke mate er kan worden samengewerkt in het kader van een toekomstig project. De teksten van de *pilootprojecten* en *Connect* kunnen hierbij inspirerend werken.

Voor bijkomende informatie (bvb. de adressen van de andere CCP's van de E.U., de integrale tekst of samenvatting van de recente programma's,...) kan U terecht bij :

Theo Van Malderen
CCP-VLAANDEREN
p.a. V.C.V.O.
Gallaitstraat 86
B-1030 BRUSSEL
Tel. : 02/215.27.08
Fax. : 02/215.80.75
e-mail : theo.van.malderen@vcvo.be

bakstenen fundament van een sokkel, teruggevoonden op deze hoogte ten opzichte van het kasteel, kunnen dit bevestigen. Een vergelijking met de prent in De Cloet leert dat een gewijzigde circulatie, maar ook het dichtgroeien van de oorspronkelijke beplanting, de aanblik van deze plek grondig veranderd hebben.

Voor de Amor zijn er, met uitzondering van de voorvermelde informatie, geen nadere gegevens bekend. Vandaag staat er naast de tempel in het westelijk deel van het park, aan de voet van een kleine heuvel, nog een sokkel in blauwe hardsteen, die qua vormgeving en profilering uit deze eerste periode van de tuin kan dateren. De hele sokkel is echter losgewrikt en verplaatst. Dus blijven we voorlopig in het ongewisse over het uitzicht van dit beeld en zijn oorspronkelijke situering.

DE HIRSCHFELD-CENOTAAF

De wandeling in het oostelijk deel van het park daalt af naar een grafmonument met een aanliggende vijver, dat Baut de Rasmon heeft opgedragen aan de Duitse auteur Chrétien Cajus Laurent Hirschfeld (1742-1792). Een zandstenen sarcofaag, bekroond door vier *acroterieën* of ornamenten op de gevelhoeken, draagt gespreid over de vier zijden, het opschrift: *Aux mânes paissible d'Hirschfeld Il aima la nature et scut la faire aimer, Er liebte die Natur und fürhte irrende zurück auf ihre Spur, L'ami des jardins à son cher Maître MDCCXCVI*

Met de woorden van Hirschfeld, die zijn lezers toesprak als *'les amis des jardins'*, richtte Baut de Rasmon een monument op ter nagedachtenis van zijn inspirator en leermeester. De Duitse zin in dit opschrift, vrij vertaald als *'hij hield van de natuur en bracht afgedwaalden terug in haar spoor'*, zou volgens Barbara Issaverdens teruggaan op een zinsnede van Goethe; alleen blijft onduidelijk uit welk werk. Omdat het vermelde jaartal geen verwijzing is naar het sterfjaar van Hirschfeld, moet deze datering verband houden met de aanleg van het park. Mogelijk was in 1796, zowat tien jaar na de ingebruikname van het kasteel, het park althans in eerste aanleg voltooid.

Een andere inspiratiebron voor dit monument vond Baut de Rasmon wellicht in zijn eigen bibliotheek. Op het titelblad van een boek, uitgegeven door W.B. Becker in 1795 als postuum eerbetoon aan de *Taschenbüch für Gartenfreunde* van Hirschfeld,

staat een gravure afgebeeld waarop, toeval of niet, een zeer gelijkaardige sarcofaag aan diezelfde auteur wordt opgedragen (11). Een dergelijk eerbetoon was in die tijd niet vreemd en werd in de literatuur zelfs aangeprezen. Het bekendste en opnieuw zeer gelijkaardige voorbeeld hiervan is uiteraard de tombe van Jean Jacques Rousseau op het populiereiland in de tuin van Ermenonville, eigendom van markies de Girardin. Toch moest Alphonse Baut de Rasmon in zijn *Notes et Contrenotes* bij *Le verger* van de Fontanes, bekennen dat hij, althans in 1791, het park van Ermenonville nog niet gezien had.

Hirschfelds naam blijft vooral verbonden aan het vijfdelig werk *Theorie der Gartenkunst*, dat uitgebreid de nieuwe, Engelse tuinarchitectuur beschrijft en mede door een gelijktijdige Franse vertaling van groot belang was voor de introductie van deze stijl op het vasteland (12). De taak van de tuinkunst ligt volgens Hirschfeld in de imitatie van de natuur. Als einddoel moet de nieuwe tuinarchitectuur gevoelens oproepen, gaande van vreugdevol en verrassend tot droef en melancholisch. Stijlkenmerken van de natuur – en van toen af ook van de tuinkunst – worden variatie en verrassing, gebed in een 'natuurlijk' bochtenwerk. Op basis van deze pijlers onderscheidt Hirschfeld uiteenlopende karakters, die op verschillende schaalniveaus kunnen worden opgeroepen, gaande van een landschap over een canton tot kleinere deelgebieden. De uitstraling van een *'jardin agréable'*, een *'jardin d'une douce mélancholie'*, een *'jardin romanesque'* of een *'jardin majestueux'* wordt dan bepaald door de situatie en de vorm van de site, de variatie in de beplanting of de vorm en de omvang van water op het terrein. Architectuur en beeldhouwkunst staan hier in dienst van de tuinkunst en moeten het karakter van elke site en de daaraan verbonden gevoelens verduidelijken.

Hele passages uit het werk van Hirschfeld lijken in Wannegem een perfecte vertaling te hebben gevonden. Na tot twee maal toe het hele werk van Hirschfeld gelezen te hebben, bleek Baut de Rasmon meer dan geïnspireerd in zijn keuze voor deze site en de situering van het kasteel, het verplaatsen van de toegang buiten de zichtlijn en de selectie van enkele toepasselijke tuinornamenten. De vormgeving, de invulling en de beplanting van Wannegem leunen het dichtst aan bij wat Hirschfeld als een *'jardin agréable'* omschrijft; de site bij de Hirschfeld-cenotaaf volgt Hirschfelds eigen beschrijving van een ietwat afgezonderde, melancholische plek vrijwel op de voet.

▲ De Hirschfeld-cenotaaf met aanliggende vijver
(copyright Luc Polfliet, ca.1990)

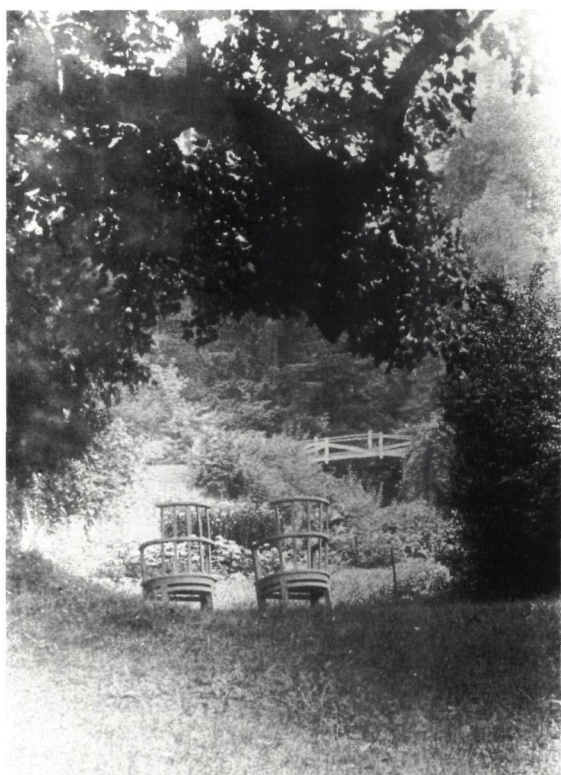
Door het uitgraven van de vijver en het ophogen van het terrein rond dit watervlak, is een aparte, gesloten ruimte ontstaan. In deze kleine vallei is het omliggende park grotendeels aan het zicht onttrokken. Een hoger gelegen pad, dat achter het monument doorloopt, ontsluit de zuidkant van de vijver. Het opgehoogde terrein vormt hier tevens de grens van het domein met de openbare weg. Wandelaars die van het kasteel of de orangerie kwamen, konden de vijver en het monument overschouwen vanaf een brug aan de noordzijde van de vijver. Deze eikenhouten brug, vermeld in de beschrijving van het domein en bekend van enkele oudere foto's, is tijdens de Tweede Wereldoorlog verdwenen, samen met Amor en Flora. De brug hing tussen twee bakstenen bruggehoofden en bood enerzijds zicht op de vijver en de Hirschfeld-cenotaaf; anderzijds genoten bezoekers hier van een terugblik op de zuidgevel van het kasteel.

DE VALLEI VAN WANNEGEM

Bij het afdalen van deze brug of via het vijverpad bereikten wandelaars de oostgrens van het centrale gazon. Alvast één dwarspad over dit gazon bracht de bezoekers midden in het centrale perspectief van het park. Tussen de zonovergoten tuingevel van het kasteel en de lager gelegen vallei met het neerhof en de vijver, doorsnijdt de openbare weg echter het domein. Deze weg, die reeds aanwezig was vóór de bouw van het kasteel en de aanleg van het park, moest beweging brengen in dit nieuwe tableau. Daarom bleef het zicht vanaf het zuidperron gevrijwaard van hagen of hekken.

Als ook een bezoek aan het neerhof en de vijver in de lager gelegen vallei tot de wandeling heeft behoord, moesten wandelaars deze weg op de een of andere manier oversteken. Op het terrein zijn, met uitzondering van een meer recent diensthek aan de zuidwestelijke grens van het park, echter

▲
Brug bij de Hirschfeld-cenotaaf
(voormalig foto-
archief familie De
Ghellinck d'Else-
ghem, ca.1900)

geen sporen terug te vinden van een poort, een doorgang of een oversteekplaats.

Een aandachtige lezer verneemt bij Goetghebuer wel dat Baut de Rasmon in 1827 nog het plan had opgevat om via een grot onder de openbare weg beide partijen van zijn domein te verbinden. Wellicht vond hij zijn inspiratie in de tuin van Alexander Pope in Twickenham, uitvoerig beschreven door Popes tuinier en Hirschfeld, waar als toegang tot de tuin een italianiserende grot onder de openbare weg was gebouwd (13). Alles wijst er echter op dat het neerhof, de vijver en het bos ontoegankelijk zijn gebleven en dat de wandeling, net als vandaag, beperkt bleef tot de zone ten noorden van de openbare weg; zonder daarom afbreuk te doen aan het belang van deze zichtas voor de totale aanblik van het park.

De Ferrariskaart toont reeds bebouwing wanneer Baut de Rasmon dit domein in handen kreeg. Het

▼
Het eiland met de
open tholos in de
vijver van de zuid-
vallei
(copyright
K. Hebbelinck,
1997)

neerhof met de watermolen en de tweede hoeve nabij de vijver werden samen met aanliggende percelen verpacht. Opvallend is wel dat Baut de Rasmon de vijver en de gronden in de zichtlijn van het kasteel in eigen beheer hield om aldus het zicht vanaf het kasteel te bewaren. Het Kadasterarchief maakt dan ook geen melding van bebouwing of verbouwing op deze plaats. Wel werden voor de aanleg van de vijver bestaande waterpartijen samengevoegd. In één van deze plassen bevond zich reeds een eiland. Kennelijk geïnspireerd door dit gegeven en door de literatuur, liet Baut de Rasmon er nog twee toevoegen. Goetghebuers opsomming bevestigt de aanwezigheid van drie eilanden en blijkt opnieuw de enige aanwijzing te bevatten voor een tweede eikenhouten brug, vermeld in de inventaris van 1833.

Diezelfde inventaris beschrijft ook een *'open tempel (vijver) zijnde een zeskant zonder dak deure of venster met arcaden'*, op het eiland dat het dichtst de zichtas van het kasteel benadert. Het gaat hier om een bakstenen open *tholos* of Griekse tempel, op een cirkelvormig grondplan en voorzien van zes rondboogopeningen. Inderdaad zonder dak, deur of venster, maar oorspronkelijk wel voorzien van een kroonlijst, en volledig bepleisterd en geschilderd.

EEN TEMPEL IN HET PARKBOS

Voorbij het centrale gazon doet de wandeling de westzijde van het park aan. Dit deel was oorspronkelijk vermoedelijk opgevat als een parkbos, met hoofdzakelijk exploitatiehout en hier en daar een waardevolle boom als blikvanger. Vandaag is het evenwel uitgegroeid tot een in hoofdbestand beukenbos, waar een onderbeplanting of een struiklaag bij gebrek aan licht nauwelijks overlevingskansen heeft.

Niettemin ervaart de wandelaar hier een opmerkelijk andere sfeer, die in het bijzonder bepaald wordt door een opvallende structuur van de paden die als heuse sculpturen gemodelleerd en ingegraven zijn. Een hiërarchie van dergelijke paden ontsluit een gevarieerde wandeling. Hier ervaart de bezoeker het sterkst hoe de vele bochten en de afwisseling van hoogten en laagten, open en gesloten plekken op een betrekkelijk kleine oppervlakte de indruk kunnen wekken van een omvangrijk bos. Als vanzelf wordt hij letterlijk en figuurlijk om de tuin geleid en begeleid naar een nieuw zichtpunt. Zo brengt een ommetje hem naar de zuidwesthoek van het domein waar een uitkijk op de kerk en de molen van Wannegem verborgen ligt.

Op de terugtocht naar het kasteel verschijnt *'den tempel met vier colonne in het order dorique staende in den engelschen hof, 2 arduyne trappen, een frontispice den dom in schallien gedekt in den ronden muur dry arcaden, gevloerd met sosynsteen'*. Vandaag is de afwerkingslaag van het metselwerk verwijderd,

◀ Tempel in het westelijk bosschage van het park, nabij het kasteel (copyright Luc Polfliet, ca.1990)

▲
Zichtas naar de
westzijde van het
kasteel vanaf de
Huisepontweg
(copyright Luc
Polfliet, ca.1990)

waardoor zichtbaar is hoe de zuilen van deze tempel opgebouwd zijn uit kleine zwarte baksteen en oorspronkelijk bepleisterd en wit geschilderd waren. Achter het fronton gaat een houten koepelconstructie schuil. Deze tempel, als een rustplaats en een belvédère op een kunstmatige heuvel gelegen, biedt op zijn beurt een fraai zicht op de kouters en de molen van Wannegem, het kasteel en de oostzijde van het park.

Van hieruit wandelde Goetghebuer door een uitgebreide aanplanting van naalddhout naar het hek van de ommuurde boomgaard aan de westzijde. Zowel naalddhout als doorgang verdwenen echter voor de aanleg van een tennisveld in de zichtas van het kasteel.

EEN LODEWIJK XVI-VOLIERE

Binnen de ommuurde zone bij het koetshuis ten westen van het kasteel bevindt zich een boomgaard of fruithof *'omringt in mueren welkers omtrek bevat bij de 266 meters op 4 dito hoogte met de fondamenten afgesloten met twee houte heckens'*. Hierin staat *'een gebouw dienende voor vollière lank 18 ellen op 4 dito breed en 3 - hoog boven den grond gebouwen met*

◀▲
De ommuurde
boomgaard met vol-
ière in het westelijk
deel van het
domein
(copyright
K. Hebbelinck,
1997)

pilasters en separaties waer van de tussche ruymte is bekleed met raemen gevlogte in yzer en koperdraet. Deze opmerkelijke, kleine laagbouw van acht smalle traveeën onder een pannen zadeldak, met een benadrukt middenrisaliet en bossagewerk inclusief, is een adellijke volière. Dit betekent evenwel dat hier vrijwel zeker een voorbouw in traliewerk voorzien was, waarvan de omvang en de vormgeving helaas onbekend zijn.

EEN PARK ZONDER GRENZEN

Met uitzondering van de vista's op het omringende landschap, wordt het hele domein door boommassieven omsloten. Meidoorn en hulsthagen, opgenomen in de dichte begroeiing, verhinderen betreding maar laten door hun geringe hoogte een blik buiten het domein toe. Waar open zichten gevrijwaard moesten worden, werd gebruikgemaakt van haha's of verzonken en dus onzichtbare omheiningen. Aan de oost- en de westzijde hebben zij de vorm van een opgehoogd talud gevolgd door een droge gracht; aan de zuidgrens bij de openbare weg of aan de noordzijde worden ze omschreven als *'den muur in de diepte'* tussen het koetshuis en de hovenierswoning, opnieuw in combinatie met een droge gracht.

Door dit eenvoudige snuffje uit de Engelse landschapstuin worden de grenzen van het terrein aan het zicht onttrokken en lijkt het persoonlijke bezit groter door de integratie van het omringende landschap. Het eigen park vormt slechts het voorplan van een weids landschap op de achtergrond, waarin zowel natuurlijke als persoonlijk rijkdom in beeld worden gebracht.

Zo stopte Baut de Rasmons eigendom allerm minst bij de grenzen van het park. De fraaie zichten op het landschap brachten terzelfder tijd ook het belang en de omvang van zijn bezit in beeld. Aan de hand van kadasteronderzoek en de inventaris bij het sterfhuys kan het volledige bezit van Baut in deze streek in kaart gebracht worden. Naast eigendommen in de dorpskom van Wannegem, waaronder het voormalige kleine kasteel, besloeg Bauts eigendom een omvangrijk gebied vanaf de grens met Huyse in het noorden tot over de Leedsebeek, in het dorp Ooike, ten zuiden van Wannegem-Lede.

Op de noordkouter bezat Baut naast de akkergronden ook enkele hoeven. Ook de grote molen en de molendam blijken zijn bezit te zijn geweest. Toch waren er hier nog grote open gebieden in handen van andere eigenaars. Het open zicht vanaf het

noordperron van het kasteel werd pas goed verzekerd in latere aankopen door Bauts dochter en schoonzoon. Het zicht naar de molen van Wannegem lag evenmin vast in eigendommen. Zo blijkt het gebied tussen de westgrens van het kasteeldomein tot bij de molen in andere handen te zijn geweest. Met uitzondering van enkele percelen geldt een gelijkaardige vaststelling ook voor de oostzijde richting Lede, waar Baut overigens geen eigendommen bezat. De enige garanties om de zichten vanaf het domein te vrijwaren, waren de hoogteligging van het kasteel, de toepassing van haha's en de bodemgesteldheid van deze streek, die deze kouters eerst en vooral als vruchtbare akkers bestemde.

Met inbegrip van het kasteeldomein, reikte het bezit aan de zuidzijde enigszins verder. Zo bezat Baut vrijwel de volledige zuidelijke vallei, over de

Kasteelbeek bij het neerhof tot de huidige Cieskensstraat en de Leedsebeek verderop. Dit lager gelegen gebied werd hoofdzakelijk gevormd door weiden en grasland. Na 700 meter onbelemmerd zicht vanaf het zuidterras, valt de aanblik van het achterliggende landschap echter buiten Bauts invloed.

Met een *maison de plaisance* in Wannegem ligt het in de lijn van de verwachtingen dat Baut als permanente verblijfplaats ook een hotel in de stad bezat. Hoewel het kasteel te Wannegem naast ontvangst- en verblijfsruimte, ook over uitgebreide en goed uitgebouwde functionele ruimten beschikte

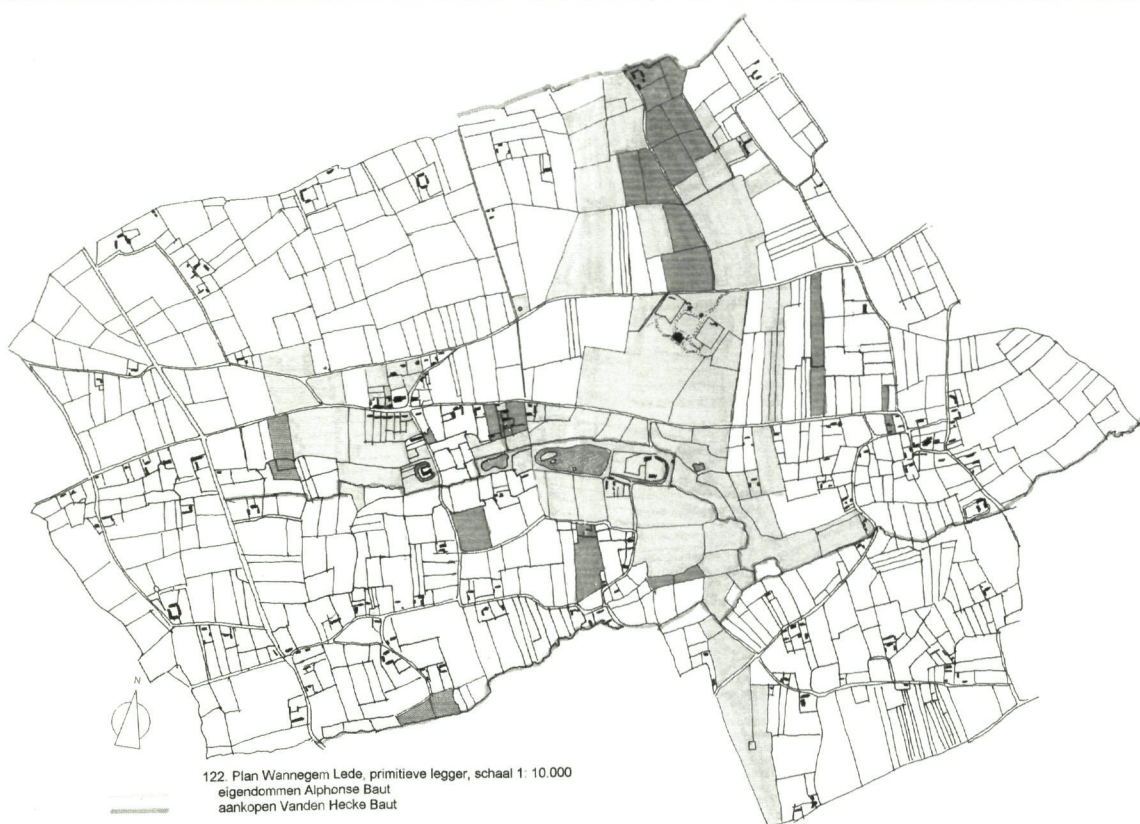
▼
Scherpe Hulsthagen
in de Wannegem-
Ledestraat
(voormalig foto-
archief familie De
Ghellinck
d'Elseghem,
ca.1900)

▼
De haha of verzon-
ken omheining tus-
sen de hoveniers-
woning en het
koetshuis in het
noordelijk deel van
het domein
(copyright
K. Hebbelinck,
1997)

◀ Overzichtsplan met alle eigendommen van Alphonse Baut de Rasmon en douairière Adelaide Vanden Hecke Baut te Wannegem-Lede (copyright K. Hebbelinck, 1997)

als een keuken, dienstruimten en een bergplaats, kan dit, bij gebrek aan verwarming, moeilijk een hoofdresidentie geweest zijn. Tenzij men de *branders* of stoven, opgegeven in de boedelbeschrijving van het kasteel, en de warmere ruimten aan de zuidzijde van het kasteel daartoe voldoende acht. Als burgemeester van Wannegem was Alphonse Baut hier evenwel gedomicilieerd.

Bauts goederen in Gent, afkomstig uit de nalatenschap van zijn vader, waren evenwel verhuurd of blijken opbrengsteigendommen te zijn geweest, zoals de afspanning de Drie Koningen op de Koornmarkt. Pas na het huwelijk van hun dochter Adelaïde in 1809, konden Alphonse Baut en zijn echtgenote gebruikmaken van een appartement in het hotel van hun schoonzoon Charles Vanden Hecke op de Kouter nr. 22, naast Hotel Falligan (14). Waar en hoe Baut de Rasmon voor deze tijd met zijn gezin de winter doorbracht, is niet gekend.

EEN 'JARDIN PITTORESQUE'

In het park van Wannegem liggen aldus de typische kenmerken van een Engelse landschapstuin verrat.

Zo omschreef Alexander Pope de essentie van een landschapstuin als het samengaan van drie basisprincipes: het samenbrengen van alle mogelijke contrasten in de natuur, het uitlokken van verrassingseffecten door variatie en afwisseling en tenslotte het verbergen van de grenzen van het domein (15). Omdat symmetrie vreemd schijnt in de natuur, herkennen Hogart en Burke de hoogste schoonheid in een golvende belijning (16). Op elk punt uniek, stimuleert deze serpentine de verbeeldingskracht van de beschouwer. Daarom wordt de tuin voortaan ontworpen voor de opmerkelijke wandelaar, die na iedere bocht en in elk nieuw standpunt de rijkdom van de natuur ontdekt. Als bovendien elke omheining wegvalt wordt *'all nature as a garden'* en gaat het hele begrip 'tuin' aan het wankelen.

Aldus menen we in de 'Engelse' landschapstuin van Wannegem de 'ware natuur' te ontdekken, als ideaal kader voor de classicistische architectuur van het kasteel. En terecht! Waar anders dan in Stowe toont de natuur zich als een centrale vista, over een grasvlakte afdalend tot bij een lager gelegen meer en ondersteund door bossages en ter zijde geplaatste follies of tempelarchitectuur. Precies datzelfde

► De orangerie in de ommuurde moestuin in het oostelijk deel van het park (copyright Luc Polfliet, ca.1990)

beeld maakt het park van Schoonenberg of het Koninklijk Domein te Laken tot het toonaangevende voorbeeld van de Engelse landschapsstijl bij ons. Maar als Alphonse Baut zijn eigen tuin omschrijft als *'jardin pittoresque, vulgairement appelé jardin anglais'*, dan moet deze interpretatie enigszins bijgeschaafd worden. De sleutel tot dit raadsel moet in Bauts uitzonderlijke plantenkennis worden gezocht.

ORANJERIE EN SERRE

In *'den tweeden moeshof den omtrek mueren 300 meters op 4 hoog met de fondamenten'* overwinterde Wanne-gems grootste schat. Vooreerst bevond zich hier *'de serre (...) bestaende in eene lengte van 9 meters 40 centimeters op 8 meters breed met mueren, houte rae-men, en glas alles na den besten zin hier aen medege-rekent verscheyde broedbakken alles in goeden staed'*. Kadasterarchief toont aan hoe deze serre echter meermaals verbouwd en, losstaand van de oranje-rie, verplaatst werd, zodat hieromtrent enkel de opgegeven maten en beschrijving bekend zijn. Het testament van Baut de Rasmon maakt evenwel uitdrukkelijk melding van een *'serre chaude'*.

In diezelfde moestuin in het oosten van het domein bevindt zich tevens een orangerie of *'groenhuys staende in gemeen met de serre dit gebouwd 16 meters lank 6 meters hoog 7 dito breed de facade verdeelt in 6 kasseyen en een deur gedekt met blauwe panne is een sterk en deftig gebouwd waer aen al agter is mede gaende eenen afstek of loge op gemetselde pinanten'*. Hier blijken dat latere verbouwingen opgevat werden als uitbreidingen en aanbouwen waarin de kern van de oudste constructie bewaard bleef.

Als gedreven plantenkenner was Baut meer dan actief in het Gentse tuinbouwmilieu. Zo was hij mede-oprichter van de Gentse plantentuin, bij de voormalige Baudeloabdij. Schenkingen uit zijn persoonlijke collectie kregen hierin een plaats. In 1801 werd Baut, samen met Van de Woestyne en Dierickx, bovendien mededirecteur van diezelfde plantentuin. Sinds 1809 behoorde hij tot de stichtende leden van de *'Amis de Flore et de la Botanique'*, vandaag beter bekend als de Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde. Hier nam hij deel aan de jaarlijkse zomer- en wintersalons, die later zouden uitgroeien tot de befaamde Gentse Floraliën. Meer dan eens viel hij hierbij in de prijzen (17).

In dit laatste opzicht is Alphonse Baut zeker geen uitzondering. Gegoede eigenaars verzamelden toen in de oranjerie van hun kasteeldomein een hoogst persoonlijke collectie van zeldzame en kostbare gewassen. Onderlinge wedijver om de mooiste cultuur of nieuwe exoten was hun niet vreemd. Toch zijn de inhoud en de waarde van deze privé-collecties zelden bekend (18). Het sterfhuis van Baut de Rasmon is wat dit betreft wel uitzonderlijk te noemen. Hoe indrukwekkend het kasteel van Wannegem ook mag zijn, driekwart van Bauts testament behandelt de overdracht van zijn uitzonderlijke plantencollectie, die hij als onroerend door bestemming beschouwde en dus onlosmakelijk met zijn domein verbonden achtte. Ironisch genoeg bewijst het park van Wannegem dat planten helaas niet voor de eeuwigheid bestemd zijn. De neerslag van Bauts plantenkennis voor de aanblik van zijn park is vandaag alleen nog in te schatten aan de hand van een inventaris.

Om de reële waarde van deze collectie te becijferen deden Bauts erfgenamen namelijk een beroep op twee specialisten terzake: de kwekers Petrus Verleeuwen en Joannes Van Geert. Het kostte hun liefst vijf dagen om het park, de oranjerie, de serre en alle fruitbomen te inventariseren. Het eindresultaat is dan ook op zijn minst verbluffend. Want wat ooit landbouwgrond was, herbergde een botanische collectie van een zeldzame rijkdom. De slotsom van

deze inventaris van 22726 francs oversteeg zowel de totale waarde van het meubilair (16439 francs) als alle zilverwerk en juwelen (21689 francs). Samengeteld met de 11688 francs voor de inheemse bomen, hagen en heesters op het domein, evenaarde dit kapitaal de eindbalans van de volledige bibliotheek (31550 francs).

Naast laurieren, oranjeboomen, limoenen, granaten en oleanders van variërende grootte herbergden de serre en de oranjerie ook exotische boomsoorten in kuipen als Beverboom (*Magnolia spec.*), Gewone koraalboom (*Erythrina crista-galli*) en Japanse honingboom (*Sophora japonica*). Kleinere struiken in pot werden aangevuld met aparte collecties pelargoniums, cacteeën en orchideeën. De opvallende aanwezigheid van Begonia, Azalea en Camellia staft het vermoeden dat deze verzameling mee aan de basis lag van drie van de belangrijkste Gentse sierteelten in de 19de eeuw. Voorts waren er ook rotsplanten en klimplanten.

Voor de aanblik van het kasteeldomein zelf was de omvang van deze verzameling in elk geval groot genoeg om de hele moestuin, het voorplein en de toegang tot het domein alsook het park zelf te verfraaien met kuip- en potplanten van verschillende hoogte en in een wisselende opstelling.

Een zo goed als foutloze nomenclatuur doet vermoeden dat beide kwekers hulp vonden in zorgvul-

► Voorplein bij het kasteel met oranjerieplanten (voormalig foto-archief familie De Ghellinck d'Elseghe, ca.1900)

dig aangebrachte naamplaatjes. Naar herkomst doet deze collectie alle continenten aan tot in de meest afgelegen hoeken. Hoe haal je bijvoorbeeld planten uit Japan in een periode waarin dit land voor handel gesloten bleek? Moeten we Alphonse Baut louter als een rentenier beschouwen zonder een andere beroepsactiviteit? Waar haalde hij dan de kanalen en de connecties om een plantenrijkdom te verzamelen, omvangrijk genoeg om twee collecties te vullen? Want merkwaardig genoeg kwam het overgrote deel van de planten die hij tentoonstelde op het salon niet uit de oranjerie van Wannegem. Hoe Baut de Rasmon planten uit dermate verspreide en verafgelegen gebieden wist samen te brengen, blijft vooralsnog een raadsel.

PARKINVENTARIS

In het huidige bomenbestand van het park zijn in grote lijnen drie leeftijden te onderscheiden. Onder de oudste en meest omvangrijke exemplaren vinden we vooral Gewone en Bruine beuk, Tamme kastanje, Zomereik, Grootbladige en Hollandse linde. Deze inheemse soorten hadden als eerste functie de grote beplantingsvolumes te vormen. Hierdoor is vooral in het westelijk deel de indruk ontstaan van een donker en dichtbegroeid bos, waar, als enige wintergroene variatie, de paden begeleid werden door Gewone taxus, Buxus en Scherpe hultst.

De oostzijde vertoonde daarentegen meer afwisseling, met bijzonder waardevolle boomsoorten. Onder de oudste exemplaren vermelden we vooral de Tulpenboom (*Liriodendron tulipiferum*) en de Moerascypres (*Taxodium distichum*) bij het Hirschfeld-monument, twee Japanse notenbomen (*Ginkgo biloba*) en de treurvormen van Zomereik aan de rand van het gazon. Alleen aan deze zijde vinden we nog resten van de naaldhoutsoorten als Zilverspar, Hemlock, Europese lork en Libanon cedar die Goetghebuer opnoemt.

Een eerste globale waardering in het sterfhuis van Baut de Rasmon maakte niet zonder reden een opsplitsing tussen de inheemse soorten als 'opgaende boomen, tronken en haegen te bevinden op den selven grond' en 'alle andere gewassen te aenzien voor planten van versiering'. Gezien de omvang en de rijkdom van deze laatste groep besteedde het sterfhuis van Baut de Rasmon een apart kapittel aan de waardevolle exoten als 'tulipboomen' en 'cederboomen' die zich talrijk in het domein bevonden.

De inventaris voor het park laat de inheemse bomen en heesters zelfs buiten beschouwing.

Uit de verschillende nomenclatuur en schrijfwijze blijkt dat beide kwekers, voor de inventarisatie van 'de planten hun bevindende in den volle grond en arbusten' elk een deel voor hun rekening namen. Het hele park werd perk per perk genummerd en enkel gewaardeerd op de zeldzame en vreemde gewassen. Toch bleven vele perken onbenoemd en vermeld als samengesteld uit 'differente arbusten'.

Hier en daar vinden we een plaatsaanduiding: 'aen den uytgang van den potage', 'aen den ingang van het kasteel', 'bij het huys van den hovenier' of 'uyt den engelschen hof'. Maar gezien de omvang van deze collectie en de huidige toestand van het park, waarvoor een grondige inventarisatie tot dusver ontbreekt, kan deze wandeling vooralsnog niet op de voet gevolgd worden. Toch menen we op het domein een traject in wijzerzin te herkennen. Komende van de oranjerie, die eerst geïnventariseerd werd, start men voor de parkbeplanting bij de uitgang van de moestuin. Vervolgens komen de toegang tot het domein en de omgeving van het kasteel aan bod. Vermoedelijk volgt dan de oostzijde van het park, waarin we onder meer de beplanting bij het Hirschfeld-monument menen te herkennen. Zo staan in het 46ste perk onder meer twee Moerascypressen (*Taxodium distichum*), samen met twee Dwergcypressen (*Chamaecyparis thyoides*) en twee treurwilgen. De opsomming eindigt met de planten van de 'pleynen' als een grote naaldhoutaanplanting waarvan we dankzij Goetghebuer weten dat zij zich achter de westelijke boomgaard bevond.

Deze inventaris valt op te splitsen in drie groepen: bomen, heesters en klimplanten. Het opgenomen bomenbestand bestaat voor een aanzienlijk deel uit naaldhout, meer nog dan wat de opmerkingen van Goetghebuer en de huidige toestand van het park laten vermoeden. Dit betekent vooral dat, samengesteld met de vele wintergroene struiken als hultst en 'wilde laurier', het park ook in de winter een variatie van groenen garandeerde. Uit het geheel spreekt vooral een beeld dat rijker was aan bloei en kleur. Zo zorgden de vele bontbladige gewassen voor de nodige variatie. Waar onze inheemse bomen veelal een gele herfstverkleuring vertoonden, blijkt uit deze collectie een bijzondere voorkeur voor bomen en heesters met een opvallende roodkleuring. De grote collectie magnolia's, rododendrons, een rijke struiklaag van onder meer sering, zuurbes of chinese roos en bloeiende klimplanten als clematis zijn volledig verdwenen. Opmerkelijk

◀ Voormalig hek bij de hovenierswoning met oranjerieplanten (voormalig foto-archief familie De Ghellinck d'Elseghem, ca. 1900)

is ook hoe in de verschillende perken geografische groepen te duiden zijn. Zo groepeerde het perk bij het Hirschfeld-monument een typische beplanting voor zompige gebieden.

Vandaag zijn de resten van deze collectie eerder terug te vinden in het oostelijk deel van het park. Nochtans blijkt uit de inventaris op het eerste gezicht geen onderscheid of minwaarde tussen beide parkonderdelen. Dit laat vermoeden dat de westzijde van het park in latere fasen ingrijpend gewijzigd werd, waardoor de rijkdom erop achteruitgegaan is. Deze zijde was veeleer opgevat als een parkbos en hier stond dan wellicht ook meer exploitatiehout, naast opmerkelijke waardevolle of zeldzame exemplaren. Bovendien is hier een ouder bosbestand ontstaan waardoor een struiklaag als onderbeplanting minder overlevingskansen had.

De verschillende waarderings voor niettemin identieke gewassen, laat vermoeden dat reeds in 1833 in de omvang van deze bomen en heesters verschillende leeftijds groepen te onderscheiden waren. De waardevolle stukken behelzen vrijwel uitsluitend boomsoorten. Dit laat veronderstellen dat het park in een eerste aanlegfase vooral beplant was met inheemse boomsoorten, bedoeld om de basisvolumes te vormen. Toch waren er toen reeds Ceders, Tulpenbomen en Japanse notenbomen als vreemde eenden in de bijt. Onder de minder om-

vangrijke en dus jongere gewassen stijgt het aandeel van naalddhout, bloeiende heesters en exoten.

Deze tendens weerspiegelt enigszins de ontwikkeling van de Engelse landschapsstijl. Aanvankelijk geïnspireerd door de grootse zichten van Lancelot 'Capability' Brown, bestond de beplanting in een eerste fase tot 1800 hoofdzakelijk uit boomsoorten, als solitaires of boomgroepen geëtaled. Pas bij de begin van de 19de eeuw kwamen met de 'gardenesque style' van Humphrey Repton een grotere variatie en hang naar bijzondere exoten naar voor, waardoor bloeiende heesters en klimplanten meer betekenis kregen. Niet toevallig is dit net de periode waarin Baut de Rasmon opvallend actief blijkt te zijn geweest in het Gentse tuinbouwmilieu.

De belangrijkste conclusie uit deze inventaris moet zijn dat ons huidig beeld van het park van Wannegem wel eens ver van de oorspronkelijke werkelijkheid verwijderd kan zijn. Zo zijn we geneigd om hier de 'ware natuur' te zien, herleid tot haar meest essentiële kenmerken. Een zuivere, golvende belijning, de samenvatting van vlakken en volumes, open en gesloten delen, uitgezet in uniforme boomgroepen en monotone groenen. Misschien wordt precies daarom deze landschapsstijl graag verbonden met de sobere eenvoud van de classicistische architectuur. Toch spreekt uit dit geheel een verregaande detaillering, met een opval-

lende hang naar botanische merkwaardigheden, gegeerde exoten en bontgekleurde variatie die veel eer aanleunt bij de verzamelwoede en de rariteiten-kabinetten van deze periode en de opmars van de tuinbouwcultuur in de vroege 19de eeuw.

Hoewel iconografische bronnen vaak gekleurd zijn door enige overdrijving in de omvang van de weergegeven beplanting, moeten we het meeste geloof hechten aan de Flora van De Cloet. Als vandaag de verfijning in deze prent wat vreemd aandoet, dan is dit, naast de enigszins verschraalde toestand van het park vandaag, eerder te wijten aan een verkeerde en onvolledige beeldvorming. Achteraf beschouwd is dit een meer dan terechte voorstelling van de toenmalige sfeer van het park.

Les règles du bon goût et du pittoresque

Uit het huwelijk van Alphonse Baut de Rasmon en Marie Jeanne Papeians de Morckhoven (°1753) kwamen vier kinderen. Nadat de jongste zoon, Valentin, op jonge leeftijd overleden was, verloor Baut zijn echtgenote in 1818. Toen in 1831 ook de jongste dochter Rosalie Marie (°1789) overleden was, bleven bij de dood van Alphonse Baut zijn oudste zoon Alphonse Marie Jean Baptiste Ghislain (°1784) en zijn jongste dochter Adelaïde Marie

Colette Guislaine Baut (1787-1859) als twee enige erfgenamen over.

Aanvankelijk gingen alle eigendommen in Wannegem-Lede, met inbegrip van het kasteel, naar de zoon Alphonse. Deze jonge baron, die zwakzinnig geboren was, werd *perpétuellement juvénil* verklaard. Daarom duidde Alphonse Baut senior bij testamentaire beschikking notaris Ruyschaert aan als voogd van zijn zoon. Tot de taken van de voogd hoorde onder meer het beheer van het kasteeldomein tot de dood van Alphonse junior in 1836 (19). Pas toen kwam het hele bezit toe aan Adelaïde Marie barones Baut de Rasmon. Niettemin konden zij en haar echtgenoot, Charles Jacques Vanden Hecke, onder welbepaalde voorwaarden, reeds eerder gebruikmaken van het kasteeldomein.

Tot de dood van douairière Vanden Hecke in 1859 bleef Wannegem in het bezit van de laatste Baut.

▼
De voormalige siertuin en brug bij de Hirschfeld-cenotaaf in het oostelijk deel van het park (voormalig foto-archief familie De Ghellinck d'Elseghem, ca.1900)

HET KASTEEL VAN WANNEGEM-LEDE EN DE VOORMALIGE WONING STORME TE WAREGEM

Bij de aanvang van de 19de eeuw werd de 18de-eeuwse patriciërswooning van de familie Boulez verbouwd door Godefroid Boulez (1749-1829), linnenhandelaar en toenmalig burgemeester van Waregem. In deze laatste functie moet Alphonse Baut de Rasmon, als burgemeester van het naburige Wannegem-Lede, hem vast hebben gekend. Toch was de aankleding van dit salon bestemd als praktijk en kantoor van zijn inwonende schoonzoon, notaris Ferdinand Storme (1780-1860). Welke connecties deze notaris en tevens opvolgend burgemeester van Waregem met Wannegem en Baut de Rasmon verbinden, blijft echter onduidelijk. Zo is ook de vraag wie de maker of de initiatiefnemer was van de wandschilderingen en waarom Wannegem hier als thema werd gekozen, voornamelijk onbeantwoord.

Sinds de afbraak van deze woning in 1991, berusten de ontmantelde schilderijen bij de Koning Boudewijnstichting, waar ze op een verdere behandeling en mogelijke herbestemming wachten. Mee op basis van materiaal-technisch onderzoek, worden deze schilderijen in het eerste kwart van de 19de eeuw gedateerd. Daarom ook wordt één van de figuren voorgesteld op het voorplein bij het kasteel geïdentificeerd als Alphonse Baut de Rasmon. Ook al wachten deze schilderijen op verder onderzoek en vertekent het gebrekkige perspectief enigszins het beeld, toch behoren ze tot de weinige eigentijdse bronnen voor het kasteel en het park van Wannegem-Lede (21).

▲
Alphonse Pierre
Antoine Baut de
Rasmon
(Voormalige woning
Storme, copyright
L. Polfiet)

▼
Het Blauwe salon
van de voormalige
woning Storme te
Waregem; wand-
schildering met de
voorstelling van het
kasteel van Wanne-
gem-Lede, alsook
het park aan de
zuidzijde van het
domein
(Voormalige woning
Storme, copyright
L.Polfriet)

Onder de voorwaarden van het testament van Alphonse Baut waren de nieuwe eigenaars verplicht om het dagelijkse onderhoud van het domein op zich te nemen, zonder aan de zichten op het domein te raken. Wijzigingen, snoeien, kappen of rooien van beplanting konden pas na rijp beraad en volgens de *'règles du bon goût et du pittoresque'*. Dit testament laat weinig twijfel bestaan over de waarde die Alphonse Baut hechtte aan zijn tuin.

Alles wijst erop dat Adelaïde Baut deze wijze raad heeft opgevolgd. Daartoe beschikte zij over 9 werklieden, onder leiding van hovenier Petrus Franciscus de Waegenaere.

Ook de orangerie en de serre hebben het overleefd, want sindsdien trok Charles Vanden Hecke met de opbrengst naar de tentoonstellingen van de Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Plantkunde in Gent. Uit de gegevens op het kadaster blijken de bezittingen in de omgeving van het kasteeldomein nauwelijks te zijn veranderd. Integendeel zelfs, door enkele bijkomende aankopen op de noordkouter en rond de zuidelijke vallei werd het geheel nog uitgebreid. Zo lijkt de aanblik van het park weinig te zijn veranderd en werd het oorspronkelijk bezit van Alphonse Baut de Rasmon, met inbegrip van zijn kunstcollectie en zijn bibliotheek, in eer gehouden. Toen enkele jaren later ook Adelaïde overleed zonder kinderen of rechtstreekse erfgenamen na te laten, stond de toekomst van het kasteeldomein pas echt op het spel (20). Opvallend is wel dat, na de dood van Adelaïde Baut, twee eigenaars in het bezit van gronden in de zichtlijnen van het kasteeldomein, voor een laatste maal een schadevergoeding kregen voor het niet beplanten van deze percelen. Misschien ging deze regeling zelfs terug op oudere afspraken die gemaakt werden door Alphonse Baut.

HET LOT VAN WANNEGEM

Het testament van douairière Vanden Hecke Baut stipuleerde, naast gebruikelijke schenkingen aan kerkfabriek en personeelsleden, zes erfgenamen voor de verdeling van haar bezit. Voor de drie partijen van moederszijde en de drie van vaderszijde werd echter niet bepaald wie wat zou krijgen. De opvolging en de verdeling van deze nalatenschap waren dus afhankelijk van de vindingrijkheid van de comparanten en hun respectieve notarissen. Deze situatie zal dan ook niet zonder problemen verlopen zijn. Een eerste plan maakte zelfs gewag van de verkoop van het hele domein. Uiteindelijk

werden alle onroerende goederen verdeeld over zes loten van gelijke waarde. Het eerste lot omvatte naast het kasteel ook de twee hoeven bij de vijver in de vallei. Op deze wijze hoopte men een volwaardig geheel, in samenhang met het kasteel, te vormen en de zichten vanaf het domein te vrijwaren.

De verdeling van de 6 loten bleef echter niet zonder gevolgen voor het oorspronkelijke domein. Zo gingen het merendeel van de percelen op de noordkouter en de molen in andere handen over. Alleen twee percelen voor de toegang tot het domein werden behouden. De zuidelijke grens van het domein bleef vrijwel dezelfde, op enkele percelen over de Leedsebeek na. Alle goederen in Wannegem-Lede, vervat in de overige loten, verdwenen echter voor goed uit het oorspronkelijke bezit. Ook obligaties, contant geld, zilverwerk en linnen werden over de zes loten verdeeld. Het meubilair werd tegen een meerwaarde van 15% van de geschatte waarde van het kasteel, bij het eerste lot gevoegd en is daarmee zowat het enige wat bij deze verdeling gered werd. Wat dan nog restte van de inboedel op het domein ging onder de hamer. Bij een eerste openbare verkoop, op 2 april 1860, gingen de koetsen, de paarden en het paardentuig van de hand. Vervolgens werden bij Ferdinand Verhulst in Gent op 1, 2 en 4 mei 1860 de collectie gravures van Woollet, enkele schilderijen en de volledige bibliotheek van Baut de Rasmon verkocht. Tenslotte moest ook de oranjerie mét inboedel eraan geloven.

Door een lottrekking werd het kasteeldomein toegewezen aan een nicht van de douairière, van vaderszijde, Reine Marie Josephe Ghislaine de Potter. Zij was de echtgenote van ridder Charles de Ghellinck d'Elseghem, en zo kwam het kasteeldomein voor 136 jaar in handen van de familie de Ghellinck d'Elseghem. Wijzigingen in de aanblik van het park bleven echter beperkt tot enkele sierelementen zoals een corbeille op het voorplein van het kasteel en een siertuin aan de oostzijde van het park. De belangrijkste architecturale uitbreidingen waren de bouw van het jachtwachtershuis bij de toegang van het domein en *Le pavillon*, een klein kasteeltje achter de oostelijke moestuin. In 1901 werden zowel de serre als de oranjerie verbouwd voor de toevoeging van twee druivenserres. Naast de heraanleg van de moestuin werd in het park van Wannegem ook een tennisveld aangelegd, dat later ongelukkig verplaatst werd in de zichtlijn naar Wannegem-dorp en de houten staakmolen.

BESCHERMD MONUMENT - BESCHERMD LANDSCHAP

Een Koninklijk Besluit van 1971 beschermde het kasteel als monument. Een gedeelte van het park met de bijgebouwen is een beschermd landschap. Zo beperkt deze bescherming zich tot de parkzone bij het kasteel, ten noorden van de openbare weg. De vallei met de vijver en de tholos en de zichten op het landschap bleven buiten beschouwing. Ook aan de noordelijke grens van het domein stopt het beschermde landschap bij het toegangshek. Dit landschap lijkt met besloten ogen betekend.

Inmiddels zijn er in dit gebied bijkomende beschermingen van toepassing. Reeds in 1944 werd de oude staakmolen van Wannegem als monument beschermd. Nadat de houten Westmolen een eerste keer verplaatst werd vanuit De Haan naar Zuienkerke, werd hij in 1984 nogmaals ontmanteld en naar Wannegem overgebracht. Op de noordkouter werd in 1981 de hoeve 't Klein Goed beschermd als monument, de onmiddellijk aanpalende gronden als dorpsgezicht. De hele dorpskom van Wannegem-Lede geniet hetzelfde statuut. Tenslotte werd de bescherming als landschap van de Huisepontweg uit 1990, in 1995 vervangen door een bescherming als monument voor zowel deze kasseiweg als Wannegem-dorp en een gedeelte van de Wannegem-Ledestraat. Ironisch genoeg lijkt hiermee zowat alles, behalve het meest dringende beschermd te zijn.

Bovendien raken zowel het kasteel als het park langzamerhand in verval, ondanks hun bescherming. Het centrale gazon wordt verpacht als weide. Om het onderhoud van het park te verminderen wordt deze weide stelselmatig uitgebreid. Oude treinrails en betonpaaltjes brengen een omheining in prikkeldraad tot over de paden in de bosmassieven. Het oude wandeltracé vervaagt. Open plekken in het bos of zichten op de omgeving groeien dicht. Onder de hoge bomen kwijnt de struiklaag weg bij gebrek aan licht. Een zware storm ontwortelde hele boomgroepen en berokkende schade aan de tempel. Zowel de boomgaard als de moestuin raken in verval. De oranjerie wordt als buitenverblijf verhuurd en krijgt daarom wel nog een opknapbeurt. Vijvers verlanden en eilanden groeien naar elkaar toe. In de vijver bij het Hirschfeld-monument staat nog amper water. De weinige jongere aanplantingen sluiten oude zichten veelal af. Zo komen in de haha's meidoornhagen, of vernauwen sparren en populieren het zicht op de molen van Wannegem.

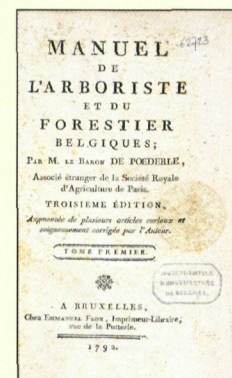
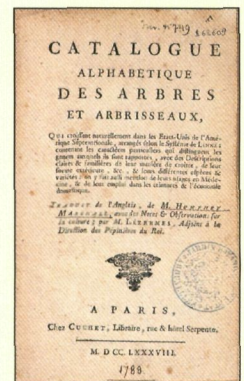
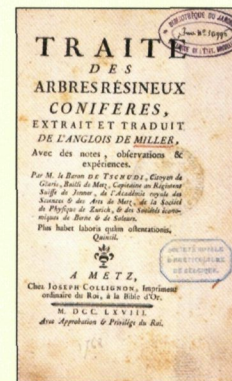
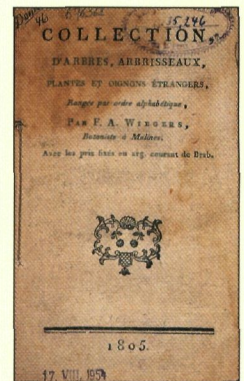
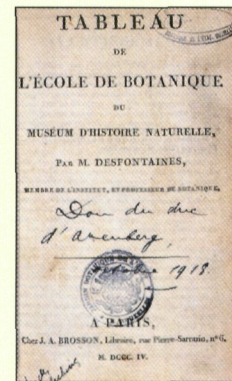
◀ Luchtfoto van het
kasteeldomein, 1959
(Nationaal Geogra-
fisch Instituut)

Bij de verkoop van het geheel in 1996 lag het park er verschaald en verwaarloosd bij. De laatste decennia is het noodzakelijke onderhoud vrijwel volledig stilgevallen, waardoor spontane opslag en wildgroei het domein overwoekeren. Ondanks Bauts vrome wens is de bijzondere verfijning van dit park verdwenen. Als niettemin de hoofdstructuur van dit park met de belangrijkste zichten vanaf het domein bewaard zijn gebleven en het omringende landschap voorsnog niet verkaveld werd, is dat in hoofdzaak te danken aan de omvang van het bezit en aan het langdurige bewind van de familie de Ghellinck d'Elseghem.

Om zijn historische, esthetische en socio-culturele waarden verdient dit geheel een grondige bescherming. Als een in hoofdzaak cultuurrijk gegeven waarin de basisstructuur van het ontwerp en de architecturale elementen van doorslaggevend belang zijn, verdient de bescherming als monument uitbreiding tot de hele parkzone en de vijver met tempel bij het neerhof. Naast de architecturale waarde van dit laat-18de-eeuwse *maison de plaisance* is Wannegem-Lede een uniek voorbeeld van de Engelse parkaanleg en de pittoreske trant aan het einde van diezelfde eeuw. Zo schetst Wannegem ook de natuurbeleving in die periode. Het concept achter dit geheel wordt net gekenmerkt door een sterke visuele band met de omliggende dorpen en het landschap. Een nieuwe en uitgebreide bescherming als landschap kan de oudste kern en het eigendom van Alphonse Baut en douairière Vanden Hecke Baut, die mee bepalend waren voor de historische structuur, bebouwing en bestemming van dit landschap opnemen. Aldus kunnen de historische parkstructuur, met inbegrip van alle constructies en tuinornamenten, alsook de beeldbepalende zichten in het landschap, het kasteeldomein van Wannegem-Lede tot een samenhangend geheel herstellen.

Vijf titelpagina's uit de rijke bibliotheek van Alphonse Baut de Rasmon (Bibliotheek van de Nationale Plantentuin, Meise)

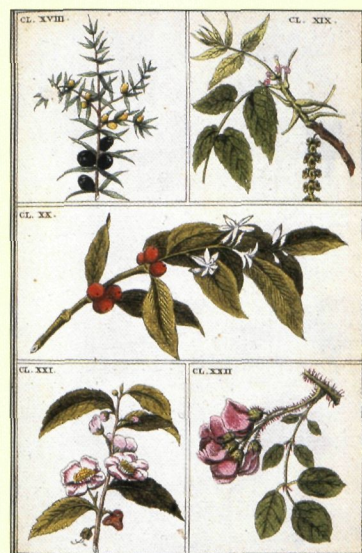
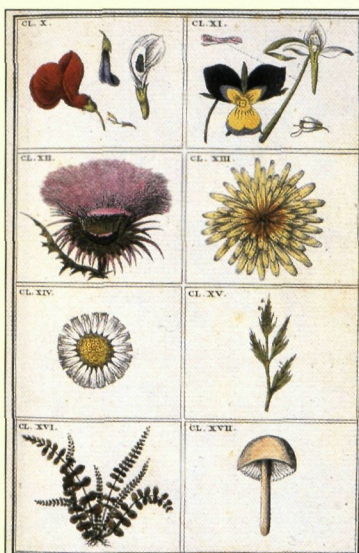
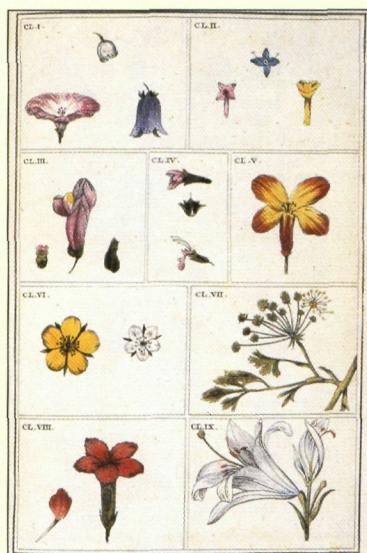
LIJST VAN DE PARKPLANTEN VAN A. BAUT DE RASMON, 1833

<i>Lijstnaam</i>	<i>Wetenschappelijke benaming</i>	<i>Nederlandse benaming</i>	<i>Herkomst</i>	<i>Auteur</i>	<i>Datum van invoering</i>
Acacia					
Acacia glutinosa	Robinia viscosa	Kleverige Acacia	N. VSA		1791
Acacia inermis	Robinia pseudoacacia 'Inermis'	Gewone Robinia	Frankrijk		1800
Acacia inermis					
Acer dissectum	Acer palmatum 'Dissectum'			Thunberg	1784
Acer f. argentea	Acer saccharinum	Zilveresdoorn	N. VSA		
Acer f. aurea					
Acer fol. var.	Acer pseudoplatanus 'Leopoldii' (?)	Gewone Esdoorn	België	Vervaeke	1806
Acer legonda	Acer negundo	Vederesdoorn	M. VSA		1688
Acer platanoides	Acer platanoides	Noorse Esdoorn	Europa		
Amorpha fruticosa	Amorpha fruticosa		N. VSA		1724
Amygdalis fl.pl.	Prunus dulcis	Amandel	N. Afrika	Poederlé	
Andromeda arborea	Oxydendrum arboreum		O. VSA		1747
Andromeda dabascia	Daboecia cantabrica (?)		W. Europa		1794
Andromeda	Andromeda spec.				
Arabel fol. var.	Acer platanoides 'Albovariegatum'	Noorse Esdoorn			1822
Aralia spinosa	Aralia spinosa		O. VSA		1688
arbre de judee	Cercis siliquastrum	Judasboom	Z. Europa		1600
Aristolochia siphio	Aristolochia macrophylla	Moffenpijp	O. VSA	Hill.	1763
aster platanoides	Acer platanoides	Noorse Esdoorn	Europa		
azalea pontica	Rhododendron ponticum				
berberis	Berberis spec.	Zuurbes			
Bignonia catalpa	Catalpa bignonioides	Catalpa	Z. VSA		1726
Bignonia radicans	Campsis radicans	Trompetklimmer	ZO. VSA	Hill.	1640
Bois de Bin					
Bon duc de canada	Gymnocladus dioecus	Doodsbeenderenboom	VSA	André	1748
Bonnet de pretre	Euonymus europeus	Gewone Kardinaalsmuts	Europa		
boule de neige	Viburnum opulus 'Roseum'	Gewone Sneeuwbal	Nederland		1594
Calmia latifolia	Kalmia latifolia				
Calycanthus florida	Calycanthus floridus	Specerijstruik	ZO. VSA		1726
Calycanthus praecox	Chimonanthus praecox	Sneeuwvlokkenboom	China	André	1766
Ceder de liban	Cedrus libani	Libanonceder	Libanon		
Ceder oxyllum	Juniperus oxycedrus (?)		Can. Eilanden	den Ouden	
Ceder rouge	Juniperus virginiana	Jeneverbes	VSA		1664
Cercis rubra	Cercis canadensis		Californië		1641
Cercis saliquastrum	Cercis siliquastrum	Judasboom	Z. Europa		1600
chamaebuxus	Polygala chamaebuxus	Vleugeltjesbloem	C. Europa		1658
chinese paeonia	Paeonia lactiflora	Boompioen	China	RHS	
Chionanthus virginica	Chionanthus virginicus	Sneeuwvlokkenboom	O. VSA		1732
citissus	Cytissus spec.				
Citissus fl. lutens	Cytissus grandiflorus (?)	Brem	Spanje		1816
Clethra alnifolia	Clethra alnifolia	Schijnels	O. VSA	Hill.	1731
colutea	Colutea x media (?)	Blazenstruik	Frankrijk		1623
Colutea glauca	Colutea orientalis	Blazenstruik	Kaukasus		1710
Colutea lutea	Colutea arborescens	Blazenstruik	Z. Europa		1568
Cornicera	Cornaceae (?)				
cornus	Cornus spec.				
Cornus florida	Cornus florida	Kornoelje	C & NO. VSA		1731
Crataegus fl. rubro	Crataegus laevigata 'Rubra Plena' (?)	Tweestijlige Meidoorn			
Crataegus laurifolia	Crataegus crus-galli	Hanendoorn	O. VSA		1691
Crataegus platanoides					
Crataegus pleno	Crataegus laevigata 'Plena'	Tweestijlige Meidoorn	Frankrijk		1700
Crataegus robro	Crataegus laevigata 'Rubra Plena' (?)	Tweestijlige Meidoorn	Engeland		1832!
Crataegus rubra	Crataegus laevigata 'Rubra Plena' (?)	Tweestijlige Meidoorn	Engeland		1832!
Cypressus disticha	Taxodium distichum	Moerascypres	Z. VSA		1640
Cypressus thuoides	Chamaecyparis thyoides		Z. VSA		1736
cytissus trifoliata	Laburnum anagyroides	Goudenregen	Kashmir	Poederlé	
Daphne laureola	Daphne laureola		Z. Europa		1561
différente chrysanthemums					
différente hortense	Hydrangea macrophylla	Hortensia	Japan, China, ...		1788
Dirca palustris	Dirca palustris		VSA		1750

Lijstnaam	Wetenschappelijke benaming	Nederlandse benaming	Herkomst	Auteur	Datum van invoering
Elegia tetraptera	Halesia tetraptera	Sneeuwklokjesboom	N. VSA		1756
Erabel jaspée	Acer pensylvanicum		NO. VSA	André	1755
Erica envacuum					
Etragene indica	Clematis spec. (?)				
Etragene indica pleno	Clematis spec. (?)				
evonimus	Euonymus spec.				
evonimus latifolia	Eonymus latifolius	Kardinaalsmuts	Kl. Azië		1730
Fagus nigra	Fagus sylvatica 'Atropunicea' (?)	Bruine Beuk			
Forthergilla alnifolia	Fothergilla gardenii		ZO. VSA		1765
Fraxinus f. var.	Fraxinus excelsior 'Aureovariegata' (?)		Engeland		1770
Fraxinus florida					
Fraxinus folio juglans	Fraxinus americana var. juglandifolia		Engeland		1724
Fraxinus inermis	Gleditsia triacanthos f. inermis (?)	Valse Christusdoorn	Oostenrijk		1798
Fraxinus myrtifolia	Fraxinus rotundifolia (?)		Engeland		1768
Fraxinus plumosa	Fraxinus ornus	Pluimes	ZO. Europa		1710
Fraxinus salicifolia					
Fraxinus semperflorens					
Fraxinus sempervirens					

▲ uit: Desfontaines, 1804 - Joseph Pitton de Tournefort gebaseerd op de plantengeslachten systematiek
Tableau de l'Ecole de Tournefort op. Het maakte (Bibliotheek van de
de Botanique de de Tournefort op. Het maakte (Bibliotheek van de
Muséum d'Histoire naturelle, Parijs, ontwikkelde een consequente voorganger van Nationale Planten-
plantensysteem beschrijving van Linnaeus' planten-
plantengeslachten op. Het maakte (Bibliotheek van de
tuint, Meise)

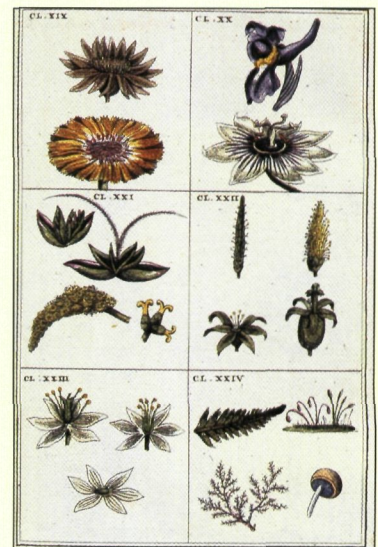
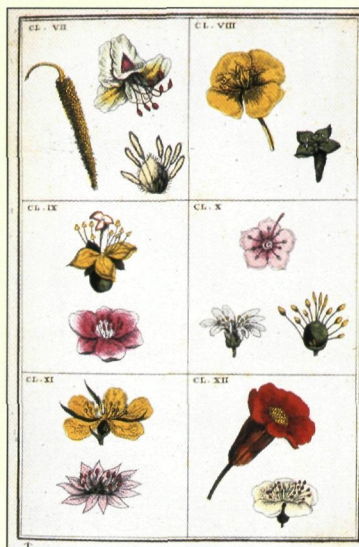
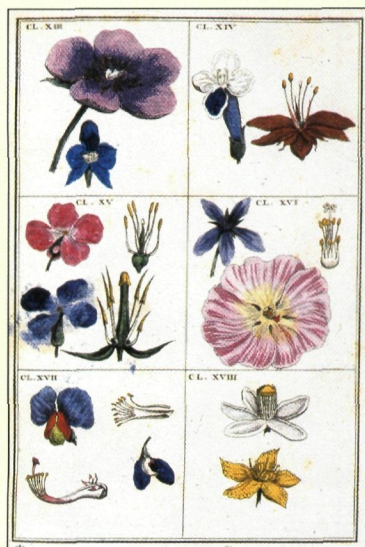
Gaultheria procumbens	Gaultheria procumbens		O. VSA		1762
gele dobbel roose	Rosa banksiae lutea 'Yellow Banksia'		China	Beales	1825
gepanacheerde hulsten	Ilex spec.	Bonte Hulst			
gepanacheerde hyften					
Gingobiloba	Ginkgo biloba	Japanse Notenboom	China		1727
Gleditschia horrida	Gleditsia sinensis of japonica		China		1800
Gleditschia inermis	Gleditsia triacanthos f. inermis	Valse Christusdoorn	VSA		1700
Gleditschia triacanthos	Gleditsia triacanthos	Valse Christusdoorn	VSA		1700
Glycine apios	Apios americana		VSA	RHS	
Herculus macrostachia	Zanthoxylum clava-herculis (americana)		VSA	RHS	1740
Hybiscus syriacus	Hybiscus syriacus	Altheastruik	China, Indië		
Ilex laurifolia	Ilex aquifolium 'Laurifolia'	Scherpe Hulst			
Ilex myrtifolia	Ilex aquifolium 'Myrtifolia'	Scherpe Hulst			

Lijstnaam	Wetenschappelijke benaming	Nederlandse benaming	Herkomst	Auteur	Datum van invoering
Pinus balsami	Abies balsamea	Balsem Zilverspar	N. VSA		1696
Pinus canadensis nigra	Tsuga canadensis	Hemlock	O. VSA		1736
Pinus cembra	Pinus cembra	Alpenden	Europa		1746
Pinus nigra	Pinus nigra	Zwarte Den	Europa		1759
Pinus weymoetsii	Pinus strobus	Weymouthden	O. VSA	RHS	1550
Piracanthos sempervirens	Pyracantha coccinea (?)	Vuurdoorn	Z. Europa		1594
Salix pleureur	Salix alba 'Tristis'	Gele Treurwilg	Frankrijk		1815
Polssche sperre	Larix decidua	Europese Lork	Carpaten	Poederlé	1629
Populus canadensis	Populus x canadensis	Canadapopulier	Frankrijk		1750
Prunus vagus	Prunus padus (?)	Vogelkers			
Pyrus alba	Pyrus salicifolia (?)		Kaukasus		1780
Pyrus japonica	Chaenomeles japonica	Japanse Kwee	Japan		1869!
Pyrus spectabilis	Malus spectabilis (?)		China		1750
Quercus edulis	Quercus robur (?)	Zomereik			
Quercus prunus	Quercus prunus		N. VSA		1688
Quercus sempervirens	Quercus x turneri 'Pseudoturneri'		Frankrijk		1800
Rhamnus argentea	Rhamnus alaternus 'Argenteovariegatus'	Vuilboom	Middellandse zee		1700
Rhododendron camschatium	Rhododendron camschaticum		Alaska		1799
Rhododendron dauricum	Rhododendron dauricum		Korea		1780
Rhododendron hirsutum	Rhododendron hirsutum		Alpen		1656
Rhododendron nerifolia	Rhododendron neriflorum		Yunnan		1906!
Rhodora canadensis	Rhododendron canadense	Blauwe Azalea	NO.VS		1767
Rhus cotinus	Cotinus coggygia	Pruikenboom	Z. Europa		1656
Rhus java	Rhus chinensis		China, Japan		1784
Rhus samac	Rhus typhina	Fluweelboom	O. VSA		1629
Robinia glatinosa	Robinia viscosa	Kleverige Acacia	N. VSA		1791
Robinia sablangia					
Robinia salicifolia					
Robinia acacia	Robinia pseudoacacia	Gewone Robinia	Japan, VSA		1635
Salix inermis	Robinia pseudoacacia 'Inermis' (?)		Frankrijk		1800
Salix laurifolia	Salix pentandra	Laurierwilg	Europa		
sambucus	Sambucus spec.	Vlier			
Sambucus fol. var.	Sambucus nigra 'Luteovariegata' (?)	Gewone Vlier	Frankrijk		1770
sapinette argentée	Abies	Zilverspar			
sapinette blanche	Abies alba	Gewone Zilverspar	Europa, VSA	den Ouden	1603
sapinette strobus	Pinus strobus	Weymouthden	VSA	RHS	1550
sapinette taxifolia	Pseudotsuga menziesii	Douglas	W. & Z. VSA		1827
Semphoria racemosa	Symphoricarpos albus var. laevigatus	Sneeuwbes	VSA		1817
Solpleureur	Salix alba 'Tristis'	Treurwilg	Frankrijk		1815

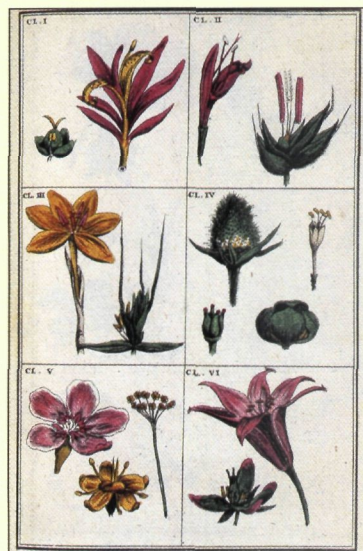

Lijstnaam	Wetenschappelijke benaming	Nederlandse benaming	Herkomst	Auteur	Datum van invoering
Sophora japonica	Sophora japonica	Japanse Honingboom	Frankrijk		1750
spaansche sperre	Abies pinsapo	Spaanse Zilverspar	VSA	den Ouden	1837!
staphilodendron	Staphylea pinnata	Pimpernoot	Z. Europa	Poederlé	1569
Staphelia trifoliata	Staphylea trifolia	Pimpernoot	O. VSA		1640
Syringa	Syringa x persica (?)	Sering	Azië		1640
Telia argentea	Tilia tomentosa	Zilverlinde	ZO. Europa		1767
Thleia americana	Tilia americana	Amerikaanse Linde	O. VSA		1752
Thuja occidentalis	Thuja occidentalis	Westerse Levensboom	N. VSA		1534
tuas	Thuja spec.	Levensboom			
Tulipee	Liriodendron tulipiferum	Tulpenboom	O. VSA		1663
Ulex simplex	Ulex europaeus (?)	Gaspeldoorn	Europa		
Vaccinium	Vaccinium spec.				
Viburnum quadrifolia					
wilde laurier	Viburnum tinus		Z. Europa	Poederlé	1550
Acacia rosa	Robinia hispida	Ruwe Acacia	ZO. VSA		1758
Staffilodendron	Staphylea pinnata	Pimpernoot	Z. Europa	Poederlé	1569
Laurus f. var.	Prunus laurocerasus 'Aureovariegata' (?)	Laurierkers			
Lilacs	Syringa vulgaris	Sering		Poederlé	
buxus	Buxus spec.	Palm			
gepanaceerde olm	Ulmus carpinifolia 'Variegata'	Bonte Veldiep	Engeland		1772

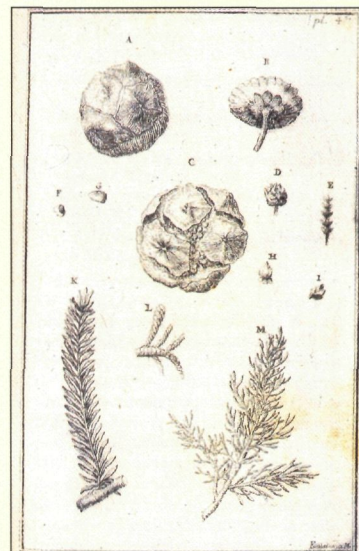
BIBLIOGRAFIE

- André, E., Parcs et Jardins, Paris, 1879
Boom, B.K., Nederlandse dendrologie, tiende druk, Wageningen, 1978
Brickell, C., The Encyclopedia of Garden Plants, London, 1989
Hart, S., Plantenvinder voor de Lage Landen, Zutphen, 1995
Hillier's Manual of trees & shrubs, London, 1984
Huxley, A., The New Horticultural Society Dictionary of Gardening, delen 1-4, London & Basingstoke, 1992
Krüssmann, G., Handbuch der Laubgehölze, Band I-III, Berlin & Hamburg, 1978
Krüssmann, G., Handbuch der Nadelgehölze, Berlin & Hamburg, 1972
Ouden, den, P., & Boom, B.K., Manuel of cultivated Conifers, derde editie, Den Haag, 1982
Poederlee, de, Manuel de l'Arboriste et du Forestier Beligues, Brussel, 1772
Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. I, Cambridge, 1998
Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. II, Cambridge, 1988
Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. III, Cambridge, 1988

uit: Desfontaines, Tableau de l'Ecole de Botanique de Muséum d'Histoire naturelle, Parijs, 1804 - Carolus Linnaeus (1707-1778) ordende het plantenrijk op eenvoudige wijze door zich te baseren op de voortplantingsorganen, vln. de meeldraden en de vruchtbeginsels (Bibliotheek van de Nationale Plantentuin, Meise)

uit: Tsudi, baron de, Traité des arbres résineux, conifères, extrait et traduit de l'anglois de Miller, avec des notes, observations & expériences, Metz, 1768 - afbeelding 4 - CYPRES met onder links bij K een twijgje van de Moerascypres (Bibliotheek van de Nationale Plantentuin, Meise)

LIJST VAN WEDSTRIJDPLANTEN VANDEN HECKE - BAUT (1834-1840)

<i>datum</i>	<i>Lijstnaam</i>	<i>Wetenschappelijke benaming</i>	<i>Nederlandse naam</i>	<i>Herkomst</i>	<i>datum van invoering</i>
1834	Rhododendron ponticum	Rhododendron ponticum	Pontische rododendron	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Rhododendron ponticum, var.	Rhododendron ponticum	Pontische rododendron	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Rhododendron maximum	Rhododendron maximum		O VSA	1736
	Azalea coccinea	Rhododendron 'Coccinea Speciosa' (?)	Gentse Harde azalea	Sénéclaud	voor 1846
	id. carnea	Rhododendron luteum	Azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	id. tardiva, flor. Pl.	Rhododendron spec.	Azalea		
	id. coccinea	Rhododendron 'Coccinea Speciosa' (?)	Gentse Harde azalea	Sénéclaud	voor 1846
	id. mixta	Rhododendron mixtum	Rustica-soort		
	Camellia japonica	Camellia japonica	Camellia	Korea, China, Japan	1732
	id. paeniflora	Camellia japonica 'Paeniflora'	Camellia	Korea, China, Japan	1732
	id. maidenblush	Camellia sasanque 'Maiden's Blush'	Camellia	Korea, China, Japan	1732
	Epacris pungens	Epacris pungens		Decaisne	
	id. attenuata	Agave attenuata (?)	Agave	Mexico	1862
	Amygdalus persica, fl. pl.	Pyrus x amygdalo-persica (?)	Amandel	Zwitserland	voor 1863
	Amaryllis vitata	Hippeastrum vitatum	Amaryllis	Peruviaanse Andes	
	Sollya heterophylla	Sollya heterophylla	Australische boshyacint	W Australië	1830
	Petunia integrifolia	Petunia integrifolia	Violetkleurige petunia	Argentinië	
	Alonsoa elegans	Alonsoa warscewiczii	Maskerbloem	Peru	
	Fuchsia globosa	Fuchsia magellanica var. globosa	Fuchsia	Chili, Argentinië	1823
	Calampelis scabra	Deutzia scabra (?)	Deutzia	Japan, China	1822
	Cactus alatus		Cactus		
	Pelargonium tinctorum	Pelargonium spec.	Pelargonium		
	id. nubilum	Pelargonium spec.	Pelargonium		
	id. incarnatum	Pelargonium spec.	Pelargonium		
	Plumbago Zeylanica	Plumbago zeylandica		ZO Azië, Australië	
	Gloxinia speciosa	Sinningia speciosa	Gloxinia		
	Alstroemeria pillosa	Alstroemeria haemantha (?)		Chili	
	Citrus aurantium	Citrus aurantium	Bittersinaasappel	Maleisië, O Afrika	1595
	Azalea nudiflora	Rhododendron nudiflorum	Azalea	Engeland	1734
	id. pontica	Rhododendron luteum	Pontische azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	id. indica alba	Rhododendron simsii 'Alba'	Indische azalea	Engeland	1808
	Rhododendron ponticum	Rhododendron ponticum	Pontische rododendron	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Camellia maidenblush	Camellia japonica 'Maiden's Blush'	Camellia		
	id. Knightii	Camellia japonica 'Knightii'	Camellia	Engeland	
	Ledum latifolium	Ledum groenlandicum	Labradorthee	Groenland, N Amerika	
	Schizanthus pinnatus	Schizanthus pinnatus			
	Carmichaelia australis	Carmichaelia australis		Chili, Zuid eilanden	
	Dianella coerulea	Dianella coerulea	Vlaslelie	Nieuw Z Wales	
	Pimelea decussata	Pimelea arenaria	Tijmachtigen	Nieuw Zeeland	1817-1824
	Sollya heterophylla	Sollya heterophylla	Australische boshyacint	w Australië	1830
	Fuchsia globosa	Fuchsia magellanica var. globosa	Fuchsia	Chili, Peru	1832
	Pelargonium yetmanianum	Pelargonium spec.	Pelargonium		
	id. Anna Bolyn	Pelargonium 'Anna Bolyn'	Pelargonium		
1836-1840	Rhododendron ponticum	Rhododendron ponticum	Pontische rododendron	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Camellia striata	Camellia japonica 'Striata'	Camellia	Counor & Slater	1792
	Rosa bengalensis, flavesceus	Rosa chinensis var. semperflorens	Bengaalse roos		1789
	Lechenaultia formosa	Lechenaultia floribunda (?)			

<i>datum</i>	<i>Lijstnaam</i>	<i>Wetenschappelijke benaming</i>	<i>Nederlandse naam</i>	<i>Herkomst</i>	<i>datum van invoering</i>
	Citrus Aurantium	Citrus aurantium	Bittersinaasappel	Maleisië, O Afrika	1595
	Correa alba	Correa alba	Witte correa	Tasmanië	1793
	Lobelia arguta				
	Eccremocarpus scabra	Eccremocarpus scaber	Gloriebloem	Chili	
	Prostanthera lasianthos	Prostanthera lasianthos	Victoria kerststruik	ZO Australië, Tasmanië	
	Sollya heterophylla	Sollya heterophylla	Australische boshyacint	W Australië	
	Oxalis Deppii	Oxalis tetraphylla		Mexico	
	Aloë hybrida	x Gastrolea Walther. (?)	Aloë	Z Afrika, Madagascar	
	Galardia aristata	Gaillardia aristata	Kokardebloem	NW VSA, Rocky Mountains	
	Lilium longiflorum	Lilium longiflorum	Paaslelie	Taiwan, Z Japan	
	Azalea pontica	Rhododendron luteum	Pontische azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	id. carnea	Rhododendron luteum	Pontische azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	id. indica, phoenicea	Rhododendron simsii var. (?)	Indische azalea	Engeland	1808
	Rhododendron ponticum	Rhododendron ponticum	Pontische roos	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Kalmia latifolia	Kalmia latifolia	Lepelboom	NO VSA	1734
	id. alba	Kalmia latifolia 'Alba'	Lepelboom		1840
	Cineraria amelloides				
	Gnaphalium congestum				
	Lobelia arguta				
	Fuchsia grandiflora	Fuchsia spec.	Fuchsia		
	id. mutabilis	Fuchsia spec.	Fuchsia		
	Pimelea decussata	Pimelea arenaria	Tijmachtigen	Nieuw Zeeland	1817-1824
	Burchellia parviflora	Bruchellia bubalina	Hardhout	Z Afrika	
	Polygala latifolia	Polygala latifolia	Vleugeltjesbloem		
	Lechenaultia formosa	Lechenaultia floribunda (?)			
	Ardisia crenulata	Ardisia crenata	Koraalbes	Japan, N Indië	
	Jasminum grandiflorum	Jasminum officinale f. grandiflorum	Jasmijn	Subtrop. Himalaya	1629
	Amygdalus fl. pleno.	Pyrus dulcis 'Alba Plena'	Amandelboom	Syrië, N Afrika	
	Azalea coccinea	Rhododendron 'Coccinea Speciosa' (?)	Gentse Harde azalea	Sénéclaudes	voor 1846
	Hyacinthus orientalis	Hyacinthus orientalis	Gewone hyacint	Turkije, Libanon	
	Tulipa suaveolens, flore pleno.	Tulipa spec.	Tulp		
	Pimelea decussata	Pimelea arenaria	Tijmachtigen	Nieuw Zeeland	1817-1824
	Amaryllis vitata	Hippeastrum vitatum	Amaryllis	Peruviaanse Andes	
	Verbena tweediana	Verbena phlogiflora	Ijzerhard	Z Amerka	
	Pelargonium olympicum	Pelargonium spec.	Pelargonium		
	Helichrysum spectabile		Strobloem		
	Fuchsia mutabilis	Fuchsia spec.	Fuchsia		
	Lilium eximium	Lilium spec.	Lelie		
	Calceolaria fulva		Pantoffelplant		
	Camellia striata	Camellia japonica 'Striata'	Camellia	Counor & Slater	1792
	Azalea sinensis	Azalea sinensis	Decaisne		
	id. pont. Tricolor, Wolf.	Rhododendron luteum	Pontische azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	Aloë plicatilis	Aloë plicatilis	Waaier Aloë	Kaap	1799
	Rhododendron ponticum	Rhododendron ponticum	Pontische rododendron	Spanje, Portugal, Kl.-Azië	1753
	Azalea pontica carnea	Rhododendron luteum	Pontische azalea	O Europa, Kaukasus	1793
	Hyacinthus orientalis	Hyacinthus orientalis	Gewone hyacint	Turkije, Libanon	
	Nierembergia calicina	Nierembergia calicina	Uruguay, Argentina		

<i>datum</i>	<i>Lijstnaam</i>	<i>Wetenschappelijke benaming</i>	<i>Nederlandse naam</i>	<i>Herkomst</i>	<i>datum van invoering</i>
	Verbena Ariana		Ijzerhard		
	id. Tweediana	Verbena phlogiflora	Ijzerhard	Z Amerka	
	Pimelea decussata	Pimelea arenaria	Tijmachtigen	Nieuw Zeeland	1817-1824
	Lantana Selloii	Lantana montevidensis		Z Amerika	
	Fuchsia grandiflora	Fuchsia spec.	Fuchsia		

BIBLIOGRAFIE

- Boom, B.K., Nederlandse dendrologie, tiende druk, Wageningen, 1978
 Brickell, C., The Encyclopedia of Garden Plants, London, 1989
 Decaisne, J., Manuel de l'amateur des Jardins, Tome III, Paris, sine dato
 Hart, S., Plantenvinder voor de Lage Landen, Zutphen, 1995
 Hillier's Manual of trees & shrubs, London, 1984
 Huxley, A., The New Horticultural Society Dictionary of Gardening, delen 1-4, London & Basingstoke, 1992
 Krüssmann, G., Handbuch der Laubgehölze, Band I-III, Berlin & Hamburg, 1978
 Krüssmann, G., Handbuch der Nadelgehölze, Berlin & Hamburg, 1972
 Michiels, K., Pelargoniums, Catalogus, Koningshooikt, 1998
 Nijssen, P., Sierlijke zomerbloeiërs, Bollen- & Knollencatalogus, Heemstede, 1994
 Nijssen, P., Sieruien of sierlijke uien, Bollencatalogus, Heemstede, 1993
 Ouden, den, P., & Boom, B.K., Manuel of cultivated Conifers, derde editie, Den Haag, 1982
 Poederlee, de, Manuel de l'Arboriste et du Forestier Beligues, Brussel, 1772
 Vernon Geranium Nursery, Mail Order Catalogue, Sutton, Surrey, 1997
 Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. I, Cambridge, 1998
 Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. II, Cambridge, 1988
 Walters, S.M., et al., The European Garden Flora, Vol. III, Cambridge, 1988

EINDNOTEN

- (1) DEVOS, P., *Het Kasteel van Wannegem-Lede of de natuur als stijlfiguur*, Gent, 1992; ISSAVERDENS, B., *Contributions à l'étude du château de Wanneghem-Lede*, Université Libre de Bruxelles, 1982, onuitgegeven licentiaatsthesis; ISSAVERDENS, B., *Wannegem-Lede, het park en zijn schepper*, in: *De woonstede door de eeuwen heen*, 1983, nr. 59, p. 46-63; ISSAVERDENS, B., *Wannegem-Lede*, in: *De woonstede door de eeuwen heen*, 1984, nr. 62, p. 24-53
- (2) DE CLOET, J.J., *Voyage pittoresque dans le royaume des Pays-Bas, dédié A.S.A.I. & R. Madame la princesse d'Orange*, 2 dln, Brussel, 1825, deel II, plaat 178 Château de Wanneghem; en DE CLOET, J.J., *Châteaux et monumens des Pays-Bas faisant suite au voyage pittoresque, dédié A.S.A.R. la princesse d'Orange*, 2 dln, Brussel, s.d., deel I, plaat 77 Château de Wanneghem; GOETGHEBUER, P.J., *Choix des monumens, édifices et maisons les plus remarquables du royaume des Pays-Bas*, Gent, 1827, tekst p.18-21, platen 27-29
- (3) RAG, *Oud Notariaat*, nr. 383, *Contract van uytleghe ende vercaevlinghe tusschen d'erfgenaemen van François Jean Baptiste Baut*, dd. 5 januari 1786, z.fol.
- (4) RAG, *Notariaat, Depot Neve II*, nr. 32, tweede semester 1833, *Inventaris*, z.fol.
- (5) de FONTANES, *Le Verger, Poème avec Notes et Contrenotes du Baron B(aut)T de R(asmo)N*, Gand, 1791
- (6) *Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden*, opgenomen op initiatief van graaf de Ferraris, nr. 37, Gavre, blad 1 en 3
- (7) ISSAVERDENS, B., *Contributions à l'étude du château de Wanneghem-Lede*, Université Libre de Bruxelles, 1982, onuitgegeven licentiaatsthesis
- (8) DUQUENNE, X., *Le Parc de Bruxelles*, Brussel, 1993
- (9) PALLADIO, A., *I quattro libri dell'architettura*, 1570; BLONDEL, J.F., *De la distribution des maisons de plaisance*, 1737-1738; BLONDEL, J.F., *Cours d'architecture*, 1771
- (10) RAG, *Notariaat, Depot Neve II*, nr. 36, vierde kwartaal 1833, *Sterfhuis Baut de Rasmon*, z.fol; RAG, *Notariaat, Depot Neve II*, nr. 32, tweede semester 1833, *Inventaris*, z.fol.
- (11) BECKER, W.G., *Taschenbuch für Gartenfreunde*, Leipzig, 1795, verwijzend naar HIRSCHFELD, C.C.L., *Taschenbuch für Gartenfreunde*, Hamburg, 1782-1786
- (12) HIRSCHFELD, C.C.L., *Theorie de l'art des jardins*, Leipzig, 1779-1785
- (13) *A plan of Mr. Pope's gardens as it was left at his death, with a plan and perspective view of the Grotto, all taken by J. SERLE, his gardener*, Londen, 1745; HIRSCHFELD, C.C.L., *Theorie de l'art des jardins*, Leipzig, 1779-1785, deel IV, p. 7
- (14) RAG, *Notariaat, Depot De Wilde I*, nr. 48, *Testament Marie Jeanne Papeians de Morchoven Vander Strepen*, dd. 11 december 1817, z.fol.; RAG, *Notariaat, Depot Neve II*, nr. 72, *Acte de partage Charles Vanden Hecke*, dd. 12 oktober 1852, z.fol.
- (15) POPE, A., *Epistle to Burlington*, 1731
- (16) BURKE, E., *A philosophical enquiry into the origin of our ideas of the sublime and the beautiful*, 1756; HOGARTH, W., *The analysis of beauty*, 1753
- (17) MICHIELS, V., *Geschiedenis van de Gentse Plantentuin van 1797 tot 1903*, Rijksuniversiteit Gent, 1994-1995, onuitgegeven licentiaatsthesis; MUSSCHE, J.H., *Hortus Gandavensis ou tableau général de toutes les plantes exotiques et indigènes, cultivées dans le jardin botanique de la ville de Gand*, Gent, 1817; *Catalogues des Expositions de la Société Royale d'Agriculture et de la Botanique*, Gent, delen I tot 8, 1809-1856
- (18) BAILLIEUL, B. en OERS, W., *De oranjerie, startsein van de wereldbepaalde Gentse Floraliën*, in: *De Woonstede door de eeuwen heen*, 1990, nr. 85, p. 59-65; BAILLIEUL, B. en OERS, W., *Oranjeculturen buiten Gents muren*, in: *De Woonstede door de eeuwen heen*, 1990, nr. 87, p. 44-53
- (19) RAG, *Notariaat, Depot Neve II*, nr. 39, eerste kwartaal 1836, *Index minuten*
- (20) RAG, *Familiearchief de Ghellinck Vaernewijck, portefeuille XCIV Succession Mme la douairière Vanden Hecke, née baronne Baut*, 1859-1860
- (21) DELMOTTE, M., *Het huis Jules Storme is niet meer. Van patriciërswooning en notariaat tot Storme shopping center*; en DE GROOTE, Ch., *Recuperatie van de wandschilderingen: een moeilijke opdracht; overdruk van een bijdrage uitgegeven door de heemkundige Kring De Gaverstreke*, s.d.

Katrien Hebbelinck is als licentiaat Kunstgeschiedenis en gediplomeerde in de Monumenten- en Landschapszorg werkzaam als docent Tuin- en Bouwkunstgeschiedenis aan de Erasmushogeschool Brussel, departement Horteco.

The donjon of Hof ter Hulst in Moortsele

Hof ter Hulst in Moortsele (East-Flanders) stands on the slope of a hill which commands the larger surroundings. It is now essentially an 18th century farmhouse, built on the edge of a large, formerly moated site. Renovations by the new owner in 1996 led to an investigation of the building by the Monuments and Sites Administration. The building history of this remarkable construction can be subdivided into four periods.

The original building is a rectangular tower-like structure, built in roughly-coursed rubblework of green siliceous sandstone, and yellow sandstone for corner-stones, the plinth, and dressings at windows and doors. In the middle of both the front and the rear wall stands a large round-arched gateway; this building storey was covered by a single joisting of beams, supported by consoles. Of the storey above, substantial remains of only the side walls are preserved; here we find remains of windows, niches and a fireplace. It is not known whether additional building layers have existed; the thin stone walls suggest that, if they have existed, they could have been erected in wood. The building can be safely dated in the second half of the 13th century. It stood at the entrance of a large moated site and was built by the local gentry. The tower was probably meant more to stress the prestige of the owner, than to offer reliable safety in times of war. It is also not known whether other stone buildings have existed on the original site; very probably the actual farmhouse, and other buildings such as stables, barns and servant quarters, were erected in wood.

In the 15th century, the site got a different organisation, and the original entrance tower was converted into a dwelling-place; in the 18th century two phases of further rebuilding and renovation led to what is essentially the present outlook of the house.

SUMMARY

The building archaeology of Hof ter Hulst is rather complex, and revealed numerous important data. A powerful tool in organising data is the use of a matrix or graph of feature numbers, and was first introduced in archaeology by E.C. Harris in 1975, who designed it in order to aid in recognising stratigraphic relationships. As the principle of stratigraphy applies to both archaeological excavations and building archaeology, a slightly modified model of such a matrix is used here for documenting the building history of Hof ter Hulst.

The Castle of Wannegem-Lede

The castle of Wannegem-Lede or the Petit trianon of Flanders is a perfect example of a late 18th century maison de plaisance. The design by Barnabé in Louis XVI-style, dates from 1786. The name of Alphonse Pierre Baut de Rasmon, the man who commissioned this castle and its exceptional park, is far less known.

Already as a young man, Alphonse Pierre Baut de Rasmon could live off his interest through the heritage of his father, François Baut, and his marital bonds with the Papeians de Morckhoven family. He takes a great interest in physics, botany and the new landscape and garden architecture of the late 18th century.

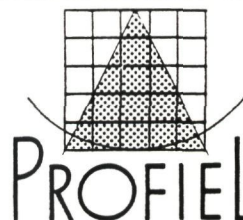
The combination of Guimards architectural concept and Baut's remarkable botanical knowledge made the vast garden between Wannegem and Lede a landscape garden in the true sense. The English landscape style combines vistas on the surrounding farmland with the classicistic architecture of the castle and follies. As a jardin pittoresque, this park also contains a botanical collection of an extraordinary value.

Thus Wannegem represents the late 18th century feeling for nature and collector's passion, as well as the upcoming of the horticultural trend at the beginning of the 19th century.

The testament and the estate of Alphonse Baut leave little doubt about the value he attached to his botanical collection, which he considered as one and inextricably bound up with the estate, also after his death. Despite Baut's pious hopes, the sophisticated refinement of the park has disappeared. Nevertheless, the basic structure of the park and the main vistas from the estate have been preserved. The surrounding landscape has until now not been allotted. New data and a different approach of the castle domain of Wannegem-Lede and its surroundings prove the necessity of a more sound protection of the whole.

*Vernieuw uw
M&L-abonnement
2000
vóór 31 december 1999*

RESTAURATIE & MONUMENTENZORG

Oostveldkouter 26 • 9920 Lovendegem

Meubilair (wel en niet gepolychromeerd)
Sculptuur (steen en hout) • Leder
Bodemvondsten (hout en leder)
Schilderijen (paneel en doek)

ONDERZOEK & BEHANDELING

Lauwers M.	09/372 63 03
Van Der Biest L.	03/771 44 66
Vandenborre H.	09/372 63 03
FAX	09/372 63 03

BLADGOUD

MIXTIONVERGULDEN
POLYMENTVERGULDEN

RESTAURATIE

SCHILDERIJEN
KUNSTVOORWERPEN

Koekuitstraat 3

– B-8800 Zilverberg Rumbeke

– Tel./Fax (051)20 57 09

*Uw partner
voor totale bouwbescherming*

- Gevelrenovatie
  - Natuursteen- en restauratiemortels
  - Injectie tegen opstijgend vocht
  - Epoxy- en PUR-injecties
  - Houtbescherming en polymeerchemische balkkoprestauratie

- Kunststofvloeren epoxy/polyurethaan
- Betonreparatie mineraal/epoxy/PCC/ECC
- Kelderafdichting binnen-/buitenzijde
- Hulpstoffen voor beton en mortel
- Restauratie- en Sierpleisters PAREX

Industriepark 20
2220 HEIST-OP-DEN-BERG

*Documentatie of gratis advies
op aanvraag !*

tel. 015/24 19 68
fax 015/24 28 60